

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНЕ ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ КАТЕГОРІЇ «Б»

ВИДАВЕЦЬ: РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗАСНОВНИКИ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ: ОЛЕНА БОРИСЛАВСЬКА, СЕРГІЙ РІЗНИК

Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1877 від 30.05.2024 р.

ІДЕНТИФІКАТОР МЕДІА: R30-04930

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ /

СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

В АСПЕКТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ 3

Наталія Пархоменко

ЗАЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНОЗЕМНОЇ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ДО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО
ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОКТРИНАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 13

Назарій Стецик

ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ПРАВО НА ГІДНУ СМЕРТЬ
(ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ) 34

Олег Панкевич, Валерія Афтанасів

ВИБОРИ ТА ВІЙНА: ВИКЛИКИ Й МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ 42

Вікторія Дубас, Анастасія Костюніна

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ /

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ СУДАМИ

В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ 54

Олег Голев

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД / 67

УДК 342.3

doi.org/10.30970/jcl.3.2024.1

Наталія Пархоменко

Доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАН України
Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5870-9261

E-mail: nnparkchomenkoo@gmail.com

СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ В АСПЕКТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

THE MODERN CONCEPT OF TERRITORIAL STATE SOVEREIGNTY IN THE ASPECT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES

Nataliia Parkhomenko

Dr. Hab. in Law, Professor, Head of the Department of
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract | The article discusses the conceptual problems associated with the definition of modern approaches to the concept, essence and content of the sovereignty of the state as a whole and territorial sovereignty.

It is emphasized that each historical period poses such questions to states, the answer to which depends not only on their fate, but also on their existence. Therefore, the appeal to the problems of state sovereignty in general and the problems of territorial supremacy and territorial sovereignty of Ukraine and mechanisms for maintaining its integrity, determined by the ongoing war in Ukraine and the corresponding violation of the state sovereignty of our country, the needs for the implementation of the prospects for Ukraine's entry into the European Union and the participation of its institutions in the implementation of certain sovereign rights of Ukraine, the formation of the latest principles of international law and order. This will lead to amendments and additions to the Constitution of Ukraine, which now provides for the search for the most optimal legal solution for Ukraine, based on national interests and the preservation of sovereignty, as the ability to independently form and implement domestic and foreign policy.

It is substantiated that in the conditions of modern geopolitical transformations, challenges of the post-globalized world and destruction of certain foundations of the international law and order, the territory of the State remains its immanent feature, ensures its functioning as a socio-political institution; the transfer of one's own right to exercise functions and competence in favour of international organizations and unions should be considered one of the ways the state realizes its sovereign rights in the form of voluntary self-restraint of its own jurisdiction; in addition to traditional content can be considered as a line of defence; the occupation of the territory of another state by military means contradicts the norms of international law, is an act of aggression and violence, does not generate legal consequences; the temporarily occupied territories of Ukraine have a special legal regime defined by legislation, different from the rest of the territories; membership of states in

supranational associations is one of the ways the state realizes its own sovereign rights and does not change the essence of their national sovereignty.

Keywords: sovereignty of state, territorial supremacy, legal regime of the territory, territorial sovereignty, European integration, occupation, war.

Анотація | У статті розглядаються концептуальні проблеми, пов'язані з визначенням сучасних підходів до поняття, сутності та змісту суверенітету держави загалом та територіального суверенітету зокрема.

Наголошується, що кожен історичний період ставить перед державами запитання, від відповіді на які залежить не лише їхня доля, а й існування. Тому звернення до проблематики державного суверенітету загалом, а також проблем територіального верховенства та територіального суверенітету України та механізмів підтримання його цілісності, зумовлене триваючою в Україні війною та відповідним порушенням державного суверенітету нашої країни, потребами реалізації перспектив входження України до Європейського Союзу та участі його інституцій у реалізації окремих суверенних прав України, формуванням новітніх засад міжнародного правопорядку. Це зумовить внесення змін і доповнень до Конституції України, що передбачає пошук найоптимальнішого для України правового рішення, виходячи з національних інтересів та збереження суверенності як здатності самостійно формувати та реалізовувати внутрішню і зовнішню політику.

Обґрунтовано, що в умовах сучасних геополітичних трансформацій, викликів постглобалізованого світу та руйнування окремих засад міжнародного правопорядку територія держави залишається її іманентною ознакою, що забезпечує її функціонування як суспільно-політичного інституту; передача власного права на здійснення функцій і компетенцій на користь міжнародних організацій та союзів слід вважати одним із способів реалізації державою своїх суверенних прав у формі добровільного самообмеження власної юрисдикції; окрім традиційного змісту, територія може розглядатися як лінія захисту; окупація території іншої держави військовим шляхом суперечить нормам міжнародного права, є актом агресії та насильства і не породжує правових наслідків; тимчасово окуповані території України мають визначений законодавством особливий, відмінний від решти територій, правовий режим; членство держав у наднаціональних об'єднаннях є одним із способів реалізації державою власних суверенних прав і не змінює сутності їхнього національного суверенітету.

Ключові слова: суверенітет держави, територіальне верховенство, правовий режим території, територіальний суверенітет, євроінтеграція, окупація, війна.

Постановка проблеми. Однією з причин, яка протягом всієї історії існування людства призводила до виникнення міждержавних воєн і конфліктів, була і залишається проблема статусу та режиму території держав, їхніх кордонів. Проте геополітичним атрибутом держави є не просто територія, а відповідний політичний простір, що визначається державними кордонами, закріпленими нормами національного та міжнародного права¹.

В умовах триваючої в Україні війни та боротьби Збройних Сил України за відновлення її територіальної цілісності та незалежності як ніколи актуальним є дослідження проблем, пов'язаних зі з'ясуванням сутності, змісту та функціональності таких понять як територія держави, суверенітет, державний суверенітет, верховенство влади, а також пов'язаних з цим понять територіального верховенства та правового режиму державної території.

Ці, здавалося б, усталені та загальноприйняті у всьому світі слова та словосполучення нині потребують переосмислення у зв'язку з руйнуванням окремими суб'єктами міжнародного права основ міжнародного правопорядку та дестабілізацією відносин щодо суверенних територій.

Не заглиблюючись у тисячолітню історію державотворення, слід згадати період ХХ та ХХІ століття, коли у світі відбулися доленосні для практично всіх країн події, що визначили їхню подальшу долю та місце у міжнародному співтоваристві. Йдеться про трансформацію міжнародного

¹ Іляшко О.О. Поняття і класифікація територій за їх правовим режимом. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19.

правопорядку у зв'язку зі створенням ООН, формуванням союзних блоків за наслідками Першої та Другої світових воєн, що безпосередньо вплинуло на здійснення державами суверенітету. Зокрема, «новий рівень інституціоналізації міжнародних відносин та розвиток на цій основі міжнародного права зумовили перевагу колективних методів розв'язання міжнародних проблем у межах міжнародних організацій системи ООН над методами, характерними для двосторонніх відносин держав, що мало ефект спільного здійснення державами своїх суверенних прав»².

Розпад СРСР та наступний так званий парад суверенітетів і поява молодих демократій на пострадянському просторі, посилення впливу ЄС у європейському регіоні, зміцнення позицій КНР та Індії на міжнародній арені, тобто створення, функціонування або припинення діяльності різного роду суб'єктів міжнародного права, актуалізувало проблеми підтримання та збереження міжнародного правопорядку в аспекті з'ясування меж державного суверенітету, захисту національних інтересів.

Актуальності цієї проблеми також надає посилення процесів, пов'язаних з так званим розмиванням суверенітету держав, з'ясуванням меж державного суверенітету та захистом національних інтересів через їхнє членство у наднаціональних організаціях (СРСР, СНД, Європейський Союз або Африканський Союз) та переосмисленням ролі держави на європейському континенті та в сучасному світі загалом. Крім того, поглиблюються інтеграційні процеси, пов'язані зі створенням, функціонуванням та значенням у світовому правопорядку низки міждержавних економічних (МВФ, СОТ, БРІКС та ін.) і військових союзів та блоків (Північноатлантичний альянс та країни Варшавського договору, ОДКБ). Про деякі ми згадуємо в минулому, а деякі наразі є активними суб'єктами міжнародного права.

Серед іншого, предметом обговорення є поступове поглиблення процесів європейської інтеграції, відповідно до яких нівелюється уявлення щодо значення національних кордонів, обмеження суверенітету країни в економічній, соціальній, фінансовій, політичній сферах³. У юридичній та політичній науці це отримало назву детериторізації, що є наслідком можливості передачі своїх суверенних прав міждержавним установам на рівні конституцій держав-членів таких організацій.

Як зазначалося, проблема порушення, відновлення та забезпечення державного суверенітету набула особливої актуальності у зв'язку з триваючою гібридною війною на території України, що розпочалася 2014 року, та реалізацією конституційно закріпленого євроатлантичного вектору розвитку нашої держави. Недостатня збалансованість зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного курсу України протягом майже всього періоду її незалежності стала чинником, який негативно вплинув на міжнародну позицію нашої держави, внаслідок чого виявилися слабкими міжнародно-політичні можливості реалізації та захисту державного суверенітету.

Відповідно окупація суверенних територій військовим шляхом, створення та функціонування різного роду наднаціональних організацій – суб'єктів міжнародного права, зокрема Європейського Союзу, набуття членства в якому є одним із пріоритетів державної політики України, викликало дискусії та вимагає насамперед осмислення, що і є **метою** нашого дослідження.

Стан опрацювання проблеми. Загалом слід зазначити, що проблематика сутності, ознак змісту та трансформації суверенітету як наукової категорії та явища соціальної дійсності має тривалу історію та ґрунтовну історіографію. Особливість та багатоаспектність сутності цієї категорії зумовили її міждисциплінарне дослідження в межах історії, політології, соціології та, особливо, серед теоретиків права та конституціоналістів. Варто згадати, що основу сучасних наукових пошуків складають ідеї давніх мислителів та філософів, серед яких: Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, а також відомі вітчизняні дослідники: С.С. Дністрянський, С.О. Котляревський, М.І. Палієнко та інші.

² Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М-Я. К.: Академ періодика, 2019. 992 с. С. 787-788.

³ Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія / А.С. Матвієнко. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. С. 172-173.

Новітня історіографія парадигми суверенітету представлена працями Т.М. Анакіна, Т.Г. Андрусяка, Ю.В. Байдіна, Т. Бевз, Ю.П. Битяка, В.Д. Гапотія, В.І. Ковтун, В.П. Колісника, С.В. Кухтика, І.А. Куян, С. Мочерного, В.А. Пашнева, О.В. Петришина, В.І. Сало, С.Г. Серьогіної, О.К. Сковікова, Є.Л. Стрельцова, В.В. Сухоноса, О.В. Тимошука, Ю.М. Тодики, О.Я. Трагнюк, Г.М. Федущак-Паславської, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, І.В. Яковюк та інших.

Серед зарубіжних дослідників проблем суверенітету: У. Бек, М.Т. Бергер, Д. Валадес, І. Валлерштайн, Р. Валон, Ю. Габермас, Д. Гелд, П. Герст, О. Гьофе, А. Джеймс, І. М. Дюверже, Б. Жувенель, Е. Макгрю, Ж. Мере, Г. Томпсон, Е. Туссен, К. Уолтс, М. Хорсман, Д. Чандлер, А. Шайо, К. Шмитт, Д. Штігліц та інші.

Виклад основного матеріалу. Сутність та зміст обмеження державного суверенітету.

Для досягнення мети дослідження першочергово слід зазначити, що суверенітет — це правове поняття (незалежність державної влади від будь-якого іншого авторитету завжди конститується лише як правова, а не фактична незалежність); це не абсолютна, а історична категорія, тому уявлення про те, яке утворення вважати сувереним, може історично змінюватися⁴.

У координатах реальних відносин поняття державного суверенітету не має абсолютного характеру, а його зміст визначається згідно з його внутрішнім та зовнішнім вимірами, які постійно трансформуються та зазнають певних змін.

Інакше кажучи, необмежений суверенітет не може існувати юридично, оскільки влада функціонує у певних межах, зумовлених внутрішніми і зовнішніми чинниками. «Абсолютність» суверенітету полягає лише в тому, що ніхто не може юридично (легально) перешкодити державі у встановленні внутрішнього правопорядку відповідно до інтересів носія державної влади — народу. Неабсолютність суверенітету виявилася у процесі розвитку міжнародного права, імперативні норми якого сформульовано практикою міжнародної спільноти, іноді поза волевиявленням окремих держав⁵.

Поняття суверенітету держави лежить в основі таких загально визнаних принципів міжнародного права, як суверенна рівність держав, взаємна повага державного суверенітету, невтручання держав у внутрішні справи одна одної. Наявність міжнародно-правових зобов'язань свідчить про її незалежність, самостійність та самодостатність.

Втім, розвиток міжнародних відносин, світові глобалізаційні та інтеграційні процеси надали державному суверенітету як явищу нових рис та характеристик. Зокрема, окремі питання внутрішнього життя держави вже не є її виключною компетенцією (наприклад, права людини, ядерна безпека, охорона довкілля), а є предметом впливу всієї міжнародної спільноти. Крім того, можливе обмеження суверенітету в унітарних та федеративних державах, а також в умовах перебування в регіональних інтеграційних об'єднаннях⁶.

Донедавна вважалося, що на суверенітет держави більше впливає членство в різного роду економічних союзах і об'єднаннях (СОТ, Світовий банк, МВФ, ЄС тощо), аніж у військово-політичних. Це було пов'язано з тим, що саме економічні об'єднання сьогодні дедалі частіше набувають наддержавного характеру, що передбачає самообмеження держав-членів у питанні реалізації сукупності ключових суверенних прав, які умовно позначаються поняттями «економічний», «фінансовий», «податковий» суверенітет. Однак участь у складі таких союзів слід розглядати не з позиції ущемлення суверенітету, а як здатність конкретної країни проводити незалежну зовнішню політику, самостійно обираючи прийнятні для неї форми та методи міждержавної співпраці⁷.

⁴ Прозорова Н.С. Єллінек Георг. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. - К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. - Т. 2: Д - Й. - С. 417.

⁵ Шаповал В.М. Суверенітет державний. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. - К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. - Т. 5: П-С. - С. 685.

⁶ Пархоменко Н.М. Суверенітет держави: соціально-політична сутність та юридичний зміст. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2011. Вип. 14. С. 113-124.

⁷ Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; за ред.: Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. С. 59.

На цьому тлі поступово сформувалася доктрина обмеження державного суверенітету, згідно з якою верховенство влади держави як на своїй території, так і на міжнародній арені може бути обмежене міжнародним правом, зокрема шляхом створення міжнародних організацій, на користь яких передається частина суверенних повноважень держав. Існує кілька підходів до сприйняття таких обмежень: передача частини суверенних повноважень для виконання організаціями своїх завдань і досягнення мети; участь міжнародних організацій у реалізації окремих суверенних прав держав-членів; упорядкування здійснення певної компетенції, яку держави-члени визнали за доцільне передати на наднаціональний рівень для ефективнішого здійснення державних завдань і функцій⁸.

Існує й протилежний підхід, згідно з яким вказівка на обмеженість державного суверенітету юридично некоректна. Самообмеження суверенітету шляхом передачі (делегування) права реалізації частини суверенних прав міжнародній організації можливе в практиці виключно суверенних держав. Однак таке делегування обмежує лише участь держави у реалізації цих прав, але аж ніяк не позбавляє її самого права. Передача власного права на здійснення функцій і компетенції слід вважати одним зі способів реалізації державою своїх суверенних прав у формі добровільного самообмеження власної юрисдикції. Крім того, держава будь-коли може скористатися своїм суверенним правом одностороннього виходу (денонсації) з міжнародного договору, що передбачено нормами міжнародного права та реалізується відповідно до певної процедури⁹.

З огляду на цей підхід виникла дискусія щодо факту об'єднання державних суверенітетів окремих держав, що аргументується практикою та основними тенденціями розвитку Європейського Співтовариства. Метою створення та функціонування Європейського Союзу є об'єднання зусиль окремих держав для посилення політичного, економічного та культурного впливу на розвиток світового співтовариства шляхом спільних дій на основі створення спільної правової системи, об'єднання безпекових зусиль в європейському регіоні на випадок надзвичайних ситуацій, зокрема стихійних лих та військової агресії.

Отже, зміст концептуальних підходів до визначення сутності трансформації державного суверенітету на сучасному етапі свідчить про продовження дискусій на теоретичному рівні. Певної визначеності та спрямованості цим дискусіям надає закріплення відповідних процесів на рівні конституцій держав-членів ЄС.

Зокрема, в конституціях Франції, Австрії, ФРН, Швеції закріплена можливість передачі своїх суверенних прав міждержавним установам. Метою цього процесу є забезпечення миру і стабільності в європейському регіоні, а підставою — міжнародний договір. Водночас конституції інших держав Євросоюзу (наприклад, Бельгії, Португалії, Фінляндії), регламентуючи відносини з ЄС, не містять положень про таке делегування суверенних прав чи повноважень¹⁰.

У процесі внесення змін до конституцій країн Центральної та Східної Європи виокремилися два підходи до конституційного регулювання участі країн у діяльності наднаціональної організації. Якщо польські законодавці передбачили можливість передати міжнародній організації (ЄС) компетенцію, що належить органам державної влади, то угорські парламентарі дозволили передати Європейському Союзу лише право користуватися окремими конституційними прерогативами в обсязі, необхідному для здійснення спільно з іншими державами-членами прав і обов'язків, що випливають з установчих договорів, а не самі суверенні права¹¹. Отже, можна стверджувати про різноманітність підходів у сприйнятті членства в ЄС серед держав-учасниць.

Триваюча в Україні війна також спричинила суттєві зміни у сприйнятті призначення існуючих міжнародних блоків та міждержавних союзів. Поряд з економічною співпрацею, на перший план вийшла проблема забезпечення колективної безпеки шляхом співробітництва у військовій сфері та забезпечення державного суверенітету й територіальної цілісності країн-членів, що має

⁸ Ibid. С. 190.

⁹ Ibid. С. 60.

¹⁰ Ibid. С. 198-199.

¹¹ Ibid. С. 200.

ключове значення для будь-якої держави, оскільки є її невід'ємним атрибутом, умовою її існування.

Конституційно закріпивши зовнішньоекономічний курс євроатлантичної інтеграції, Україна має забезпечити трансформацію політико-правової та економічної систем, отримавши при цьому економічну, політичну та військову підтримку й допомогу. Перспектива прийняття України до ЄС потребуватиме внесення змін і доповнень до Конституції України. Саме тому важливим є вивчення досвіду різних держав-членів у цьому питанні та пошук найоптимальнішого для України варіанта, виходячи з національних інтересів і зберігаючи суверенітет як здатність самотійно формувати та реалізовувати внутрішню і зовнішню політику, бути повноправним членом ЄС.

Територіальне верховенство або територіальний суверенітет. Слід згадати, що будь-яка держава у світі насамперед має свою територію, в межах якої відбувався її історичний розвиток, формування державно-владних відносин та правове забезпечення її функціонування.

У сучасному розумінні державна територія — це частина поверхні земної кулі, зокрема суша, її надра, води та повітряний простір, що знаходиться під суверенітетом певної держави і на яку поширюється її територіальне верховенство. Територія держави складається із сухопутної, водної та повітряної частин¹². Територія, як невід'ємна частина поняття держави, як критерій державності, набула особливого значення в сучасних умовах. Це не лише природний ресурс (земля, вода, надра) і простір для розміщення технологій і небезпечних відходів, а й лінія захисту¹³.

У статті 2 Конституції України визначено, що суверенітет України поширюється на всю її територію. У міжнародному праві це називається територіальним суверенітетом. Територіальний суверенітет — це право держави здійснювати виключну юрисдикцію щодо всіх осіб і предметів на своїй території, а також право не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави чи організації. Щоправда, у низці випадків держава має право здійснювати свою юрисдикцію щодо осіб і дій, учинених поза межами її території. Розрізняють юрисдикцію прескриптивну (право видавати обов'язкові норми); правозастосовну (право застосовувати урядові чи адміністративні санкції до фізичних або юридичних осіб); юрисдикцію примусового здійснення (правозастосовні заходи примусу для забезпечення реалізації норм)¹⁴.

Отже, саме в межах цієї території держава згідно з Основним Законом реалізує свою найвищу владу щодо суб'єктів суспільних відносин, які перебувають на її території. Відповідно, територіальне верховенство є складовою державного суверенітету.

Територіальне верховенство — це здійснення державою в межах своєї території верховенства; воно означає, що влада держави є вищою для всіх осіб та організацій, які перебувають на цій території. Територіальне верховенство припускає, що над державною владою немає і не може бути жодної іншої влади, і, крім того, на території однієї держави виключається діяльність публічної влади іншої держави. Вища влада держави в межах її території здійснюється системою державних органів у сферах законодавчої, виконавчої та судової діяльності. Уся законодавча, виконавча й судова влада держави поширюється як на її власних громадян та організації, так і на іноземців, а також осіб без громадянства, що перебувають у межах території цієї держави. Територіальне верховенство не виключає (якщо держава на це погодилася) деяких винятків із дії її законодавства на території або в певних її районах. Така згода держави має бути виражена в її законах або укладених нею міжнародних договорах. Територіальне верховенство виражається також у тому, що в межах

¹² Задорожний О.В. Суверенітет територіальний. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. С. 1189

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Ukrainska_dyplomatychna_entsyklopediia_Tom_1-2.pdf.

¹³ Valerii Kononenko, Tetiana Tarakhonch, Liliana Tymchenko, Nataliia Parkhomenko. Title to Territory in Europe in the Context of the Russian-Ukrainian Armed Conflict: Methods, Illegal Claims and Legal Assessments. *European Studies – the Review of European law, Economics and Politics*. VOLUME 10, ISSUE 1, 2023. URL: <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/eustu-2023-0006>. P. 133.

¹⁴ Задорожний О.В. Суверенітет територіальний. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. С. 1189.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Ukrainska_dyplomatychna_entsyklopediia_Tom_1-2.pdf.

своєї території держава може відповідно до власного законодавства застосовувати засоби владного примусу до своїх громадян та іноземців, якщо міжнародним договором не встановлено інше. Поняття «територіальне верховенство» ширше за поняття «юрисдикція держави», оскільки, охоплюючи останнє, воно виражає всю повноту державної влади в усіх її конституційних формах¹⁵.

З метою забезпечення суверенітету та недоторканності держава в межах державних кордонів встановлює відповідний правовий режим території, який визначає порядок її використання.

Правовий режим державної території — це форма регулювання суспільних відносин, зумовлена комплексом правових процедур і юридичних засобів, що встановлює держава за допомогою внутрішнього та міжнародного законодавства на своїй території чи окремих її частинах з метою задоволення суспільних, національних інтересів щодо цієї території. Відповідно, правовий режим державної території встановлюється та забезпечується державою; регламентує суспільні відносини, що виникають у межах територіальних кордонів з приводу або щодо державної території; є сукупністю юридичних засобів та способів реалізації законних прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, спрямованих на задоволення суспільних потреб, пов'язаних з державною територією¹⁶.

Окремо слід зазначити про важливу роль у формуванні та забезпеченні принципу територіального верховенства тенденції до децентралізації державної влади та процесів ретериторізації (посилення локальної чи регіональної ідентичності¹⁷).

Втім, з огляду на сьогоднішній день, проблематика децентралізації відійшла на другий план, поступившись місцем дослідженню правових підстав зміни меж державної території як способів її набуття чи втрати відповідно до чинних норм міжнародного права та національного законодавства.

З огляду на зазначене, важливим є визначення міжнародних стандартів правового режиму території держави, серед яких: територіальна цілісність, недоторканність і непорушність державних кордонів, незастосування силових методів або погрози ними, мирне вирішення міжнародних спорів, повага до внутрішнього законодавства держави¹⁸. Дотримання цих принципів усіма суб'єктами міжнародного права є основою міжнародного правопорядку. Тому зміни територіальних кордонів держави мають відбуватися виключно відповідно до волевиявлення народу, чинного міжнародного права та національного законодавства.

Наразі чинне міжнародне право визнає такі загальні правові підстави зміни державної території: самовизначення, цесія, ефективна окупація, давність володіння, оренда. Не можуть бути визнані правомірними такі способи зміни державної території, як анексія, військова окупація¹⁹.

Сучасний перелік правових основ зміни державної території базується на забороні використання з цією метою сили чи погрози силою. Це означає, що територіальні зміни не повинні нести загрозу чи порушувати міжнародний мир і безпеку. Винятками є національно-визвольні війни, ведення яких міжнародним правом, поки що, не заборонено й унаслідок яких можуть відбуватися територіальні зміни²⁰. Таким чином військова окупація є неправовим способом зміни території.

¹⁵ Задорожний О.В. Територіальне верховенство. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. С. 1187.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Ukrainska_dyplomatychna_entsyklopediia_Tom_1-2.pdf

¹⁶ Паламарчук В.А. Правовий режим державної території (теоретико-правове дослідження). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. С. 2-3.

URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/07d27dd3-f79c-4793-aaec-3c1ece711ee2/content>

¹⁷ Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2015. С. 20

¹⁸ Паламарчук В.А. Правовий режим державної території (теоретико-правове дослідження). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. С. 2-3.

¹⁹ Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буромського. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 97.

²⁰ Ibid. С. 97.

Законодавство України оперує поняттям «воєнна окупація». Відповідно до наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 № 164, воєнна окупація — це тимчасове зайняття збройними силами сторони, що воює, у збройному конфлікті міжнародного характеру частини або всієї території супротивника на період ведення воєнних дій. Воєнна окупація не тягне за собою позбавлення суверенітету окупованої території. Відповідно до положень Гаазьких конвенцій 1907 і 1954 років та Четвертої Женевської конвенції 1949 року, держава-окупант повинна вжити всіх заходів для відновлення і забезпечення суспільного порядку й безпеки населення окупованої території, сприяти задоволенню його першочергових потреб, дотриманню прав і основоположних свобод, забезпечувати захист культурних цінностей, у тому числі шляхом організації на окупованій території військових адміністрацій.

Проте тимчасово окуповані рф території України в подальшому були також анексовані. Анексія в міжнародному праві розглядається як агресивна злочинна діяльність держави-окупанта з одностороннього приєднання окупованої території всупереч нормам міжнародного права. Зміна правового режиму окремих територій України зумовила зміну статусу цих територій та визначила особливості правового регулювання суспільних відносин у їхніх межах.

При цьому, незаконні рішення і дії не породжують правових наслідків, відповідно, анексована територія не може отримати статус частини держави-агресора. Питання територіальної суперечки в цьому випадку не виникає. Правильно говорити про односторонню необґрунтовану претензію²¹.

Таким чином наразі в межах території України можна констатувати наявність державних територій, де діє конституційно визначений правовий режим, та окупованих територій, щодо яких запроваджено особливий правовий режим, передбачений Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Щодо трансформації поняття державних кордонів та суверенності держави в аспекті перебування держав у наднаціональних союзах, необхідно зазначити, що передача державою власного права на здійснення функцій і компетенції таким союзам та організаціям слід вважати одним зі способів реалізації державою своїх суверенних прав у формі добровільного самообмеження власної юрисдикції.

Висновки. Безумовно, кожен історичний період ставить перед державами запитання, від відповіді на які залежить не лише їхня доля, але й існування. Необхідність звернення до проблематики державного суверенітету загалом та проблем територіального верховенства й територіального суверенітету України і механізмів підтримання його цілісності, наразі, як ніколи, визначена триваючою в Україні війною та відповідним порушенням державного суверенітету нашої країни, потребами реалізації перспектив входження України до Європейського Союзу та участі його інститутів у реалізації окремих суверенних прав України, формуванням новітніх засад міжнародного правопорядку. Зазначене також зумовить внесення змін і доповнень до Конституції України. Саме з огляду на це важливим є пошук найоптимальнішого для України правового рішення, виходячи з національних інтересів та зберігши суверенноздатність, як здатність самостійно формувати та реалізовувати внутрішню і зовнішню політику.

В умовах сучасних геополітичних трансформацій, викликів постглобалізованого світу та руйнування окремих засад міжнародного правопорядку територія держави залишається її іманентною ознакою, забезпечує її функціонування як суспільно-політичного інституту; окрім традиційного змісту, може розглядатися як лінія захисту; окупація території іншої держави військовим шляхом суперечить нормам міжнародного права, є актом агресії та насильства, не породжує правових наслідків; тимчасово окуповані території України мають визначений законодавством особливий, відмінний від решти територій, правовий режим; членство держав у наднаціональних

²¹ Valerii Kononenko, Tetiana Tarakhonich, Liliana Tymchenko, Nataliia Parkhomenko. Title to Territory in Europe in the Context of the Russian-Ukrainian Armed Conflict: Methods, Illegal Claims and Legal Assessments. European Studies – the Review of European law, Economics and Politics. Volume 10, Issue 1, 2023. URL: <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/eustu-2023-0006>. P. 133.

об'єднання є одним зі способів реалізації державою власних суверенних прав і не змінює сутності їхнього національного суверенітету.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Valerii Kononenko, Tetiana Tarakhonch, Liliana Tymchenko, Nataliia Parkhomenko. Title to Territory in Europe in the Context of the Russian-Ukrainian Armed Conflict: Methods, Illegal Claims and Legal Assessments. *European Studies – the Review of European law, Economics and Politics*. Volume 10, Issue 1, 2023. URL: <https://intapi.science.com/pdf/10.2478/eustu-2023-0006>. P. 133.
2. Ляшко О.О. Поняття і класифікація територій за їх правовим режимом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19-25.
3. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; за ред.: Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. 336 с.
4. *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М-Я. К.: Академ періодика, 2019. 992 с.*
5. Задорожний О.В. Суверенітет територіальний. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FAvtorskyi_kolektyv%2FUkrainska_dyplomatychna_entsyklopediia_Tom_1-2.pdf*
6. Задорожний О.В. Територіальне верховенство. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004.*
7. Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2015. С. 32.
8. Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія / А.С. Матвієнко. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
9. *Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. 384 с.*
10. Паламарчук В.А. Правовий режим державної території (теоретико-правове дослідження). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національна академія внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 232 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/07d27dd3-f79c-4793-aaec-3c1ece711ee2/content>
11. Пархоменко Н.М. Суверенітет держави: соціально-політична сутність та юридичний зміст. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 14. С. 113-124.
12. Прозорова Н.С. Єллінек Георг. *Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. - К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. - Т. 2: Д - Й. 742 с.
13. Шаповал В.М. Суверенітет державний. *Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. - К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. - Т. 5: П-С. 735 с.

References

Bibliography:

1. Derzhavnyi suverenitet v umovakh yevropeiskoi intehratsii: monohrafiia / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI derzh. bud-va ta mist. samovriyaduvannia; za red.: YU.P. Bytiak, I.V. Yakoviuk. K.: Red. zhurn. «Pravo Ukrainy», 2012. 336 s.
2. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: YU.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 3. M-YA. K.: Akadem periodyky, 2019. 992 s.*
3. Iliashko O.O. Poniattia i klasyfikatsiia terytorii za yikh pravovym rezhymom. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*. 2018. T. 29(68), № 1. S. 19-25.
4. Matviienko A.S. Polityko-pravovi zasady terytorialnoi orhanizatsii derzhavy: svitovyi dosvid i Ukraina. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia doktora politychnykh nauk. Kyiv, 2015. S. 32.
5. Matviienko A.S. Polityko-pravovi zasady terytorialnoi orhanizatsii derzhavy: svitovyi dosvid i Ukraina: monohrafiia / A.S. Matviienko. K.: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2015. 376 s.

6. Mizhnarodne pravo: Navch. posibnyk / Za red. M.V. Buromenskoho. K.: Yurinkom Inter, 2006. 384 c.
7. Palamarchuk V.A. Pravovyi rezhym derzhavnoi terytorii (teoretyko-pravove doslidzhennia). – Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen». – Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv, 2019. 232 c. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/07d27dd3-f79c-4793-aaec-3c1ece711ee2/content>
8. Parkhomenko N.M. Suverenitet derzhavy: sotsialno-politychna sutnist ta yurydychnyi zmist. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 18: Ekonomika i pravo. 2011. Vyp. 14. S. 113-124.
9. Prozorova N.S. Yellinek Heorh. Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] / red. kol.: YU.S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. - K.: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 1998. - T. 2: D - Y. 742 c.
10. Shapoval V.M. Suverenitet derzhavnyi. Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] / red. kol.: YU.S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. - K.: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 2003. - T. 5: P-S. 735 c.
11. Valerii Kononenko, Tetiana Tarakhonych, Liliana Tymchenko, Nataliia Parkhomenko. Title to Territory in Europe in the Context of the Russian-Ukrainian Armed Conflict: Methods, Illegal Claims and Legal Assessments. European Studies – the Review of European law, Economics and Politics. Volume 10, Issue 1, 2023. URL: <https://intapi.science.com/pdf/10.2478/eustu-2023-0006>. R. 133.
12. Zadorozhnyi O.V. Suverenitet terytorialnyi. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t. / Redkol.: L.V. Huberskyi (holova) ta in. K.: Znannia Ukrainy, 2004. https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FAvtorskyi_kolektyv%2FUkrainska_dyplomatychna_entsyklopediia_Tom_1-2.pdf
13. Zadorozhnyi O.V. Terytorialne verkhovenstvo. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t. / Redkol.: L.V. Huberskyi (holova) ta in. K.: Znannia Ukrainy, 2004.

УДК 340.132.626; 340.115.7; 340.131.5

doi.org/10.30970/jcl.3.2024.2

Назарій Стецик

Кандидат юридичних наук, гостьовий дослідник факультету права Віденського університету та Інституту основоположних та людських прав імені Людвіга Больцмана, Відень, Австрія

ORCID ID: 0000-0003-1848-8908
E-mail: nazar.stetsyk@univie.ac.at

ЗАЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ІНОЗЕМНОЇ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ДО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОКТРИНАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ¹²³⁴

ENGAGEMENT WITH FOREIGN CASE LAW MATERIALS IN HUMAN RIGHTS ADJUDICATION: A DOCTRINAL PERSPECTIVE FOR THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Nazarii Stetsyk

Guest Researcher Faculty of Law, University of Vienna Ludwig Boltzmann Institute of Fundamental and Human Rights, Vienna, Austria

Abstract | The article emphasizes the need for enhanced doctrinal development in Ukraine's constitutional adjudication of human rights. To address this, the article proposes a doctrinal perspective of engagement with foreign case law materials in human rights-related constitutional cases. This approach is defined as the use of positions, arguments, and factual findings from court cases in other countries to inform and resolve complex issues in similar national cases. Drawing on doctrinal debates and the experiences of other constitutional courts, the article examines the problematic issues of legitimacy, relevance, and persuasive authority of foreign case law materials. It highlights

¹ Проект матеріалів цієї публікації обговорювався на науковому семінарі в Інституті міжнародних досліджень імені Гелен Келлог університету Нотр-Дейм, США, 28 вересня 2023 року, у межах Програми Запрошеного дослідника. Я хочу висловити вдячність учасникам цього семінару та особливо призначеним дискусантам – професору Даян Десієрто та професору Франциско Дж. Урбіні.

² A draft of the materials in this publication was discussed at a work-in-progress seminar at the Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, USA, on September 28, 2023, as part of the Visiting Fellow Program. I would like to express my gratitude to the participants of this seminar, and especially to the designated discussants, Professor Diane Desierto and Professor Francisco J. Urbina.

³ Я хочу висловити подяку Інституту міжнародної освіти - Фонду науковців у ризику (Нью-Йорк, США) за надану стипендію для здійснення досліджень на базі Віденського університету та Інституту основоположних та людських прав імені Людвіга Больцмана (Відень, Австрія).

⁴ I would like to express my gratitude to the Institute of International Education-Scholar Rescue Fund (New York, USA) for awarding me a fellowship to conduct research at the University of Vienna and the Ludwig Boltzmann Institute for Fundamental and Human Rights (Vienna, Austria).

the heterogeneous nature of these materials and stresses the importance of their differentiated application by the Constitutional Court of Ukraine. Particular attention is given to problematic practices, such as selective («cherry-picking») use, «ornamentation», and the «hidden» reliance on foreign comparative materials, which can diminish their functional value. The article concludes with proposals and future prospects for the Ukrainian Constitutional Court's use of foreign case law materials in human rights adjudication.

Keywords: foreign case law, trans-judicial dialogue, comparative constitutionalism, human rights adjudication, judicial reasoning.

Анотація | У статті, виходячи з необхідності посилення наукових розробок у сфері конституційного судочинства, запропоновано доктринальний підхід до використання одного з поширених способів розгляду та обґрунтування конституційних справ, пов'язаних із правами людини, – звернення до матеріалів іноземної прецедентної практики. Запропоновано визначення цього поняття як використання позицій, аргументів та фактичних даних судових справ інших держав для обґрунтування та вирішення складних питань аналогічної національної судової справи. З огляду на доктринальні дискусії та досвід конституційних судів інших країн, розглянуто проблематичні питання легітимності, релевантності та переконливості матеріалів іноземної прецедентної практики. Проаналізовано їхній неоднорідний характер та висвітлено багатофункціональне призначення, яке в перспективі доцільно диференціювати Конституційному Суду України. Окремо звернено увагу на неналежні форми роботи з матеріалами іноземної прецедентної практики, зокрема їх вибіркоче застосування, використання для «декорування» та приховане використання, що спотворює їхню цінність та призначення. Узагальнено пропозиції та перспективи залучення Конституційним Судом України іноземних порівняльних матеріалів під час розгляду справ щодо прав людини.

Ключові слова: іноземна прецедентна практика, міжсудові діалоги, порівняльний конституціоналізм, права людини, судова аргументація.

Постановка проблеми. Діяльність Конституційного Суду України потребує постійної уваги наукової спільноти, яка мала б розробляти наукові рекомендації для суттєвого покращення її ефективності та якості. Особливої наукової уваги потребують питання методів розгляду та обґрунтування рішень у конституційних справах, пов'язаних із захистом прав людини. Одним із таких методів розгляду та обґрунтування конституційних справ, який доктринально розробляється та набуває поширення в інших країнах, проте залишається малодослідженим в українській правовій доктрині, є залучення матеріалів іноземної прецедентної практики. При цьому інтенсивний процес інтеграції України до Європейського Союзу зумовлює потребу у вивченні та врахуванні досвіду європейських країн у цих питаннях.

Варто зауважити, що Конституційний Суд України останнім часом також починає звертатися до матеріалів прецедентної практики іноземних конституційних судів. Так, із семи рішень, ухвлених цього року за конституційними скаргами, у трьох Суд залучав та посилався на практику різних європейських конституційних судів⁵.

Аналіз останніх досліджень. Залучення матеріалів іноземної прецедентної практики до розгляду справ про права людини досліджується на перетині кількох основних сфер чи напрямів правових досліджень.

⁵ у справі за скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни про єдиний статус суддів в Україні (№ 3-р(II)/2024 від 26 березня 2024 року) Суд посилався на практику конституційних судів Литви та Латвії та Верховного Суду Естонії; у справі за скаргою Плескач Ганни Григорівни щодо окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України (№ 5-р(II)/2024 від 10 квітня 2024 року) Суд звертався до позицій Федерального Конституційного Суду Німеччини та Конституційного Суду Латвійської Республіки; у справі за конституційною скаргою Бичкова Сергія Андрійовича та Бая Анатолія Анатолійовича щодо частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України (№ 7-р(II)/2024 від 19 червня 2024 року) Суд використовував матеріали практики Федерального Конституційного Суду Німеччини та Конституційного Суду Республіки Хорватія.

З одного боку, воно розробляється в межах традиційної та широкої галузі порівняльного правознавства⁶. Тут залучення іноземної прецедентної практики є частиною ширших досліджень використання іноземного права та його методології, а його особливості в конституційних справах про права людини висвітлюються побіжно та меншою мірою.

З іншого боку, цій проблематиці присвячується значна увага саме в галузі порівняльних конституційних досліджень⁷ з особливим акцентом на практику конституційних судів, зокрема у справах про основоположні права людини. У цих порівняльних конституційних напрацюваннях розробляються як загальні методологічні питання, так і особливості залучення іноземних порівняльних матеріалів окремими конституційними судами різних країн. Особливо цікавим та цінним з огляду на висвітлення цих питань є напрям досліджень транснаціональної судової комунікації та діалогу між судами в контексті глобалізаційних процесів⁸. Не залишаються поза увагою різні питання залучення іноземної прецедентної практики і в самій сфері дослідження прав людини, де також висвітлюються певні особливості практики конституційних судів⁹.

⁶ Markesinis B., Fedtke J. *Engaging with Foreign Law*. London: Hart Publishing, 2007. DOI: 10.5040/9781472560414; Bingham T. H. *Widening Horizons: The Influence of Comparative Law and International Law on Domestic Law*. Cambridge University Press, 2010. DOI: 10.1017/CBO9781316134634; Andenas M., Fairgrieve D. (eds). *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.001.0001; Mak E. *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Changing Practices of Western Highest Courts*. London: Hart Publishing, 2013. DOI: 10.5040/9781472561602; Gelter M., Siems M. *Citations to Foreign Courts – Illegitimate and Superfluous, or Unavoidable? Evidence from Europe*. *American Journal of Comparative Law*. 2014. 62 (1). P. 35-86. DOI: 10.5131/AJCL.2013.0012; Smits J. M., Husa J., Valcke C., Narciso, M. (Eds.) *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2023. DOI: 10.4337/9781839105609; Siems M., Yap P. J. (eds.) *The Cambridge Handbook of Comparative Law*. Cambridge University Press, 2024. DOI: 10.1017/9781108914741

⁷ Tushnet M. *The Possibilities of Comparative Constitutional Law*. *The Yale Law Journal*, 1999. 108 (6). P. 1225-309. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/9169>; Rosenkrantz C. F. *Against borrowings and other nonauthoritative uses of foreign law*. *International Journal of Constitutional Law*. 2003. 1 (2). P. 269-295. DOI: 10.1093/icon/1.2.269; Saunders Ch. *Comparative Constitutional Law in the Courts: Is There a Problem?*. *Current Legal Problems*, 2006. 59 (1). P. 91-127. DOI: 10.1093/clp/59.1.91; Choudhry S. (Ed.) *The Migration of Constitutional Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. DOI: 10.1017/CBO9780511493683; Gamper A. *On the Justiciability and Persuasiveness of Constitutional Comparison in Constitutional Adjudication*. *ICL Journal. Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2009. 3 (3). P. 150-169. DOI: 10.1515/icl-2009-0305; Sitaraman G. *The use and abuse of foreign law in constitutional interpretation*. *Harvard Journal of Law & Public Policy*. 2009. 32 (2). P. 653-694. https://journals.law.harvard.edu/jlpp/wp-content/uploads/sites/90/2009/03/sitaraman_final.pdf; Jackson V. C. *Constitutional engagement in a transnational era*. Oxford University Press, 2010. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195333442.001.0001; Saunders C. *Judicial Engagement with Comparative Law*. *Comparative Constitutional Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2011. P. 571-598. DOI: 10.4337/9780857931214.00041; Rosenfeld M., Sajo A. (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford Academic, 2012. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.001.0001; Groppi T., Ponthoreau M.-C. (ed.) *Use of foreign precedents by constitutional judges*. Oxford; Portland: Hart, 2013. DOI: 10.5040/9781472561312; Bobek M. *Comparative Reasoning in European Supreme Courts*. Oxford, 2013. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199680382.001.0001; Hirschl R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford, 2014. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198714514.001.0001; Sadurski W. *Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer, 2014. DOI: 10.1007/978-94-017-8935-6; Ferrari G. F. *The Use of Foreign Law by Constitutional Courts*. *Irish Journal of Legal Studies*. 2014. 4 (1). P. 24-38; Sinisa R. *Constitutional Relevance of Foreign Court Decisions*. *The American Journal of Comparative Law*, 206. 64 (4). P. 815-840. DOI: 10.1093/ajcl/avw014; Jakab A., Dyevre A., Itzcovich G. (Eds.) *Comparative Constitutional Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316084281; Delaney E. F., Dixon R. (Eds.). *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. DOI: 10.4337/9781788110600; Ferrari G. F. (ed.) *Judicial cosmopolitanism: the use of foreign law in contemporary constitutional systems*. Leiden; Boston: Brill / Nijhoff, 2020. DOI: 10.1163/9789004297593; Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Oxford, 2020. DOI: 10.1093/oso/9780198726418.001.0001; Dixon R., Landau D. *Abusive Constitutional Borrowing: Legal globalization and the subversion of liberal democracy*. Oxford, 2021. DOI: 10.1093/oso/9780192893765.001.0001; Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*. Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.001.0001

⁸ Choudhry S. *Globalization in Search of Justification: Toward a Theory of Comparative Constitutional Interpretation*. *Indiana Law Journal*. 1999. 74 (3). P. 819-892. <https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol74/iss3/4>; Slaughter A.-M. *Judicial globalization*. *Virginia Journal of International Law*, 2000. 40 (4). P. 1103-1124; Grove T. L. *The International Judicial Dialogue: When Domestic Constitutional Courts Join the Conversation*. *Harvard Law Review*. 2001 (114). P. 2049-2073; Jacobs F. G. *Judicial dialogue and the cross-fertilization of legal systems: The European Court of Justice*. *Texas International Law Journal*. 2003. 38 (3). P. 547-556; Cartabia M. *Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously*. *European Constitutional Law Review*. 2009. Volume 5. Issue 1. P. 5-31. DOI: 10.1017/S1574019609000054; Vo?kuhle A. *Multilevel cooperation of the European Constitutional Courts: Der Europäische Verfassungsgerichtsverbund*. *European Constitutional Law Review*, 2010. 6 (2). P. 175-198. DOI: 10.1017/S1574019610200020; Sandholtz W. *Human rights courts and global constitutionalism: Coordination through judicial dialogue*. *Global Constitutionalism*. 2021. 10 (3). P. 439-464. DOI: 10.1017/S2045381720000064

⁹ McCrudden Ch. *Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights*. *Journal of Legal Studies*. 2000. 4. P. 499-532; Orucu E. (ed.), *Judicial comparativism in human rights cases*. London, United Kingdom National Committee of Comparative Law, 2003; Perez A. T. *Comparative Constitutional Reasoning: Recasting its Justification and Operation*. *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*. Oxford Academic, 2009. P. 141-178. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199568710.003.0007; Waldron J. *Rights and the Citation of Foreign Law*. Campbell T., Ewing K. D., Tomkins A. (eds) *The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays*. Oxford, 2011. P.

Метою моєї публікації є висвітлення проблематичних теоретичних та прикладних питань залучення іноземної прецедентної практики до розгляду справ про права людини на основі порівняльного аналізу та узагальнення досвіду інших країн. Моя публікація складається з кількох взаємопов'язаних частин. У першій з них я розглядаю термінологічні та методологічні застереження щодо феномену використання матеріалів іноземної прецедентної практики. У наступних частинах я аналізую проблеми легітимності, релевантності та переконливості іноземних порівняльних матеріалів, їхню неоднорідність та багатофункціональність, а також неналежні прояви використання іноземної прецедентної практики. У висновках я підсумовую відповідні положення у формі перспективних рекомендацій для Конституційного Суду України.

1. Термінологічні та методологічні зауваження

Розпочнемо із загального поняття залучення матеріалів іноземної прецедентної практики. Під «іноземною прецедентною практикою» я розумію рішення у складних або важких справах інших країн, які містять позиції та аргументи, що можуть слугувати прикладами або моделями для розгляду аналогічних справ національними судами. У порівняльно-правовому контексті це не найширше поняття. Найширшою категорією є іноземні порівняльні матеріали загалом, які за своєю природою можуть бути як правовими, так і неправовими. Іноземні правові матеріали включають іноземні конституції, законодавство, а також судову практику (конституційних, верховних та нижчих судів). Неправові іноземні матеріали можуть включати соціологічні дані та наукові дослідження з певних питань суспільного життя. У багатьох випадках неправові іноземні матеріали беруться з рішень іноземних судів. Отже, у цьому сенсі іноземна прецедентна практика охоплює не лише рішення самих судів з відповідними позиціями та аргументами, а й неправові матеріали, які вони містять.

Щодо «залучення», то це загальнозживане слово, яке охоплює різні форми та способи взаємодії з різними матеріалами прецедентної практики й у зарубіжній правовій доктрині не має спеціального значення. Спеціальне значення мають більш вузькі поняття, як-от цитування, посилення, використання тощо. Як влучно зазначає Джефрі Семюель, «просте цитування іноземних матеріалів у рішенні, звіті чи аргументації само по собі ще не означає, що суд використовує порівняльне право»¹⁰.

У зарубіжній правовій доктрині трапляються найрізноманітніші термінологічні позначення досліджуваного феномену — від найбільш простих слів «залучення», «використання», «звернення до», «покладання на» (англ. «engagement», «involvement», «use», «recourse to», «relying on») до метафоричних словосполучень «правовий трансплант», «судове запозичення», «міграція конституційних ідей», «перехресне збагачення», «перехресне запилення», «міжсудова комунікація», «транснаціональний судовий діалог» (англ. «legal transplant», «judicial borrowing», «migration of constitutional ideas», «cross-fertilization», «cross-pollination», «transjudicial communication», «transnational judicial dialogue») тощо.

Як зауважує Габор Галмай, «існують різні типи використання порівняльних матеріалів, які можна описати за допомогою метафор. Однією з них є «правовий трансплантат», що полягає в перенесенні норм між правовими системами. Її аналогом є «конституційне запозичення». Ті, хто використовує третю метафору — «міграція» конституційних ідей — стверджують, що тільки цей підхід охоплює ширший спектр взаємодії між юрисдикцією-реципієнтом і конституційними ідеями, серйозно враховуючи як конституційні відмінності, так і порівняльну взаємодію»¹¹. У свою чергу, як пояснює Ран Хіршль, «міжюрисдикційне конституційне «запилення» (англ. «pollination») може

410-427. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199606078.003.0020; Lazarus L., McCrudden C., Bowles N. (Ed.) Reasoning Rights: Comparative Judicial Engagement. London: Hart Publishing, 2014. DOI: 10.5040/9781849468466; Muller A. (ed.) Judicial dialogue and human rights. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316780237; Fredman S. 'Foreign Fads or Fashions: The Role of Comparativism in Human Rights Law'. Comparative Human Rights Law. Oxford, 2018. P. 3-28. DOI: 10.1093/oso/9780199689408.003.0001

¹⁰ Geoffrey S. 'Comparative Law and the Courts: What Counts as Comparative Law?'. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) Courts and Comparative Law. Oxford, 2015. p. 54. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0003

¹¹ Halmai G. 'The Use of Foreign Law in Constitutional Interpretation'. Rosenfeld M., Sajo A. (eds) The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. 2012. p. 1329. DOI: 10.1093/oxfordhob/9780199578610.013.0066

стосуватися кількох різних об'єктів міграції: конституційної структури (тобто самої архітектури певної конституційної системи та її органів); методів конституційної інтерпретації та моделей аналізу (наприклад, оригіналізму, цільової інтерпретації, пропорційності); і порівняльної прецедентної практики, а саме судових посилань на абстрактні поняття разом із конкретними рішеннями конституційних судів, прецедентами та юридичним аналізом»¹².

Варто зауважити, що в зарубіжних дослідженнях цього та інших феноменів питанню чіткого термінологічного позначення відповідних понять не приділяється стільки уваги та значення, як це характерно для українських правових досліджень із часто спекулятивним та вишуканим логіко-семантичним жонглюванням термінами й поняттями. Багатозначність тих чи інших словосполучень переважно знімається контекстом їхнього використання та не призводить до неоднозначного їх розуміння; натомість увага зосереджується на сутності відповідного феномену та пов'язаних із ним закономірностей, а не на його словесній оболонці.

Відтак у цій науковій розвідці я переважно послуговуватимусь різними термінологічними позначеннями як взаємозамінними, як-от, з одного боку, «залучення», «використання», «звернення до», «посилання», «цитувannya», а з іншого — «іноземна прецедентна практика», «іноземні порівняльні матеріали», «іноземні судові рішення», «правові позиції та аргументи іноземних судів» тощо. Там, де відповідна диференціація матиме суттєве значення, я спеціально звертатиму на це окрему увагу.

Натомість вагоме значення для мого дослідження має визначення саме суттєвих ознак феномену, про який у ньому йтиметься, та формулювання його операційного визначення. Я пропоную визначати «залучення матеріалів іноземної прецедентної практики» як використання позицій, аргументів та фактичних даних судових справ інших держав для обґрунтування та вирішення складних питань подібної національної судової справи. Це визначення містить суттєві ознаки цього феномену, навколо якого я розгляну відповідні теоретичні та прикладні проблеми, пов'язані з його функціонуванням як у зарубіжних правових системах, так і з перспективами його розвитку в судовій практиці України.

Також у моєму дослідженні застосовуються вже традиційні для зарубіжної правової доктрини застереження щодо термінів «конституційні суди» та «права людини». Термін «конституційний суд» я використовую в широкому значенні, включаючи до нього й відповідні верховні суди, які в багатьох юрисдикціях виконують завдання конституційного контролю. Під «правами людини» я також розумію й «основоположні права», й «конституційні права», хоча й усвідомлюю, що ці терміни не завжди позначають ті самі правові явища. Однак для цілей мого дослідження таке розмежування не має суттєвого значення.

2. Виклик легітимності

або чим виправдовується використання іноземних порівняльних матеріалів

Одним з основоположних питань залучення матеріалів іноземної прецедентної практики є проблема його легітимності під час конституційного розгляду. Це питання, здавалося б, мало бути не таким складним у світлі глобалізаційних та інтеграційних процесів. Так, для Джузеппе Феррарі безсумнівним є те, що «глобалізація сприяла поширенню та трансплантації моделей аргументації судових рішень та зробила порівняльний підхід більш привабливим, навіть у країнах..., які традиційно були самодостатніми та нечутливими до зовнішнього світу»¹³. Мірослав Гранат зазначає, що «сучасний конституціоналізм став «багаторівневим», «плюралістичним» та «мультицентричним», при цьому питання порівняльного аналізу в конституційній прецедентній практиці в період глобалізації має інше значення, ніж у «традиційному» конституційному праві епохи Просвітництва»¹⁴. Аніта Родіна вважає, що хоч «кожна правова система є унікальною, проте сьогодні неможливо утримати правову систему ізольованою». Вона пояснює це тим, що «принцип запозичення і діалогу

¹² Hirschl R. 'Judicial review and the politics of comparative citations: theory, evidence and methodological challenges'. *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. p. 404. DOI: 10.4337/9781788110600

¹³ Ferrarì G. F. The Use of Foreign Law by Constitutional Courts. *Irish Journal of Legal Studies*. 2014. 4 (1). p. 24

¹⁴ Granat M. 'Comparative Analysis in the Case Law of the Constitutional Tribunal of Poland'. *Judicial Cosmopolitanism*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 567. DOI: 10.1163/9789004297593_023

між конституційними судами різних країн — це не просто теоретичне питання, його можна спостерігати на практиці»¹⁵.

Проте питання легітимності є досить неоднозначним, продовжує викликати гострі дискусії та залишається ключовим аргументом скептиків і критиків залучення іноземної прецедентної практики до розгляду національних конституційних справ.

Суть проблеми легітимності пов'язана насамперед з основними аргументами окремих авторів, які звертають увагу на те, що конституційні суди уповноважені розглядати справи на основі національного, а не іноземного права. Вони не безпідставно ставлять питання про те, звідки в конституційних судів впливають повноваження залучати порівняльні матеріали іноземних судів та чому судді повинні посилалися на іноземні джерела, які не мають для них обов'язкової нормативної сили¹⁶.

Знаковою у цьому сенсі є позиція окремих представників американської судової системи, яка значною мірою свідчить про певний ізоляціонізм та сприйняття її як винятково самодостатньої. Так, як свого часу висловився суддя Федерального апеляційного суду сьомого округу США Річард Познер: «Ні, дякую, у нас уже є власне право»¹⁷. Або як суддя Верховного Суду США Кларенс Томас різко назвав, а суддя Антонін Скалія згодом підтримав його в тому, що використання іноземних судових рішень є «нав'язуванням чужих настроїв, примх та моди» (англ. «imposition foreign moods, fads, or fashions»)¹⁸. Цікавим фактом є те, що епізодичне звернення деяких суддів до іноземних джерел було навіть предметом слухань у Конгресі США, а суддю Ентоні Кеннеді через підтримку ним цитування іноземних судових рішень навіть називали «найнебезпечнішою людиною в Америці»¹⁹. Важливими у цьому контексті згодом стали історичні за своєю суттю дебати між суддями Верховного Суду США Антоніном Скалією та Стефеном Браєром щодо доречності іноземних правових матеріалів у розгляді конституційних справ, що відбулися майже двадцять років в тому, в яких були висловлені діаметрально протилежні точки зору²⁰. У зв'язку з цим Вікі Джексон зауважує, що «протистояння іноземному у тлумаченні національного права може бути пов'язане саме з певними усталеними інтерпретаційними підходами, такими як оригіналізм або інтенціоналізм²¹, або з певними уявленнями про сутнісну природу конституції»²².

Відтак, відповідь на ключове питання легітимності іноземних порівняльних матеріалів може бути, з одного боку, прямою та спрощеною, а з іншого — ускладненою та такою, що потребує подальшого обґрунтування.

Пряма, однозначна відповідь на виклик легітимності використання іноземних правових матеріалів конституційними судами полягає в тому, що оскільки обов'язкові нормативні підстави та

¹⁵ Rodina A. 'Foreign Materials in the Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia'. *Judicial Cosmopolitanism* m. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 484. DOI: 10.1163/9789004297593_020

¹⁶ Єдиним винятком стосовно легітимної підстави залучення іноземної прецедентної практики є правова система Південної Африканської Республіки, у Конституції якої прямо зафіксовано, що «При тлумаченні Білля про права суд, трибунал або інший форум може враховувати іноземне право» (Стаття 39, 1 (с)). *The Constitution of the Republic of South Africa, as adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly*, <https://www.justice.gov.za/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>

¹⁷ Posner R. A. No Thanks, We Already Have Our Own Laws: The Court Should Never View a Foreign Legal Decision as a Precedent in Any Way. *Legal Affairs*, 2004. July / August. p. 40-42

¹⁸ Foster v. Florida 537 US 990 (2002), note. <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/537bv.pdf>; Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558 (2003), 598 <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/539bv.pdf>

¹⁹ Gelter M., Siems M. Citations to Foreign Courts – Illegitimate and Superfluous, or Unavoidable? Evidence from Europe. *American Journal of Comparative Law*. 2014 62 (1). P. 36. DOI: 10.5131/AJCL.2013.0012

²⁰ транскрипція дискусії доступна тут – Dorsen N. The relevance of foreign legal materials in U.S. constitutional cases: A conversation between Justice Antonin Scalia and Justice Stephen Breyer. *International Journal of Constitutional Law*. 2005. 3 (4). p. 519-541. DOI: 10.1093/icon/moi032; повний відеозапис – <https://www.c-span.org/video/?185122-1/constitutional-relevance-foreign-court-decisions>

²¹ в українській правовій доктрині ці інтерпретаційні підходи та практики концептуально найбільш наближені та подібні до – з однієї сторони, поєднання філологічного (лінгвістичного, текстового, граматичного) та історичного способів тлумачення із його буквальним (адекватним, точним, дослівним) різновидом – «оригіналізм», а з іншої сторони – до поєднання цільового (телеологічного) та функціонального (еволюційного, динамічного) способів тлумачення із його можливим поширювальним різновидом. Див.: Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. с. 196-200. https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Posibnyk_maket_2021_2.pdf

²² Jackson V. C. *Constitutional engagement in a transnational era*. Oxford University Press, 2010. p. 20. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195333442.001.0001

повноваження для такої практики відсутні, це призводить до її нелегітимності і, отже, — її слід уникати.

Однак ця чітка відповідь не пояснює фактичної поширеності практики використання іноземних порівняльних матеріалів, яку часто називають «звичною справою» (англ. «common enterprise»)²³ конституційних судів. Так, у сучасних дослідженнях підтверджується тенденція до збільшення частоти звернень до іноземних правових матеріалів, включно з іноземними судовими рішеннями, що вважається важливим показником зростаючого значення транснаціонального судового діалогу для поширення конституційних ідей²⁴. Хоча більшість конституцій не передбачають явної відкритості до порівняльного методу, конституційне порівняння стало методом, який часто застосовується на практиці, зокрема у горизонтальному розгляді справ конституційних судів або верховних судів, які мають повноваження здійснювати конституційне судочинство²⁵.

Чи свідчить таке звичне поширення цієї практики про її всеосяжну нелегітимність? Чи означає відсутність чітких повноважень на використання іноземних правових матеріалів, що конституційним судам заборонено використовувати їх для реалізації завдань конституційного судочинства?

Більш складна та деталізована відповідь на виклик легітимності цієї «звичної практики» із залучення іноземних матеріалів, як видається, пов'язана з декількома важливими факторами.

По-перше, коли конституційні суди не можуть реалізувати свої завдання лише на основі внутрішніх національних матеріалів, вони неминуче й виправдано звертаються до іноземного досвіду. Недостатність національних матеріалів для ефективного виконання завдань конституційного судочинства є вирішальним фактором, який легітимізує використання іноземних матеріалів. Тут доцільно повторити слова лорда Тома Бінгама: «Іноді, намагаючись вирішити проблему в національному праві, суддя отримує допомогу чи натхнення, розглядаючи право іншої країни, де було знайдено ймовірно задовільне рішення тієї ж або подібної проблеми»²⁶. Тому не випадково, що конституційні суди переважно залучають іноземні матеріали саме тоді, коли наявна така складна справа, яка не може бути однозначно вирішена лише на основі національних правових матеріалів.

При цьому варто зазначити, що багато практик у діяльності конституційних судів, які є важливими для ефективного виконання їхніх основних функцій, наприклад, усталені методи та принципи тлумачення Конституції, зокрема різні стандарти перегляду (жорсткий, середній або раціонально достатній) чи аналіз тесту на пропорційність у різних його варіантах, переважно не мають чіткої нормативної основи. Тим не менш, ці сформовані у відповідних доктринах конституційних судів практики діють безперешкодно та підтверджують свою ефективність у конституційному судочинстві багатьох країн.

Так само практика залучення іноземних порівняльних матеріалів набуває легітимності та має бути підпорядкована саме потребам реалізації функцій конституційних судів. Варто навести позицію суддів Федерального конституційного суду Німеччини Петера Губера та Андреаса Паулюса: хоча «Основний закон не обмежує способи, якими Федеральний конституційний суд може враховувати рішення інших конституційних судів у своїй юриспруденції, посилення на іноземні судові рішення, і навіть повага до них, є невід'ємною частиною судової незалежності»²⁷.

По-друге, іншим вагомим фактором легітимності використання іноземних матеріалів прецедентної практики є сфера прав людини з її невід'ємним концептом гідності людини. Універсальні за своїм характером права людини стають природним середовищем для звичного та поширеного

²³ Slaughter A.-M. Judicial globalization. *Virginia Journal of International Law*, 2000. 40 (4), p. 1104, 1124

²⁴ Jakab A., Dyevre A., Itzcovich G. (Eds.) *Comparative Constitutional Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. p. 789. DOI: 10.1017/9781316084281

²⁵ Gamper A. On the Justiciability and Persuasiveness of Constitutional Comparison in Constitutional Adjudication. *ICL Journal. Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2009. 3 (3). p. 152. DOI: 10.1515/icl-2009-0305

²⁶ Bingham T. H. *Widening Horizons: The Influence of Comparative Law and International Law on Domestic Law*. Cambridge University Press, 2010. p. 3. DOI: 10.1017/CBO9781316134634

²⁷ Huber P. M., Paulus A. L. 'Cooperation of Constitutional Courts in Europe: The Openness of the German Constitution to International, European, and Comparative Constitutional Law'. Andenas M., Fairgrieve D.(eds) *Courts and Comparative Law*, Oxford, 2015. P.291-292. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0010

залучення іноземних матеріалів прецедентної практики. Сандра Фредман звертає увагу на «зростаючу тенденцію серед суддів посилалися на справи з інших юрисдикцій при ухваленні власних рішень щодо прав людини» та зазначає, що «на практиці питання більше не полягає в тому, чи необхідно використовувати порівняльне право в контексті прав людини, а в тому, як і чому його потрібно використовувати»²⁸.

Тому не випадково, що саме в дослідженнях використання порівняльних матеріалів свого часу виникли та обґрунтовувалися такі концепції, як «глобальне спільне право прав людини» (англ. «Global Ius Commune of Human Rights») ²⁹, «загальне право прав людини» (англ. «Common Law of Human Rights») ³⁰, «сучасне право народів» (англ. «Modern Ius Gentium») ³¹ та інші.

Ран Хіршль вважає, що на відміну від конституційних сфер, де національні особливості та відмінності є більш поширеними (наприклад, структурні питання чи розподіл влад), права людини є найпомітнішою сферою конституційної юриспруденції, де міжюрисдикційні посилавання відбуваються частіше³².

У свою чергу, й Джереми Волдрон особливо наголошує на індивідуальних правах як на переконливій причині для цитування іноземного права, мову якого від однієї країни до іншої він називає доволі стандартизованою (англ. «boilered-plated»). При цьому, на його думку, різні країни займаються більш-менш однією й тією ж справою, коли ухвалюють рішення щодо індивідуальних прав. Глибинним аргументом цитування іноземного права у справах, пов'язаних з індивідуальними правами, вчений називає цінність узгодженості – значимості того, щоб подібні справи у сфері прав людини розглядалися подібно³³. Тому, як влучно зазначено в одному із нещодавніх досліджень, «права людини є одним із найсприятливіших ґрунтів для транснаціонального судового діалогу та обміну»³⁴. Відтак, можна констатувати, що права людини є тією сферою, де використання іноземної прецедентної практики є об'єктивно виправданим, поширеним та доцільним.

По-третє, не менш важливим аспектом, що легітимізує залучення іноземних правових матеріалів, є попередня усталена практика поведінки сторін та учасників конституційного провадження, як скажників, так і відповідачів. Так, конституційні суди не можуть ігнорувати вимог та аргументів, зокрема порівняльного характеру, які наводять учасники справи. Судді повинні відповісти на них, погодившись або відхиливши їх, навівши відповідні аргументи.

Зрозуміло, що на допустимість таких порівняльних матеріалів та аргументів сторін справи впливає загальний підхід і узвичаєна інтерпретаційна практика конституційних судів. Якщо раніше конституційні суди вже посилалися на порівняльні матеріали, очевидно, що сторони в наступних справах будуть заохочені посилалися на іноземні матеріали у своїх зверненнях. При цьому конституційний суд може зіткнутися з проблемою непослідовності, оскільки в одних справах він може погодитися на включення сторонами іноземних матеріалів, а в інших — ні. Отже, коли конституційні суди допускають використання порівняльних матеріалів у певних попередніх справах, вони фактично легітимізують і заохочують включення таких матеріалів іншими сторонами в інших майбутніх справах.

²⁸ Fredman S. 'Foreign Fads or Fashions: The Role of Comparativism in Human Rights Law'. *Comparative Human Rights Law*. Oxford, 2018. p. 4. DOI: 10.1093/oso/9780199689408.003.0001; Див. також Mak E. *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Changing Practices of Western Highest Courts*. London: Hart Publishing, 2013. p. 238. DOI: 10.5040/9781472561602

²⁹ Carozza P. G. «My Friend is a Stranger»: The Death Penalty and the Global Ius Commune of Human Rights. *Texas Law Review*. 2002 - 2003. 81. p. 1031-1089 https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/536

³⁰ McCrudden Ch. *Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights*. *Journal of Legal Studies*. 2000. 4. P. 499-532

³¹ Waldron J. 'Foreign Law and the Modern Ius Gentium'. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. p. 536-551. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0028

³² Hirschl R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford, 2014. p. 21. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198714514.001.0001

³³ Waldron J. 'Rights and the Citation of Foreign Law'. Campbell T., Ewing K. D., Tomkins A. (eds) *The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays*. Oxford, 2011. p. 422-423. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199606078.003.0020

³⁴ Barsotti, V., Carozza, P., Cartabia, M., Simoncini, A. (ed.) *Dialogues on Italian Constitutional Justice: A Comparative Perspective*. London: Routledge, 2021. p. 23

Умовою для відмови у використанні порівняльних матеріалів, запропонованих сторонами, може бути абсолютна достатність національних матеріалів для вирішення справи, а отже, очевидна відсутність складності питання у справі. Однак варто відрізнити легітимність залучення іноземних правових матеріалів загалом від їхньої доречності в юридичному контексті конкретної справи. Як я продемонструю далі, вже залучені на прохання сторін іноземні матеріали можуть бути не використані в обґрунтуванні рішення через їхню недоречність чи нерелевантність.

Таким чином, важливим фактором посилення легітимності є попередня узвичаєна практика роботи з порівняльними матеріалами та сама необхідність розгляду конституційними судами порівняльних матеріалів і аргументів, що ініціюються сторонами.

Іншим вагомим легітимізуючим чинником залучення іноземної прецедентної практики саме в українському контексті є перспективи європейської інтеграції, які зумовлюють необхідність наближення до належного рівня функціонування конституційного судочинства та досягнення відповідних стандартів захисту прав людини. Очевидно, що євроінтеграційні процеси зумовлюють і виправдовують необхідність звернення Конституційного Суду України до іноземного європейського досвіду з розгляду подібних конституційних справ, зокрема пов'язаних із захистом основоположних прав. Так, Андрас Якаб зазначає, що «поряд з іншими причинами використання порівняльно-правових аргументів, прямі посилання на іноземну прецедентну практику можуть бути особливо релевантними для нових конституційних судів перехідних країн, які прагнуть утвердитися серед престижних іноземних конституційних або верховних судів. Це робиться і з метою здобуття більшої довіри в межах власного національного дискурсу»³⁵. У свою чергу, Ран Хіршль підкреслює, що «релевантність» чи «нерелевантність» відповідних джерел посилань значною мірою відображає уявлення конституційних судів та суддів про конкретний набір цінностей, з якими вони хочуть, щоб асоціювалася їхня країна, а також «правильний» клуб націй, якому вони надають перевагу і до якого вони хочуть, щоб належала їхня країна»³⁶.

3. Проблема релевантності іноземних порівняльних матеріалів або про необхідність врахування подібності (поза)юридичного контексту

Іншою доктринальною проблемою, яка має вагоме прикладне значення, є релевантність або доречність іноземної прецедентної судової практики. Як влучно зауважував свого часу Марк Тушнет, «порівняльний досвід є юридично нерелевантним, якщо він не може бути пов'язаний з аргументами, вже доступними в межах національної правової системи»³⁷.

Якщо загальне твердження про потребу та доцільність використання іноземних порівняльних матеріалів є достатньо виправданим та прийнятним, то складнішим є спеціальне питання про те, наскільки такі матеріали можуть бути доречними та застосовними в обставинах конкретної судової справи. Ця проблема має два виміри: перший проявляється у її релевантності в контексті конкретної справи, а інший – щодо її доречності у більш широких межах правової системи чи правової традиції (культури).

Аїда Перес коротко узагальнює позицію скептиків щодо залучення іноземних джерел: «навіть якщо вони є легітимними, вони не стосуються тлумачення власної конституції. Конституції відображають цінності конкретного суспільства і нерозривно пов'язані з політичним і соціальним контекстом, у якому вони функціонують, а тому досвід інших народів мало що, або взагалі нічого, не говорить про релевантність із власною конституцією»³⁸. Також редактори фундаментальної колективної праці з використання іноземних прецедентів також застерігають: «конституційним суддям необхідно бути дуже обережними у виборі відповідних справ та в розумінні самого контексту

³⁵ Jakab A. 'The Reasoning of Constitutional Courts in Europe'. Bogdandy von A., Huber P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*, Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. p. 198. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0005

³⁶ Hirschl R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford, 2014. p. 22. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198714514.001.0001

³⁷ Tushnet M. *The Possibilities of Comparative Constitutional Law*. *The Yale Law Journal*, 1999. 108 (6). p. 1307. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/9169>

³⁸ Perez A. T. 'Comparative Constitutional Reasoning: Recasting its Justification and Operation'. *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*. Oxford Academic, 2009. p. 151. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199568710.003.0007

взаємного судового збагачення з огляду на загрозу небезпеки, що може виникати у вигляді приблизних порівнянь та потенційної втрати легітимності судів»³⁹. При цьому і в інших фундаментальних дослідженнях констатується, що «порівняльний аргумент має свої межі. Презумпція загальної допустимості правового порівняння в межах Європи не означає, що «підходить усе». Надійна правова основа для порівняльних аргументів не скасовує потреби в кожній справі обґрунтовувати, чому порівняння підтримує правовий аргумент. Кожен порівняльний аргумент повинен доводити свою цінність у контексті конкретної проблеми»⁴⁰.

Ті, хто не підтримують ідею використання іноземних порівняльних матеріалів часто стверджують, що конкретні справи у різних країнах різних правових юрисдикцій формуються не лише в особливому правовому, а й в унікальному соціальному, політичному, економічному та культурному контекстах. А оскільки ці контексти настільки відмінні, залучення іноземних матеріалів для вирішення конкретних справ в інших юрисдикціях вбачається абсолютно нерелевантним і взагалі марним.

Наприклад, стверджують, що конституційне правосуддя функціонує в різних державах з різними політичними режимами. Ставиться під сумнів доречність використання матеріалів іноземних конституційних судів перехідних демократій або авторитарних режимів у країнах стабільної демократії. Також критикується можливість використання іноземних правових матеріалів у країнах з різними моделями взаємодії релігії та держави.

Різноманітність юридичного контексту також є підставою для сумніву щодо доречності іноземних матеріалів у конкретних справах інших національних юрисдикцій. Конституційні приписи в різних країнах не є однаковими, методи та канони їх тлумачення також відрізняються, процедури та стандарти конституційного контролю є досить відмінними. При цьому, обставини конкретних справ та відповідний зміст оскаржуваних законодавчих актів наповнені багатьма нюансами та деталями. Уся ця багатоманітність юридичного контексту конкретної судової справи виключає можливість подібності питань, які вирішують конституційні суди, і, відповідно, релевантність іноземних матеріалів як таких. Поширені приклади залучення іноземних порівняльних матеріалів трактують як не що інше, як риторичні прийоми, надмірний прояв широкої ерудиції суддів, «судовий фіговий листок» або «замальовування вітрин», які не є вирішальними для розгляду справи.

Натомість прихильники використання порівняльних матеріалів визнають важливість подібності юридичного контексту. Вони не ігнорують різноманітності юридичного контексту конкретних справ у різних юрисдикціях. Тим не менш, вони переконані, що ці відмінності не завжди настільки значні, щоб завжди визнавати залучення порівняльних матеріалів абсолютно нерелевантним. У зв'язку з цим наводяться поширені приклади подібності юридичного контексту, особливо щодо конкретних обставин справ, законодавства, що перевіряється, застосованих і тлумачених конституційних приписів, а також процедур, методів і стандартів конституційного контролю. Крім того, існують наочні приклади, коли іноземні порівняльні матеріали не лише цитувалися в текстах рішень, а й змістовно використовувалися в їхній аргументації.

Прихильники залучення іноземних правових матеріалів також визнають вплив ширших факторів, пов'язаних із правовими системами чи правовими традиціями, на релевантність залучення порівняльних матеріалів. Цей вплив може бути як сприятливим, так і гальмуючим, але не є визначальним фактором допустимості використання іноземних матеріалів. При цьому, ці ширші фактори правових систем або правових традицій можуть розвиватися та змінюватися з часом. Як стверджує суддя Суду Європейського Союзу Сініша Родін, «змістовний діалог і потік ідей між суддями збільшується у тій мірі, у якій збігаються соціальні проблеми, що вирішуються у двох різних юрисдикціях»⁴¹.

³⁹ Groppi T., Ponthoreau M.-C. (ed.) *Use of foreign precedents by constitutional judges*. Oxford; Portland: Hart, 2013. p. 423. DOI: 10.5040/9781472561312

⁴⁰ Bogdandy von A., Grabenwarter Ch., Huber P. 'Constitutional Adjudication in the European Legal Space', *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Oxford. 2020. p. 7. DOI: 10.1093/oso/9780198726418.003.0001

⁴¹ Sinisa R. *Constitutional Relevance of Foreign Court Decisions*. *The American Journal of Comparative Law*, 206. 64 (4). p. 840. DOI: 10.1093/ajcl/avw014

На цьому етапі дослідження достатньо констатувати проблему подібності юридичного контексту конкретних справ, яку виправдано вважати необхідною передумовою для залучення порівняльних матеріалів. Для цього Конституційний Суд України повинен враховувати подібність таких основних параметрів юридичного контексту, як фактичний (обставини конкретної справи), нормативний (конституційні приписи, що тлумачаться та застосовуються, а також законодавчі інструменти, що переглядаються) та процедурний (особливості провадження, методи та стандарти конституційного контролю).

4. Питання юридичної сили

або про нюанси переконливої сили матеріалів іноземних судових рішень

Важливим доктринальним питанням є юридична сила іноземних порівняльних матеріалів та значення їх впливу на конституційний розгляд відповідної справи. Питання юридичної сили, або чинності може мати кілька аспектів. По-перше, воно стосується самої природи юридичної сили іноземної прецедентної практики. По-друге, це проблема її потенційної множинності та суперечностей. По-третє, це питання її можливої зміни та розвитку з часом.

По-перше, коли конституційні суди використовують порівняльні матеріали під час конституційного розгляду справ про права людини, постає питання щодо їхньої сили: чи необхідно розглядати їх як обов'язкові (англ. binding), чи лише як переконливі (англ. persuasive)⁴²?

У вирішенні цього питання більшість науковців схильні погоджуватися з тим, що порівняльні матеріали не можуть бути абсолютно обов'язковими для суддів і можуть володіти лише переконливою силою.

Як свого часу зазначала Шеріл Сондерс: «По-перше, іноземний правовий досвід ніколи не має обов'язкової сили, принаймні в юридичному сенсі. По-друге, він рідко виступає єдиним джерелом права і, як правило, виконує лише допоміжну роль у судовому обґрунтуванні, переважно несуттєво. По-третє, звернення до іноземного права стає менш імовірним, якщо національне право вже усталене, за винятком випадків, коли його придатність ставиться під сумнів у певному контексті. У кращому разі іноземне право розглядається як переконливий аргумент»⁴³.

Таким чином, переконлива сила іноземних порівняльних матеріалів полягає в тому, що, з одного боку, суди можуть відхилити ці матеріали, наводячи протилежні позиції та аргументи, а з іншого — у випадку врахування відповідних порівняльних матеріалів та аргументів, вони не є вирішальними для результату розгляду справи та лише зміцнюють аргументованість рішення у справі, до якого суд доходять самостійно.

По-друге, питання юридичної сили порівняльних матеріалів виходить за межі простого визнання їхньої переконливої сили та ускладнюється, коли конституційний суд стикається з множинністю та суперечностями в самих матеріалах різних іноземних рішень.

Очевидно, що коли іноземні матеріали судової практики з певного питання гармонізовані, послідовні та узгоджені, вони мають більш переконливу силу для суду, і для їхнього відхилення потрібні вагомі аргументи. Однак переконлива сила іноземних порівняльних матеріалів зменшується, коли вони характеризуються суперечностями та різноб'ємом. У таких ситуаціях суд постає перед дилемою, оскільки він повинен обирати між колізійними позиціями та аргументами, представленими різними іноземними конституційними судами.

Ключовим у такій ситуації є питання, за якими об'єктивними критеріями суд може встановити перевагу переконливості матеріалів одного іноземного рішення над іншим. Складність у визначенні таких критеріїв, особливо коли йдеться про конкуруючі та суперечливі матеріали різних іноземних рішень, дає підстави критикам самого залучення іноземних порівняльних матеріалів стверджувати про вибірковість (англ. cherry-picking) та маніпулятивне їх використання, про що детальніше йтиметься далі.

⁴² McCrudden Ch. Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights. *Journal of Legal Studies*. 2000. 4. P. 502-503

⁴³ Saunders Ch. Comparative Constitutional Law in the Courts: Is There a Problem?. *Current Legal Problems*, 2006. 59 (1). p. 101. DOI: 10.1093/clp/59.1.91

По-третє, варто також звернути увагу на проблему зміни з часом іноземних матеріалів. Іноземні суди можуть переглянути свої попередні позиції в нових аналогічних справах (англ. *overrule*), що призводить до розвитку іноземних матеріалів у їхній первинній юрисдикції. Така ситуація породжує два проблемні питання.

Перше стосується справ, коли конституційний суд має доступ до матеріалів із двох іноземних рішень — одного попереднього та іншого зміненого. У такій ситуації, які матеріали повинні мати більшу переконливу силу для національного суду? Чи повинні аргументи для перегляду попереднього рішення іноземними судами мати вплив та бути переконливими для іншого суду?

Друге питання стосується ситуацій, коли один суд використав матеріали іноземного суду у своєму рішенні, а згодом іноземний суд переглянув свою попередню правову позицію в новій справі. Якою мірою така зміна в іноземній юрисдикції повинна впливати на якість аргументованості та результат розгляду справи, де було застосовано попередню, тепер уже переглянуту іноземну позицію? Чи потребує це перегляду та нового рішення в такій справі?

Ці питання жодним чином не є спекулятивними, оскільки в практиці залучення іноземних порівняльних матеріалів можна спостерігати численні реальні приклади таких ситуацій. Наочним прикладом може бути рішення Верховного Суду США у справах *Roe v. Wade* (1973) та *Planned Parenthood v. Casey* (1992), які використовувалися як порівняльні матеріали у справах про конституційність заборон на аборти в рішеннях іноземних судів і які нещодавно було переглянуто Верховним Судом США у справі *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* (2022)⁴⁴.

Водночас, намагаючись відповісти на ці питання, можна припустити, що зміна рішення в межах первинної іноземної юрисдикції може вплинути на розгляд подібної справи таким чином, що скаргники чи інші учасники можуть звертати увагу суду на цю зміну та аргументувати її доречність. У такому разі суд, керуючись переконливою силою порівняльних матеріалів, може або визнати та включити цю зміну в своє обґрунтування, або відхилити її, підкріплюючи це відповідними аргументами.

5. Різноманітність матеріалів прецедентної судової практики серед багатоманітності іноземних порівняльних матеріалів

Традиційне й загальноприйняте розуміння залучення конституційними судами іноземних порівняльних матеріалів передбачає, що один суд посилається на позиції та аргументи інших іноземних судів в обґрунтуванні свого рішення. І справді, таке уявлення значною мірою відображає реальність, однак воно не є вичерпним. Сама практика конституційних судів підтверджує те, що характер залучення іноземних матеріалів є більш багатоманітним та урізноманітненим.

Практика використання іноземних порівняльних матеріалів підтверджує, що конституційні суди звертаються до матеріалів різної природи та з різним функціональним призначенням. Ці матеріали можуть охоплювати як неюридичні матеріали з інших країн (наукову, статистичну, історичну та соціологічну інформацію), так і юридичні матеріали з інших країн (поряд із рішеннями іноземних судів – рішення іноземних парламентів та урядів).

Конституційні суди часто залучають матеріали, що містять дані про законодавчу та нормативну базу іноземних юрисдикцій. Вони можуть отримувати цю інформацію безпосередньо з аналізу іноземного законодавства або опосередковано через вивчення рішень іноземних судів у відповідних справах, порівняльних правових досліджень чи інших джерел.

Залучення іноземних законодавчих матеріалів не має на меті слідувати рішенню іноземного законодавця у відповідному питанні, а радше спрямоване на встановлення законодавчих фактів. У багатьох справах визначення таких законодавчих фактів дозволяє судам встановити наявність консенсусу серед держав з певного питання, відповідну легітимну мету втручання у певні права людини, оцінити його виправданість тощо. В інших справах – визначити межі свободи розсуду, наданої законодавцю, і тим самим обґрунтувати віднесення того чи іншого питання до його законодавчої компетенції.

⁴⁴ *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization*, 597 U.S. 215 (2022). https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf

Конституційні суди часто посилаються на іноземні матеріали, які не мають юридичного характеру, наприклад, наукову, статистичну чи соціологічну інформацію з інших країн. Такі дані можуть бути отримані з різних джерел, зокрема й з рішень іноземних конституційних судів. Ці неюридичні соціологічні дані можуть бути корисними при обґрунтуванні рішень у складних справах, наприклад, під час оцінки ефективності конкретного законодавчого заходу або при оцінці пов'язаних ризиків і потенційних зловживань у його реалізації.

Водночас важливо зазначити, що матеріали, отримані з самих рішень іноземних судів, також відрізняються за своїм характером і функціональним призначенням. Так, конституційний суд може посилатися виключно на результат рішення іноземного суду. З іншого боку, він може також посилатися на позиції та аргументи іноземного суду, представлені в рішенні у відповідній справі. Більше того, вплив результату рішення іноземного суду, його позиції чи аргументації може варіюватися в обґрунтуванні рішення у власній національній справі. Він може бути як простим фактичним спостереженням, так і мати переконливу силу, причому позиції чи аргументи іноземного суду можуть бути як враховані, так і відхилені.

Також конституційні суди можуть використовувати з рішень іноземних судів інші за своїм характером матеріали, зокрема приписи іноземних законодавчих актів та неюридичну соціологічну інформацію, які часто виконують різні функції в обґрунтуванні суду. Іноземні законодавчі матеріали можуть слугувати лише фактичними посиланнями, оскільки вони не можуть бути обов'язковими для конституційного суду. Натомість неюридична соціологічна інформація, отримана з рішення іноземного суду, може мати переконливу силу для іншого конституційного суду.

Відтак, у перспективі Конституційному Суду України важливо диференціювати характер, джерело та функціональне призначення іноземних порівняльних матеріалів, а саме: юридичних та неюридичних; отриманих із рішень іноземних судів та тих, які беруться із альтернативних джерел; тих, що мають інформативне значення про певні фактичні дані, та тих, які можуть мати переконливу силу в обґрунтуванні відповідного рішення. Ці суттєві відмінності верифікуються у практиці багатьох конституційних судів та можуть володіти значимою методологічною цінністю для Конституційного Суду України у розгляді справ про права людини.

6. Вибірковість, «декорування» та інше неналежне використання матеріалів іноземної прецедентної практики

Насамкінець, важливо розглянути питання про неналежне використання іноземних порівняльних матеріалів, на яке звертають значну увагу й застерігають багато вчених. Так, Шеріл Сондерс висловлює занепокоєння щодо значного маніпулятивного потенціалу, з погляду судової методології, у використанні іноземного права. Маніпуляції, на її думку, можуть відбуватися різними способами, починаючи від викривлення суті іноземного права до невиправданого вибору його джерел⁴⁵. Як зауважують Розалінд Діксон та Девід Ландау, «суди можуть зловживати запозиченнями, зосереджуючись на іноземних та міжнародних прецедентах чи доктринах. Це передбачає посилання на такі прецеденти у спосіб, що є поверхневим, вибіркоvim, поза контекстом або спотворює мету відповідної доктрини, а також допомагає виправдати рішення, які мають суттєво негативний вплив на мінімальні основи демократії»⁴⁶. Відтак, неналежне використання або зловживання полягає у тому, що іноземні порівняльні матеріали використовуються для досягнення інших цілей, які не пов'язані з їхнім функціональним призначенням.

Перш за все, неналежне використання найчастіше проявляється у вибірковості залучення порівняльних матеріалів під час конституційного розгляду. По-друге, це відбувається тоді, коли порівняльні матеріали використовуються виключно для створення зовнішнього враження або «декорування». І по-третє, зловживання виявляється у неявній або прихованій формі залучення порівняльних матеріалів.

⁴⁵ Saunders Ch. Comparative Constitutional Law in the Courts: Is There a Problem?. *Current Legal Problems*, 2006. 59 (1). p. 116. DOI: 10.1093/clp/59.1.91

⁴⁶ Dixon R., Landau D. *Abusive Constitutional Borrowing: Legal globalization and the subversion of liberal democracy*. Oxford, 2021. p. 83. DOI: 10.1093/oso/9780192893765.001.0001

По-перше, вибірковість, яку часто метафорично називають «висмикуванням» (англ. cherry-picking), критикують як маніпулятивну через неповне залучення порівняльних матеріалів. Вибірковість стає очевидною, коли суди, прагнучи досягти бажаного результату інтерпретації, вибирають і посиляються лише на ті порівняльні матеріали, які збігаються з їхньою позицією, та ігнорують ті, які не відповідають їхньому підходу. Вибірковість у використанні порівняльних матеріалів під час законодавчого процесу чи політичних дебатів – це одне, але в контексті конституційного судового розгляду така вибірковість викликає виправдану критику. У судових процесах вибірковість може свідчити про упередженість та підривати довіру до судової влади.

На цю критику прихильники використання порівняльних матеріалів відповідають тим, що така вибірковість не має маніпулятивного характеру і може бути зумовлена різними об'єктивними причинами. По-перше, така вибірковість може бути виправдана потребою врахування відмінностей у політичних режимах і культурах. Очевидно, що конституційні суди в країнах стабільної демократії не повинні залучати порівняльні матеріали з авторитарних держав. По-друге, вибірковість у залученні порівняльних матеріалів може бути викликана труднощами у визначенні їхньої релевантності. Доречність порівняльних матеріалів одного суду може відрізнятися від релевантності матеріалів іншого, і це проблематичне оцінювання застосовності різних матеріалів може призводити до їх вибіркового використання. По-третє, вибірковість порівняльних матеріалів може бути зумовлена проблемою надмірної аргументації судового рішення та потребою зменшення її надлишковості. Для обґрунтування певного рішення доцільно включати лише ті порівняльні аргументи, які посилюють його аргументованість. Більше того, наявні приклади того, коли деякі конституційні суди використовують не лише ті порівняльні матеріали й аргументи, які підтримують результат їхнього рішення, а й ті, що не узгоджуються з ним.

Наступне – проблема неналежного використання часто проявляється у тих ситуаціях, коли порівняльні матеріали цитуються виключно для прикраси або створення зовнішнього враження, не маючи жодного зв'язку та не роблячи жодного внеску в обґрунтування відповідного рішення. Цю неналежну форму використання ще образно називають «замальовуванням вітрин» (англ. window-dressing), і в її основі можуть бути різні мотиви, як-от демонстрація широкої ерудиції автора або спроба привабити чи догодити відповідній аудиторії рішення. У деяких випадках таке залучення іноземних порівняльних матеріалів нагадує посібник із порівняльно-правових досліджень. Проте таке «декорування», хоч і потенційно цікаве для порівняльно-правових дискусій⁴⁷, не свідчить про якісне виконання завдань відповідних судів та не підвищує якість та ефективність конституційного судочинства.

У зв'язку з цим противники цитування іноземних порівняльних матеріалів пропонують дещо своєрідне рішення. З одного боку, вони визнають, що судді можуть і надалі звертатися до порівняльних матеріалів для формування власного рішення, але, з іншого боку, наполягають, що в таких ситуаціях судді повинні утримуватися від прямого та явного посилення й цитування іноземних рішень.

І наостанок, така пропозиція щодо утримання від посилення на іноземні рішення приводить та проявляється в іншому суттєвому зловживанні іноземними порівняльними матеріалами – їхньому прихованому або неявному використанні. У такій ситуації суди фактично звертаються до порівняльних матеріалів та використовують їх в обґрунтуванні свого рішення, але утримуються від прямого цитування чи посилення на них.

Так, Карлос Розенкранц запропонував цікавий метафоричний образ того, як має бути відображено, на його думку, належну взаємодію між іноземними матеріалами та процесом конституційного розгляду: «Конституційні суди повинні ставитися до іноземного права так, як будівельники ставляться до рихтувань, тобто як до артефактів, на які вони спираються, щоб розширити й

⁴⁷ Gelter M., Siems M. Citations to Foreign Courts – Illegitimate and Superfluous, or Unavoidable? Evidence from Europe. *American Journal of Comparative Law*. 2014 62 (1). P. 82. DOI: 10.5131/AJCL.2013.0012

полегшити свої власні будівельні можливості, але які ніколи не є частиною остаточної роботи і не визначають форму того, що конструюється»⁴⁸.

Видається, що така практика може викликати сумніви щодо доброчесності та прозорості судових процесів. Стандарти доброчесності важливі не лише в академічному контексті, а й у сфері здійснення правосуддя. Відповідно, імпліцитне чи приховане використання порівняльних матеріалів без належного зазначення їхнього реального авторства також може підірвати довіру до судової влади.

Проблема прихованого використання іноземних матеріалів ускладнюється також іншими важливими об'єктивними факторами, які пов'язані із ширшим контекстом – особливостями конкретних правових систем і традицій. Річ у тім, що в різних правових системах в силу багатьох різноманітних факторів розвивалися багатоманітні підходи до судової інтерпретації та аргументації. У деяких із них такі обставини сприяють відкритому залученню порівняльних матеріалів і аргументів, а в інших – навпаки, стримують і перешкоджають йому.

Наприклад, індивідуалістичний характер судової аргументації у Сполученому Королівстві разом зі спільною історичною спадщиною та зв'язками з іншими країнами загального права є важливими факторами, що сприяють залученню порівняльних матеріалів і стимулюють міжсудові діалоги. На противагу цьому, наприклад, така характеристика прийняття рішень Конституційного Суду Італії, як необхідність абсолютного одностайного консенсусу, може стримувати залучення порівняльних матеріалів. Подібним чином позитивістська правова спадщина Ганса Кельзена може мати стримуючий вплив на Конституційний Суд Австрії, коли йдеться про обґрунтування його рішень через використання іноземних порівняльних матеріалів.

Також індивідуальні якості суддів можуть бути вагомим фактором, що впливає на залучення іноземних порівняльних матеріалів. Як підтверджують емпіричні дослідження практики використання іноземних прецедентів конституційними суддями, «судді з академічною освітою більше зацікавлені в порівняльному праві та іноземних прецедентах, ніж кар'єрні судді», і що «існує тісний зв'язок між індивідуальними підходами до методів тлумачення (які виражені в позасудових промовах і публікаціях) та прямим цитуванням іноземної прецедентної практики»⁴⁹.

Шеріл Сондерс пов'язує небажання відкрито звертатися до порівняльного права з особливостями правової системи або з домінуванням партикуляристського підходу до Конституції, що, відповідно, може впливати на релевантність використання порівняльного досвіду для тлумачення її загалом або окремих її частин⁵⁰.

Водночас важливо визнати, що ці причини та фактори не завжди є вирішальними й з часом можуть змінюватися. Про це свідчать приклади, коли конституційні суди в правових системах, де явне залучення іноземних порівняльних матеріалів раніше було менш прийнятним і поширеним, поступово з часом визнають корисність цієї практики та надалі вдаються до явного використання порівняльних матеріалів.

Вибіркове зловживання порівняльними матеріалами разом із проблемами декорування та прихованого використання іноземних порівняльних матеріалів повинні особливо уважно враховуватися суддями Конституційного Суду України для подальшого уникнення та подолання цих явищ.

Насамкінець хочу використати влучне висловлювання Міхала Бобека про складність залучення судами матеріалів порівняльного права, яку він пов'язує з міфічною ситуацією про Скільлу та Харібду. На його думку, суди опинилися «між Скільлою войовничих компаративістів або глобальних транснаціональних правових пророків, які стверджують, що «діалоги» повинні бути в кожній судовій справі, і Харібдою тверджень про те, що суди ніколи не повинні застосовувати порівняльне об-

⁴⁸ Rosenkrantz C. F. *Against borrowings and other nonauthoritative uses of foreign law*. *International Journal of Constitutional Law*. 2003. 1 (2), p. 295. DOI: 10.1093/icon/1.2.269

⁴⁹ Groppi T., Ponthoreau M.-C. (ed.) *Use of foreign precedents by constitutional judges*. Oxford; Portland: Hart, 2013. p. 414-415. DOI: 10.5040/9781472561312

⁵⁰ Saunders Ch. *Judicial Engagement with Comparative Law*. *Comparative Constitutional Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2011. p. 580. DOI: 10.4337/9780857931214.00041

ґрунтування, оскільки судді або завжди роблять у ньому помилки (м'яка версія), або їм взагалі бракує будь-якої конституційної легітимності для цього, через що така практика вважається недемократичною (жорстка версія)»⁵¹.

Сподіваємося, що коли Конституційний Суд України опиниться в подібній проблемній ситуації вибору, він матиме переконливі доктринальні аргументи для її розв'язання, зокрема з урахуванням наукових висновків цієї публікації.

Висновки. Проведене в межах цієї публікації дослідження теоретичних, методологічних та прикладних питань використання матеріалів іноземної прецедентної практики дає змогу підбити певні підсумки, які в перспективі можуть бути корисними для Конституційного Суду України в розгляді справ про права людини.

Залучення матеріалів іноземної прецедентної практики є звичною справою для багатьох конституційних судів різних типів правових систем, дає змогу якісно й ефективно здійснювати функції конституційного судочинства та може стати для Конституційного Суду України джерелом натхнення й цінним стимулом щодо покращення його діяльності.

Попри відсутність чіткої та прямої вказівки на повноваження Конституційного Суду України залучати матеріали іноземної прецедентної практики, їхня легітимність повною мірою виправдовується потребою вирішення тих складних судових справ, щодо яких у національному конституційному праві відсутні однозначні та усталені відповіді. При цьому легітимність їхнього використання посилюється саме в сфері прав людини, універсальна природа яких виправдовує доцільність звернення до іноземного досвіду, а також попередня усталена практика роботи з порівняльними матеріалами за ініціативою учасників конституційного провадження. Перспективи європейської інтеграції України значною мірою посилюють необхідність звернення до матеріалів іноземної прецедентної практики країн, які є державами-членами Європейського Союзу, досвід яких може бути особливо релевантним для України.

Релевантність матеріалів іноземної прецедентної практики доцільно розглядати як на загальному рівні правових систем з особливостями їхнього політичного, соціального та культурного контекстів, так і на конкретному рівні судових справ, з своєрідними елементами їхнього юридичного контексту. Параметри такого юридичного контексту, суттєва подібність якого повинна бути передумовою залучення іноземних матеріалів, охоплюють такі елементи: фактичний (обставини конкретної справи); нормативний (конституційні приписи, що тлумачаться та застосовуються, а також законодавчі інструменти, що переглядаються); та процедурний (особливості провадження, методи та стандарти конституційного контролю).

Юридична сила матеріалів іноземної прецедентної практики для Конституційного Суду України має зводитися до їхньої переконливої сили. Така переконлива сила може проявлятися в тому, що у випадку врахування матеріалів іноземної прецедентної практики вони не є вирішальними для результату розгляду справи та лише зміцнюють аргументованість рішення у справі, до якого Конституційний Суд України повинен приходити самостійно. А у випадку відхилення матеріалів іноземної прецедентної практики Конституційний Суд України повинен навести відповідні аргументи щодо своєї протилежної позиції.

Конституційному Суду України необхідно звертати особливу увагу на можливу множинність та суперечливість матеріалів іноземної прецедентної практики та послідовно ставитися до залучення не лише тих матеріалів, які можуть підтримувати відповідний власний результат тлумачення, а й тих, які можуть бути не на його користь. При цьому доцільно враховувати можливий розвиток та зміну матеріалів прецедентної судової практики в інших країнах та відстежувати відповідні позиції й аргументи, які їх зумовили.

Різноманітність та багатофункціональність матеріалів іноземної прецедентної практики також доцільно розмежовувати під час роботи з ними. Матеріали рішень іноземних судів можуть містити не лише результати розгляду певних справ та відповідні правові позиції й аргументи, а й приписи

⁵¹ Bobek M. *Comparative Reasoning in European Supreme Courts*. Oxford, 2013. p. 1-2. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199680382.001.0001

іноземних законодавчих актів та неюридичну соціологічну інформацію. При цьому вони можуть мати різне значення: з одного боку, інформативне — про певні фактичні дані, а з іншого — переконливу силу в обґрунтуванні відповідного рішення у власній справі.

Конституційному Суду України варто бути особливо уважним до неналежних форм залучення матеріалів іноземної прецедентної практики, спрямованих на досягнення інших цілей, не пов'язаних з їхнім функціональним призначенням. Насамперед необхідно уникати вибіркості та висмикування лише тих матеріалів іноземної прецедентної практики, які збігаються з результатом розгляду справи. Така вибіркості може свідчити про упередженість або небезсторонність Суду в ухваленні такого рішення та знижувати довіру до нього. З іншого боку, «декорування» матеріалами іноземної прецедентної практики, які не мають жодного впливу на результат рішення у власній справі, виключно для створення зовнішнього враження, також може викликати виправдану критику аудиторії такого рішення. Натомість приховування реального залучення матеріалів іноземної прецедентної практики може викликати питання щодо доброчесності та прозорості діяльності Конституційного Суду України.

Така доктринальна перспектива для Конституційного Суду України, як видається, може бути конструктивною пропозицією щодо посилення активності та підвищення якості конституційного судочинства в Україні.

Список використаних джерел

Бібліографія:

- Andenas M., Fairgrieve D. (eds). *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015, DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.001.0001
- Barsotti, V., Carozza, P., Cartabia, M., Simoncini, A. (ed.) *Dialogues on Italian Constitutional Justice: A Comparative Perspective*. London: Routledge, 2021
- Bingham T. H. *Widening Horizons: The Influence of Comparative Law and International Law on Domestic Law*. Cambridge University Press, 2010. DOI: 10.1017/CBO9781316134634
- Bobek M. *Comparative Reasoning in European Supreme Courts*. Oxford, 2013. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199680382.001.0001
- Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Oxford, 2020. DOI: 10.1093/oso/9780198726418.001.0001
- Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*. Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.001.0001
- Carozza P. G. «My Friend is a Stranger»: The Death Penalty and the Global Ius Commune of Human Rights. *Texas Law Review*. 2002-2003. 81. p. 1031-1089 https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/536
- Cartabia M. *Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously*. *European Constitutional Law Review*. 2009. Volume 5. Issue 1. p. 5-31. DOI: 10.1017/S1574019609000054
- Choudhry S. (Ed.) *The Migration of Constitutional Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. DOI: 10.1017/CBO9780511493683
- Choudhry S. *Globalization in Search of Justification: Toward a Theory of Comparative Constitutional Interpretation*. *Indiana Law Journal*. 1999. 74 (3). P. 819-892 <https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol74/iss3/4>
- Delaney E. F., Dixon R. (Eds.). *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. DOI: 10.4337/9781788110600
- Dixon R., Landau D. *Abusive Constitutional Borrowing: Legal globalization and the subversion of liberal democracy*. Oxford, 2021. DOI: 10.1093/oso/9780192893765.001.0001
- Dorsen N. The relevance of foreign legal materials in U.S. constitutional cases: A conversation between Justice Antonin Scalia and Justice Stephen Breyer. *International Journal of Constitutional Law*. 2005. 3 (4). p. 519-541. DOI: 10.1093/icon/moi032
- Ferrari G. F. (ed.) *Judicial cosmopolitanism: the use of foreign law in contemporary constitutional systems*. Leiden; Boston: Brill / Nijhoff, 2020 DOI: 10.1163/9789004297593
- Ferrari G. F. *The Use of Foreign Law by Constitutional Courts*. *Irish Journal of Legal Studies*. 2014. 4 (1). p. 24-38
- Fredman S. 'Foreign Fads or Fashions: The Role of Comparativism in Human Rights Law'. *Comparative Human Rights Law*. Oxford, 2018. p. 3-28. DOI: 10.1093/oso/9780199689408.003.0001
- Gamper A. On the Justiciability and Persuasiveness of Constitutional Comparison in Constitutional Adjudication. *ICL Journal*. *Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2009. 3 (3). p. 150-169. DOI: 10.1515/icl-2009-0305

18. Gelter M., Siems M. Citations to Foreign Courts – Illegitimate and Superfluous, or Unavoidable? Evidence from Europe. *American Journal of Comparative Law*. 2014. 62 (1). p. 35-86. DOI: 10.5131/AJCL.2013.0012
19. Geoffrey S. 'Comparative Law and the Courts: What Counts as Comparative Law?'. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. P. 54-65. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0003
20. Granat M. 'Comparative Analysis in the Case Law of the Constitutional Tribunal of Poland'. *Judicial Cosmopolitanism*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 567-588. DOI: 10.1163/9789004297593_023
21. Groppi T., Ponthoreau M.-C. (ed.) *Use of foreign precedents by constitutional judges*. Oxford; Portland: Hart, 2013. DOI: 10.5040/9781472561312
22. Grove T. L. *The International Judicial Dialogue: When Domestic Constitutional Courts Join the Conversation*. *Harvard Law Review*. 2001 (114). p. 2049-2073
23. Halmaj G. 'The Use of Foreign Law in Constitutional Interpretation'. Rosenfeld M., Sajó A. (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. 2012. p. 1328-1348. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0066
24. Hirschl R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford, 2014. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198714514.001.0001
25. Hirschl R. 'Judicial review and the politics of comparative citations: theory, evidence and methodological challenges'. *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. p. 403-422. DOI: 10.4337/9781788110600
26. Huber P. M., Paulus A. L. 'Cooperation of Constitutional Courts in Europe: The Openness of the German Constitution to International, European, and Comparative Constitutional Law'. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*, Oxford, 2015. P.280-299. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0010
27. Jackson V. C. *Constitutional engagement in a transnational era*. Oxford University Press, 2010. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195333442.001.0001
28. Jacobs F. G. *Judicial dialogue and the cross-fertilization of legal systems: The European Court of Justice*. *Texas International Law Journal*. 2003. 38 (3). p. 547-556
29. Jakab A. 'The Reasoning of Constitutional Courts in Europe'. Bogdandy von A., Huber P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*, Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. p. 169-222. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0005
30. Jakab A., Deyevre A., Itzcovich G. (Eds.) *Comparative Constitutional Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316084281
31. Lazarus L., McCrudden C., Bowles N. (Ed.) *Reasoning Rights: Comparative Judicial Engagement*. London: Hart Publishing, 2014. DOI: 10.5040/9781849468466
32. Mak E. *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Changing Practices of Western Highest Courts*. London: Hart Publishing, 2013. DOI: 10.5040/9781472561602
33. Markesinis B., Fedtke J. *Engaging with Foreign Law*. London: Hart Publishing, 2007. DOI: 10.5040/9781472560414
34. McCrudden Ch. *Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights*. *Journal of Legal Studies*. 2000. 4. P. 499-532
35. Müller A. (ed.) *Judicial dialogue and human rights*. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316780237
36. Posner R. A. *No Thanks, We Already Have Our Own Laws: The Court Should Never View a Foreign Legal Decision as a Precedent in Any Way*. *Legal Affairs*, 2004. July / August. p. 40-42
37. Pérez A. T. 'Comparative Constitutional Reasoning: Recasting its Justification and Operation'. *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*. Oxford Academic, 2009. p. 141-178. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199568710.003.0007
38. Rodiņa A. 'Foreign Materials in the Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia'. *Judicial Cosmopolitanism*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 476-500. DOI: 10.1163/9789004297593_020
39. Rosenfeld M., Sajó A. (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford Academic, 2012. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.001.0001
40. Rosenkrantz C. F. *Against borrowings and other nonauthoritative uses of foreign law*. *International Journal of Constitutional Law*. 2003. 1 (2), p. 269-295. DOI: 10.1093/icon/1.2.269
41. Sadurski W. *Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer, 2014. DOI: 10.1007/978-94-017-8935-6
42. Sandholtz W. *Human rights courts and global constitutionalism: Coordination through judicial dialogue*. *Global Constitutionalism*. 2021. 10 (3). p. 439-464. DOI: 10.1017/S2045381720000064
43. Saunders Ch. *Comparative Constitutional Law in the Courts: Is There a Problem?*. *Current Legal Problems*, 2006. 59 (1). p. 91-127. DOI: 10.1093/clp/59.1.91
44. Saunders Ch. 'Judicial Engagement with Comparative Law'. *Comparative Constitutional Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2011. p. 571-598. DOI: 10.4337/9780857931214.00041
45. Siems M., Yap P. J. (eds.) *The Cambridge Handbook of Comparative Law*. Cambridge University Press, 2024. DOI: 10.1017/9781108914741
46. Siniša R. *Constitutional Relevance of Foreign Court Decisions*. *The American Journal of Comparative Law*, 2006. 64 (4). p. 815-840. DOI: 10.1093/ajcl/avw014

47. Sitaraman G. The use and abuse of foreign law in constitutional interpretation. *Harvard Journal of Law Public Policy*. 2009. 32 (2). p. 653-694. https://journals.law.harvard.edu/jlpp/wp-content/uploads/sites/90/2009/03/sitaraman_final.pdf
48. Slaughter A.-M. Judicial globalization. *Virginia Journal of International Law*, 2000. 40 (4), p. 1103-1124
49. Smits J. M., Husa J., Valcke C., Narciso, M. (Eds.) *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2023. DOI: 10.4337/9781839105609
50. Tushnet M. The Possibilities of Comparative Constitutional Law. *The Yale Law Journal*, 1999. 108 (6). p. 1225-1309. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/9169>
51. Voßkuhle A. Multilevel cooperation of the European Constitutional Courts: Der Europäische Verfassungsgerichtsverbund. *European Constitutional Law Review*, 2010. 6 (2). p. 175-198. DOI: 10.1017/S1574019610200020
52. Waldron J. 'Foreign Law and the Modern *Ius Gentium*'. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. p. 536-551. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0028
53. Waldron J. 'Rights and the Citation of Foreign Law'. Campbell T., Ewing K. D., Tomkins A. (eds) *The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays*. Oxford, 2011. p. 410-427. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199606078.003.0020
54. Örücü E. (ed.), *Judicial comparativism in human rights cases*. London, United Kingdom National Committee of Comparative Law, 2003.
55. Рабінович П. М. *Основи теорії та філософії права: навч. посібник*. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Posibnyk_maket_2021_2.pdf

Перелік юридичних документів:

56. *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization*, 597 U.S. 215 (2022). https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf
57. *Foster v. Florida* 537 US 990 (2002). <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/537bv.pdf>
58. *Lawrence v. Texas*, 539 U.S. 558 (2003), 598. <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/539bv.pdf>
59. The Constitution of the Republic of South Africa, as adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly, <https://www.justice.gov.za/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>
60. Рішення Конституційного Суду України № 3-р(П)/2024 від 26 березня 2024 року у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (про єдиний статус суддів в Україні). https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_r_2_2024.pdf
61. Рішення Конституційного Суду України № 5-р(П)/2024 від 10 квітня 2024 року у справі за конституційною скаргою Плєскач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_r_2_2024_0.pdf
62. Рішення Конституційного Суду України № 7-р(П)/2024 від 19 червня 2024 року у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7_r_2_2024_0.pdf

References

Bibliography:

1. Andenas M., Fairgrieve D. (eds). *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015, DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.001.0001
2. Barsotti, V., Carozza, P., Cartabia, M., Simoncini, A. (ed.) *Dialogues on Italian Constitutional Justice: A Comparative Perspective*. London: Routledge, 2021
3. Bingham T. H. *Widening Horizons: The Influence of Comparative Law and International Law on Domestic Law*. Cambridge University Press, 2010. DOI: 10.1017/CBO9781316134634
4. Bobek M. *Comparative Reasoning in European Supreme Courts*. Oxford, 2013. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199680382.001.0001
5. Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Oxford, 2020. DOI: 10.1093/oso/9780198726418.001.0001
6. Bogdandy von A., Huber. P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*. Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.001.0001
7. Carozza P. G. «My Friend is a Stranger»: The Death Penalty and the Global *Ius Commune* of Human Rights. *Texas Law Review*. 2002-2003. 81. p. 1031-1089 https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/536

8. Cartabia M. Europe and Rights: Taking Dialogue Seriously. *European Constitutional Law Review*. 2009. Volume 5. Issue 1. p. 5-31. DOI: 10.1017/S1574019609000054
9. Choudhry S. (Ed.) *The Migration of Constitutional Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. DOI: 10.1017/CBO9780511493683
10. Choudhry S. Globalization in Search of Justification: Toward a Theory of Comparative Constitutional Interpretation. *Indiana Law Journal*. 1999. 74 (3). P. 819-892 <https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol74/iss3/4>
11. Delaney E. F., Dixon R. (Eds.). *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. DOI: 10.4337/9781788110600
12. Dixon R., Landau D. *Abusive Constitutional Borrowing: Legal globalization and the subversion of liberal democracy*. Oxford, 2021. DOI: 10.1093/oso/9780192893765.001.0001
13. Dorsen N. The relevance of foreign legal materials in U.S. constitutional cases: A conversation between Justice Antonin Scalia and Justice Stephen Breyer. *International Journal of Constitutional Law*. 2005. 3 (4). p. 519-541. DOI: 10.1093/icon/moi032
14. Ferrari G. F. (ed.) *Judicial cosmopolitanism: the use of foreign law in contemporary constitutional systems*. Leiden; Boston: Brill / Nijhoff, 2020 DOI: 10.1163/9789004297593
15. Ferrari G. F. The Use of Foreign Law by Constitutional Courts. *Irish Journal of Legal Studies*. 2014. 4 (1). p. 24-38
16. Fredman S. 'Foreign Fads or Fashions: The Role of Comparativism in Human Rights Law. *Comparative Human Rights Law*. Oxford, 2018. p. 3-28. DOI: 10.1093/oso/9780199689408.003.0001
17. Gamper A. On the Justiciability and Persuasiveness of Constitutional Comparison in Constitutional Adjudication. *ICL Journal*. *Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2009. 3 (3). p. 150-169. DOI: 10.1515/icl-2009-0305
18. Gelter M., Siems M. Citations to Foreign Courts – Illegitimate and Superfluous, or Unavoidable? Evidence from Europe. *American Journal of Comparative Law*. 2014. 62 (1). p. 35-86. DOI: 10.5131/AJCL.2013.0012
19. Geoffrey S. 'Comparative Law and the Courts: What Counts as Comparative Law?. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. P. 54-65. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0003
20. Granat M. 'Comparative Analysis in the Case Law of the Constitutional Tribunal of Poland. *Judicial Cosmopolitanism*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 567-588. DOI: 10.1163/9789004297593_023
21. Groppi T., Ponthoreau M.-C. (ed.) *Use of foreign precedents by constitutional judges*. Oxford; Portland: Hart, 2013. DOI: 10.5040/9781472561312
22. Grove T. L. The International Judicial Dialogue: When Domestic Constitutional Courts Join the Conversation. *Harvard Law Review*. 2001 (114). p. 2049-2073
23. Halmaj G. 'The Use of Foreign Law in Constitutional Interpretation. Rosenfeld M., Sajó A. (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. 2012. p. 1328-1348. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0066
24. Hirschl R. *Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law*. Oxford, 2014. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198714514.001.0001
25. Hirschl R. 'Judicial review and the politics of comparative citations: theory, evidence and methodological challenges. *Comparative Judicial Review*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018. p. 403-422. DOI: 10.4337/9781788110600
26. Huber P. M., Paulus A. L. 'Cooperation of Constitutional Courts in Europe: The Openness of the German Constitution to International, European, and Comparative Constitutional Law. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*, Oxford, 2015. P.280-299. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0010
27. Jackson V. C. *Constitutional engagement in a transnational era*. Oxford University Press, 2010. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195333442.001.0001
28. Jacobs F. G. *Judicial dialogue and the cross-fertilization of legal systems: The European Court of Justice*. *Texas International Law Journal*. 2003. 38 (3). p. 547-556
29. Jakab A. 'The Reasoning of Constitutional Courts in Europe. Bogdandy von A., Huber P. M., Grabenwarter Ch. (eds) *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume IV: Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*, Max Planck Handbooks in European Public Law. Oxford, 2023. p. 169-222. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0005
30. Jakab A., Dyeve A., Itzcovich G. (Eds.) *Comparative Constitutional Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316084281
31. Lazarus L., McCrudden C., Bowles N. (Ed.) *Reasoning Rights: Comparative Judicial Engagement*. London: Hart Publishing, 2014. DOI: 10.5040/9781849468466
32. Mak E. *Judicial Decision-Making in a Globalised World: A Comparative Analysis of the Changing Practices of Western Highest Courts*. London: Hart Publishing, 2013. DOI: 10.5040/9781472561602
33. Markesinis B., Fedtke J. *Engaging with Foreign Law*. London: Hart Publishing, 2007. DOI: 10.5040/9781472560414
34. McCrudden Ch. *Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights*. *Journal of Legal Studies*. 2000. 4. P. 499-532
35. Müller A. (ed.) *Judicial dialogue and human rights*. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2017. DOI: 10.1017/9781316780237
36. Posner R. A. No Thanks, We Already Have Our Own Laws: The Court Should Never View a Foreign Legal Decision as a Precedent in Any Way. *Legal Affairs*, 2004. July / August. p. 40-42

37. Pérez A. T. 'Comparative Constitutional Reasoning: Recasting its Justification and Operation. Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication. Oxford Academic, 2009. p. 141-178. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199568710.003.0007
38. Rabinovych P. M. *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk*. Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s. https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Posibnyk_maket_2021_2.pdf
39. Rodiņa A. 'Foreign Materials in the Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. *Judicial Cosmopolitanism*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019. p. 476-500. DOI: 10.1163/9789004297593_020
40. Rosenfeld M., Sajó A. (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford Academic, 2012. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.001.0001
41. Rosenkrantz C. F. Against borrowings and other nonauthoritative uses of foreign law. *International Journal of Constitutional Law*. 2003. 1 (2), p. 269-295. DOI: 10.1093/icon/1.2.269
42. Sadurski W. *Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer, 2014. DOI: 10.1007/978-94-017-8935-6
43. Sandholtz W. Human rights courts and global constitutionalism: Coordination through judicial dialogue. *Global Constitutionalism*. 2021. 10 (3). p. 439-464. DOI: 10.1017/S2045381720000064
44. Saunders Ch. Comparative Constitutional Law in the Courts: Is There a Problem?. *Current Legal Problems*, 2006. 59 (1). p. 91-127. DOI: 10.1093/clp/59.1.91
45. Saunders Ch. 'Judicial Engagement with Comparative Law. *Comparative Constitutional Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2011. p. 571-598. DOI: 10.4337/9780857931214.00041
46. Siems M., Yap P. J. (eds.) *The Cambridge Handbook of Comparative Law*. Cambridge University Press, 2024. DOI: 10.1017/9781108914741
47. Siniša R. Constitutional Relevance of Foreign Court Decisions. *The American Journal of Comparative Law*, 2006. 64 (4). p. 815-840. DOI: 10.1093/ajcl/avw014
48. Sitaraman G. The use and abuse of foreign law in constitutional interpretation. *Harvard Journal of Law Public Policy*. 2009. 32 (2). p. 653-694. https://journals.law.harvard.edu/jlpp/wp-content/uploads/sites/90/2009/03/sitaraman_final.pdf
49. Slaughter A.-M. Judicial globalization. *Virginia Journal of International Law*, 2000. 40 (4), p. 1103-1124
50. Smits J. M., Husa J., Valcke C., Narciso, M. (Eds.) *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2023. DOI: 10.4337/9781839105609
51. Tushnet M. The Possibilities of Comparative Constitutional Law. *The Yale Law Journal*, 1999. 108 (6). p. 1225-1309. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/9169>
52. Voßkuhle A. Multilevel cooperation of the European Constitutional Courts: Der Europäische Verfassungsgerichtsverbund. *European Constitutional Law Review*, 2010. 6 (2). p. 175-198. DOI: 10.1017/S1574019610200020
53. Waldron J. 'Foreign Law and the Modern *Ius Gentium*. Andenas M., Fairgrieve D. (eds) *Courts and Comparative Law*. Oxford, 2015. p. 536-551. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198735335.003.0028
54. Waldron J. 'Rights and the Citation of Foreign Law. Campbell T., Ewing K. D., Tomkins A. (eds) *The Legal Protection of Human Rights: Sceptical Essays*. Oxford, 2011. p. 410-427. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199606078.003.0020
55. Örücü E. (ed.), *Judicial comparativism in human rights cases*. London, United Kingdom National Committee of Comparative Law, 2003.

List of legal documents:

56. *Dobbs v. Jackson Womens Health Organization*, 597 U.S. 215 (2022). https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf
57. *Foster v. Florida* 537 US 990 (2002). <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/537bv.pdf>
58. *Lawrence v. Texas*, 539 U.S. 558 (2003), 598. <https://www.supremecourt.gov/opinions/boundvolumes/539bv.pdf>
59. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 3-r(II)/2024 vid 26 bereznia 2024 roku u spravi za konstytutsiinou skarlohu Yevhrafovoi Yelyzavety Pavlivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho prypysu punktu 7 rozdlu KHII «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII (pro yedynyi status suddiv v Ukraini). https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_r_2_2024.pdf
60. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 5-r(II)/2024 vid 10 kvitnia 2024 roku u spravi za konstytutsshnoiu skarlohu Pleskach Hanny Hryhorivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho prypysu chastyny pershoi statii 459 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_r_2_2024_0.pdf
61. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 7-r(II)/2024 vid 19 chervnia 2024 roku u spravi za konstytutsiinomy skarhamy Bychkova Serhiia Andriiovycha, Baia Anatoliia Anatoliiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoї statii 176 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7_r_2_2024_0.pdf
62. *The Constitution of the Republic of South Africa, as adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly*, <https://www.justice.gov.za/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>

УДК 340.1:342.2

doi.org/10.30970/jcl.3.2024.3

Олег Панкевич

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загально-правових дисциплін Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6636-1330
E-mail: pankevych9@gmail.com

Валерія Афтанасів

Здобувачка вищої освіти 3 курсу Інституту права Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна
ORCID ID: 0009-0004-2702-494X
E-mail: aftanasiv.lera2004@gmail.com

ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ПРАВО НА ГІДНУ СМЕРТЬ (ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

THE RIGHT TO LIFE AND THE RIGHT TO DIE WITH DIGNITY (SOME THOUGHTS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR)

Oleh Pankevych | Valeriia Aftanasiv

Phd in Law, Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines at the Faculty of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine /

3rd-year student of the Faculty of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

Abstract | In the context of the full-scale Russian-Ukrainian war, problems related to various aspects of the right to life and a decent death are becoming particularly acute. The constitutional guarantees of the inviolability of human life and dignity are faced with the brutal realities of war, when the fundamental right to life is violated on a massive scale. One of the most difficult ethical and legal dilemmas of our time is the problem of euthanasia of military personnel as a humane, albeit controversial, method of alleviating the suffering of the seriously wounded or terminally ill. The war has become a catalyst for research on the topic of a dignified death, especially in conditions when medical resources are limited and the physical and psychological suffering of the military reaches critical limits.

This article offers a comprehensive analysis of the phenomenon of euthanasia, focusing primarily on the international experience of its regulation. The article examines various aspects of euthanasia, in particular in the context of the Russian-Ukrainian war, identifying the main conditions under which such an ambiguous and controversial type of medical care is possible.

The author analyses the diverse positions and justifications of domestic and foreign scholars regarding the possibility of implementing euthanasia. It is found that the problem of this type of voluntary death is multifaceted and requires a comprehensive approach, and its solution should take into account not only medical but also ethical, religious, legal and social aspects.

Particular attention is paid to the analysis of case law and legal positions of the European Court of Human Rights and international instruments relating to the protection of the right to life and human dignity. It is noted that the legal regulation of issues related to the right to a «merciful death» is diverse and depends on the national legislation of the States parties to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: human rights, euthanasia, Russian-Ukrainian war, right to life, right to death, human dignity, medical care.

Анотація | В умовах повномасштабної російсько-української війни проблеми, пов'язані з різними аспектами реалізації права на життя та гідну смерть, набувають особливої гостроти. Конституційні гарантії недоторканності життя людини та її гідності стикаються з жорстокими воєнними реаліями, коли фундаментальне право на життя масово порушується. Однією з найскладніших етичних та юридичних дилем сучасності постає проблема евтаназії військовослужбовців як гуманного, хоча й суперечливого, методу полегшення страждань тяжко поранених чи безнадійно хворих. Війна стала каталізатором для дослідження теми гідної смерті, особливо в умовах, коли медичні ресурси обмежені, а фізичні та психологічні страждання військових досягають критичних меж.

Ця стаття пропонує комплексний аналіз феномену евтаназії, зосереджений насамперед на міжнародному досвіді її регулювання. Розглядаються різні аспекти евтаназії, зокрема в контексті російсько-української війни, та визначаються основні умови, за яких можливе застосування такого неоднозначного та дискусійного виду медичної допомоги.

Здійснено аналіз різнопланових позицій та обґрунтувань вітчизняних і зарубіжних науковців щодо можливості реалізації евтаназії. Виявлено, що проблема такого виду добровільної смерті є багатогранною і вимагає комплексного підходу, а для її вирішення необхідно враховувати не лише медичні, а й етичні, релігійні, юридичні та соціальні аспекти.

Окрему увагу приділено аналізу прецедентної практики та правових позицій Європейського суду з прав людини і міжнародних документів, що стосуються захисту права на життя та гідність людини. Зазначено, що правове регулювання проблем, пов'язаних із правом на «милосердну смерть», є різноманітним та залежить від національного законодавства держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: права людини, евтаназія, російсько-українська війна, право на життя, право на смерть, гідність людини, медична допомога.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російсько-української війни проблеми, пов'язані з різними аспектами реалізації права на життя та гідну смерть, набувають особливої гостроти. Конституційні гарантії недоторканності життя людини та її гідності стикаються з жорстокими воєнними реаліями, коли фундаментальне право на життя масово порушується. Актуалізується низка складних питань щодо визначення можливих меж захисту життя в умовах бойових дій, права на відмову від лікування, евтаназії та інших аспектів.

Однією з найскладніших етичних та юридичних дилем сучасності постає проблема евтаназії військових як гуманного, хоча й суперечливого, методу полегшення страждань тяжко поранених чи безнадійно хворих. Війна стала каталізатором для дослідження теми гідної смерті, особливо в умовах, коли медичні ресурси обмежені, а фізичні та психологічні страждання військових досягають критичних меж.

Сьогодні, незважаючи на заборону евтаназії в національному законодавстві України, практика її застосування, хоч і латентно, гадаємо, існує. Це підкреслює актуальність дискусії щодо можливої легалізації такого виду медичної допомоги.

Стан опрацювання. Наукове співтовариство вже тривалий час досліджує питання евтаназії, проте однозначної відповіді на нього досі немає. Різним аспектам означеної проблематики присвечували свої наукові розвідки такі дослідники, як В. Акопов, В. Ворона, М. Громовчук, М. Малєїна, А. Малиновський, І. Сенюта, С. Стеценко, Я. Триньова та інші. Множинність думок та відсутність консенсусу свідчать про складність та багатогранність проблеми гідної смерті, яка, очевидно, потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Метою статті є вивчення феномену евтаназії, аналіз міжнародного досвіду її регулювання та виокремлення основних умов, з дотриманням яких можливе застосування такого виду медичної допомоги, зокрема щодо військових та цивільних осіб, які стали жертвами російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Науковий прогрес останніх десятиліть дозволив не лише продовжити життя людини, а й поставив під сумнів традиційні уявлення про смерть. Відтак з'явилася необхідність розширити спектр прав людини, включивши до нього право на «гідну смерть» (або евтаназію)¹.

Поняття «право на смерть» звучить суперечливо на тлі традиційного розуміння людських прав, де право на життя завжди було фундаментальним. Якщо смерть не піддається особистому контролю, то виникає питання: чи може існувати «право померти»? Адже *право* на життя не передбачає *обов'язку* жити.

Видається можливим припустити, що якщо людина має право на життя, то вона може мати й право на смерть. Однак це створює внутрішній конфлікт з основним завданням законодавства — захистом життя. Тому зваженого наукового обговорення потребує не проблема «права на смерть» як такого, а саме право людини на «гідну смерть» як позбавлення від болю та нестерпних страждань.

При цьому, наприклад, професор М. І. Ковальов детально аналізує поняття самогубства і стверджує, що не завжди самогубство є дійсним вираженням волі людини, оскільки на це рішення можуть впливати зовнішні фактори. Таким чином, варто зазначити, що право людини на евтаназію не є тотожним поняттю «самогубство»².

Питання евтаназії є одним з найскладніших і найбільш суперечливих у сучасній біоетиці. Воно викликає жваві дискусії в наукових, медичних, релігійних і філософських колах. На наш погляд, складність цієї проблематики полягає в тому, що вона торкається фундаментальних людських цінностей, таких як право на життя, якість життя, гідність людини та свобода вибору. З одного боку, евтаназія розглядається як акт милосердя, що дозволяє полегшити страждання невиліковно хворих людей. З іншого — викликає побоювання щодо можливості зловживань, дегуманізації суспільства та підриву довіри до медиків.

Еволюція поняття «евтаназія» від часів Ф. Бекона донині відображає складність процесів, що відбуваються на перетині медицини, філософії та права. Неоднозначність тлумачень цього термінопоняття є наслідком змін у суспільних уявленнях про життя, смерть і роль медицини. Ф. Бекон у праці «Advancement of Learning» розглядав евтаназію як акт гуманності, спрямований на полегшення страждань невиліковно хворих: «роль лікаря полягає не лише в боротьбі зі смертю, а й у супроводі людини в її останні миті...»³. На нашу думку, повернення до гуманістичних витоків цього поняття дозволить знову розглядати евтаназію саме як акт милосердя, а не як інструмент насильства.

¹ Афтанасів В. М. Евтаназія: до питання легалізації в Україні. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (Львів, 08.12.2022 р.). Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. с. 10.

² Запорожченко А. О. «Евтаназія» та «право померти легко та гідно» квінтесенція термінів та їх співвідношення. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 3 (6). 2014. с. 32.

³ Ткаченко Т. В., Колеснікова М. В. Теоретико-правові аспекти евтаназії на сучасному етапі розвитку України. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70). Ч. 1 № 2. с. 164.

Сьогодні ж воно охоплює не тільки широкий спектр медичних маніпуляцій, що мають на меті припинити життя пацієнта, а й комплекс заходів, спрямованих на забезпечення психологічної та соціальної підтримки людини наприкінці життя.

Сучасні дослідники виділяють різні види евтаназії. Зокрема, В. Ворона виокремлює активну евтаназію, яка передбачає свідоме втручання медика в процес життя хворого, наприклад, призначення ліків, що призводять до летального результату за згодою пацієнта. Іншим видом «гідної смерті» дослідниця вважає пасивну евтаназію, що полягає в припиненні підтримувальної терапії за бажанням пацієнта та у відмові від лікарських маніпуляцій. Остання, зазвичай, розглядається як менш проблематична з точки зору міжнародного права⁴.

Міжнародне право містить низку документів, присвячених захисту права на життя та гідність людини. Серед них: Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини та інші міжнародні угоди. Доречно згадати Декларацію про евтаназію 1987 року, прийняту 39-ою Всесвітньою Медичною Асамблеєю в Мадриді, яка наголошує: «Евтаназія як акт навмисного позбавлення життя пацієнта на його прохання або на прохання його близьких є неприпустимою, зокрема й у формі пасивної евтаназії. Лікар зобов'язаний полегшити страждання вмираючому всіма доступними та легальними методами»⁵.

Щодо міжнародної практики застосування евтаназії, то історія її легалізації розпочалася в США на початку ХХ століття. Перші законопроекти, що дозволяли б прискорити смерть пацієнтів із невиліковними захворюваннями, були запропоновані в штатах Огайо та Айова. Хоча ці ініціативи не знайшли підтримки на федеральному рівні, згодом деякі штати, як-от Каліфорнія та Орегон, ухвалили закони, що дозволяють евтаназію за певних умов. Інші штати, зокрема Індіана, надають можливість складання документів, у яких юридично висвітлено відмову пацієнта від штучного підтримання життя⁶.

Професор Девід Л. Перрі у своєму дослідженні щодо можливості застосування евтаназії військовослужбовців зазначає, що хоча евтаназія є незаконною в більшості країн, вона може бути виправданою в деяких випадках, зокрема: коли хвороба або травма людини є невиліковною, тобто будь-яке лікування, що підтримує життя, є марним; коли важкохворого чи пораненого теоретично можна врятувати, але потрібні медичні ресурси недоступні або вкрай дефіцитні (особливо на полі бою); щоб запобігти або припинити нестерпні страждання військового, коли седативні та знеболювальні засоби недоступні, або у випадку, якщо введення людини в стан кома за допомогою седативів буде безглуздим і не кращим за саму смерть⁷.

У Женевській конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (ч. 1 та ч. 2 ст. 12) зазначено: «Особовий склад збройних сил та інші особи ..., які є пораненими або хворими, повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин. (...) Суворо забороняються будь-які замах на їхнє життя чи будь-яке насилля над їхньою особистістю; зокрема, їх заборонено вбивати або знищувати, піддавати тортурам чи біологічним дослідом, залишати умисно без медичної допомоги та обслуговування або умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування»⁸. Зважаючи на вищезазначене, можна констатувати, що «гуманне поводження» виключає можливість проведення евтаназії.

⁴ Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії і практики: автореф. ... дис. д-ра юридичних наук. Спец. 12.00.02. Київ, 2010. с. 19.

⁵ Декларація про евтаназію, прийнята на 39-му пленумі Всесвітньою Медичною Асамблеєю 1987 р.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁶ Шваб С. В., Рудик А. Р. Евтаназія: міжнародний досвід легалізації вбивства милосердя. Мистецтво наукової думки. Випуск № 7. 2019. с. 78.

⁷ Perry D. L. Battlefield Euthanasia: Should Mercy-Killings Be Allowed? The US Army War College Quarterly: Parameters. Art.13. N. 4. 2014. P. 121.

⁸ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

Питання легалізації евтаназії активно обговорюється в багатьох країнах, зокрема у Великій Британії, Греції, Італії та Іспанії. Такі держави, як Грузія, Данія, Молдова та Польща, обрали альтернативний підхід, передбачаючи пом'якшення покарання за вбивство, скоєне з жалю.

У зарубіжній юридичній доктрині існує кілька підходів до правового регулювання евтаназії та самогубства, асистованого лікарем. Найпоширенішими з них вважаються: криміналізація з пом'якшенням відповідальності, що передбачає впровадження в кримінальний кодекс окремого складу злочину з пом'якшеним покаранням для осіб, які вбили іншу людину за її проханням; легалізація евтаназії або самогубства, асистованого лікарем, за певних умов, але з одночасним встановленням відповідальності за порушення встановлених процедур, що свідчитиме про прагнення збалансувати право індивіда на гідну смерть та необхідність захисту від зловживань; криміналізація без пом'якшення: включення евтаназії та самогубства, асистованого лікарем, до загального складу вбивств без пом'якшуючих обставин⁹.

Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) неодноразово розглядав питання права на евтаназію. У справі «Ламберт та інші проти Франції» він наголосив на тому, що держави мають право на власний розсуд регулювати питання евтаназії, але з чітким дотриманням положень статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Суд також зазначив, що заборона евтаназії не завжди суперечить праву на життя, оскільки захист життя є одним з основних обов'язків держави¹⁰.

Загалом Суду своїх обґрунтуваннях розрізняє активну евтаназію (припинення життя за проханням пацієнта) та пасивну евтаназію (припинення лікування та відмова від підтримувальної терапії).

Зазначимо, що у справах, пов'язаних з евтаназією, заявники насамперед посилаються на порушення права на життя та права на повагу до приватного життя¹¹. Так, у справі «Пітті проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ чітко зазначив, що право на життя, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини, не включає права на допомогу у вчиненні самогубства. Суд наголосив, що держави не зобов'язані сприяти евтаназії як праву на добровільну смерть¹².

Прикладом справи щодо пасивної евтаназії, тобто свідомої відмови пацієнта від лікування, може бути справа «Кох проти Німеччини». Вона стосувалася відмови національних судів розглянути позов чоловіка, дружина якого страждала від цілковитого паралічу. Заявник просив надати дружині смертельну дозу препарату для здійснення евтаназії. ЄСПЛ визнав, що відмова національних судів розглянути позов порушила право заявника на повагу до приватного життя, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини. Суд також підкреслив, що відмова в розгляді справи обмежила право чоловіка на захист своїх інтересів та інтересів дружини. Зважаючи на вищенаведене, ЄСПЛ вважає, що національні суди повинні розглянути позов щодо оскарження рішення національного закладу охорони здоров'я про відмову у видачі летальної дози препарату¹³.

Отже, загалом позиція ЄСПЛ полягає в тому, що право на життя не можна тлумачити як протилежне йому «право на смерть». Хоча Суд не висловлює однозначної позиції щодо евтаназії, він зазначає: у випадку її легалізації держава повинна чітко визначити умови здійснення та контролю за дотриманням встановлених національним та міжнародним законодавством стандартів.

Своєю чергою українське законодавство встановлює чітку позицію щодо евтаназії: вона заборонена в будь-якій формі. Медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу, спрямовану на збереження життя пацієнта, навіть у безнадійних випадках (ст. 52 Основ законодавства

⁹ Триньова Я. О. Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Спец. 12.00.08. Київ, 2021. с. 14.

¹⁰ Олексієнко А. В., Чебукіна Д. О. Проблема застосування евтаназії крізь призму практики ЄСПЛ. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. с. 371.

¹¹ Панкевич О.З. Право на приватність: деякі сучасні тенденції в практиці Страсбурзького суду. Соціально-правові студії. 2018. Вип. 1. С. 23–30.

¹² Judgment in the Case of «Pretty v. The United Kingdom» (Application no. 2346/02). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448>.

¹³ Олексієнко А. В., Чебукіна Д. О. Проблема застосування евтаназії крізь призму практики ЄСПЛ. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. с. 372.

про охорону здоров'я України)¹⁴. Цивільний кодекс України також підтверджує недоторканність права на життя і забороняє будь-які дії, спрямовані на його припинення (ч. 2, 4 ст. 281 ЦК України)¹⁵.

Дослідниця А. О. Шпачуку своїх працях звертає увагу на відсутність визначення термінів «активна» та «пасивна» евтаназія в українському законодавстві, що породжує низку питань, зокрема щодо правової оцінки ситуацій, коли пацієнт самостійно приймає рішення про відключення апарата штучного підтримання життя. Законодавство не містить чіткої відповіді на це питання, залишаючи прогалину в регулюванні подібних ситуацій. Незважаючи на відсутність прямих дій медичних працівників у таких випадках, питання про можливість кваліфікації цих дій як пасивної евтаназії залишається відкритим. Важливо зазначити, що вимога отримання дозволу від медичного працівника на відключення апарата суперечила б конституційному праву людини самостійно розпоряджатися своїм життям¹⁶.

16 жовтня 2018 року в Києві у військовому госпіталі помер військовослужбовець зі Львова Ю. Циганко. В нього почали відмовляти внутрішні органи, і він сам попросив відключити його від апарата штучного дихання. Загиблий три роки борюся за життя, оскільки був важко поранений у 2015 році та переніс близько сорока операцій. Цей випадок підтверджує необхідність обговорення легалізації евтаназії в умовах війни, оскільки для військових з важкими пораненнями та нестерпним болем евтаназія може бути єдиним можливим методом полегшити їхні страждання¹⁷.

Сучасна медицина та біоетика надають нові аргументи на користь можливої легалізації права на гідну смерть, розглядаючи її як невід'ємну частину права людини на самовизначення. У цьому контексті хочемо зазначити, що право на самовизначення є одним з фундаментальних прав людини, а тому вважаємо, що військовий, який віддав своє здоров'я за країну, має особливе право на такий вибір.

Опоненти легалізації евтаназії в Україні часто висловлюють скептицизм щодо можливості впровадження такого інституту в національне законодавство, аргументуючи це тим, що поняття «право на смерть» суперечить фундаментальному праву на життя і не відповідає загальноприйнятим моральним нормам. Крім того, вони вважають, що легалізація евтаназії не зможе попередити самогубства, оскільки особи, які вирішили покінчити з життям, зроблять це незалежно від наявності або відсутності такого права в законодавстві¹⁸. О. Довбуш пропонує модель обмеженої евтаназії, яка має здійснюватися з дотриманням етичних норм та принципів медичної практики. Інші науковці зазначають, що абсолютна заборона евтаназії може порушувати конституційне право людини на гідність¹⁹. На нашу думку, евтаназія може стати прийнятнішою альтернативою самогубству, адже вона передбачає право померти під медичним наглядом і є проявом людської гідності та автономії.

У цьому контексті вважаємо доцільним виокремити основні умови, за дотримання яких можлива в перспективі реалізація евтаназії військовослужбовців та цивільних осіб, які стали жертвами війни: пацієнт повинен мати невиліковне захворювання чи травму, що супроводжується нестерпними стражданнями та болем; хворий має бути повною мірою поінформований щодо свого діагнозу, прогнозів медиків та наслідків проведення евтаназії; рішення про припинення життя має

¹⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 №2801-XII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

¹⁵ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

¹⁶ Громовчук М. В. Евтаназія в Україні: питання реалізації конституційного права людини. Український часопис конституційного права. 2021. Вип. 2. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2021/evtanaziia-ukraini-pytannia-realizatsii-konstytutsiinoho-prava-liudynu>.

¹⁷ Котенко Т. Перший випадок евтаназії в Україні? У київському госпіталі військовий відмовився боротись за життя. URL: <https://glavcom.ua/amp/news/pershiy-vipadok-evtanaziji-v-ukrajini-u-kijivskomu-gospitali-viyskoviy-bilshe-ne-zmigh-borotis-za-zhittya--536586.html>.

¹⁸ Кохановська О. В. Право на життя. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-є вид. / за ред. Дзери О. В., Кузнецової Н. С., Луця В. В. К.: Юрінком Інтер, 2008. с. 41.

¹⁹ Подковенко Т. О., Созанська Т. І. Евтаназія в Україні: правові аспекти легалізації. Юридичний науковий електронний журнал. Вип.1. 2017. С. 41-45.

бути добровільним, свідомим та без будь-якого тиску з боку оточення чи медичних працівників; медики повинні констатувати неможливість одужання пацієнта шляхом залучення комісії незалежних медичних експертів; бажання хворого піти з життя має бути зафіксоване в письмовій формі ним самим або особою, уповноваженою діяти від його імені.

Висновки. Проблема евтаназії є надзвичайно складною і вимагає зваженого підходу, який повинен враховувати як інтереси конкретного індивіда, так і суспільні цінності.

Повномасштабна російсько-українська війна значно змінила ставлення українського суспільства до евтаназії. Тисячі українців, які отримали важкі поранення й втратили кінцівки, щодня борються за життя. Для людей, які опинилися в безвихідній ситуації через важкі захворювання чи травми та не мають шансів на одужання, питання гідної смерті постає особливо болючим і актуальним, якщо вони самі висловлюють відповідне бажання.

На нашу думку, альтернативою евтаназії може бути розвиток паліативної допомоги, яка дозволяє полегшити страждання пацієнтів, забезпечити їм гідну якість життя та підтримку рідних.

Отже, перед прийняттям будь-яких рішень необхідно провести широку суспільну дискусію, залучити фахових експертів у галузі медицини, права та етики, а також запровадити надійний механізм контролю за дотриманням встановлених міжнародних стандартів у цій царині.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Perry D. L. Battlefield Euthanasia: Should Mercy-Killings Be Allowed? The US Army War College Quarterly: Parameters. Art.13. N. 4. 2014. P. 119-134.
2. Афтанасів В. М. Евтаназія: до питання легалізації в Україні. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (Львів, 08.12.2022 р.). Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 10-13.
3. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії і практики: автореф. ... дис. д-ра юридичних наук. Спец. 12.00.02. Київ, 2010. 32 с.
4. Громовчук М. В. Евтаназія в Україні: питання реалізації конституційного права людини. Український часопис конституційного права. 2021. Вип. 2. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2021/evtanaziia-ukraini-rytannia-realizatsii-konstytutsiinoho-prava-liudyny/>
5. Запорожченко А. О. «Евтаназія» та «право померти легко та гідно» квінтесенція термінів та їх співвідношення. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 3 (6). 2014. С. 26-36.
6. Котенко Т. Перший випадок евтаназії в Україні? У київському госпіталі військовий відмовився боротись за життя. URL: <https://glavcom.ua/amp/news/pershii-vipadok-evtanaziji-v-ukrajini-u-kijivskomu-gospitali-viyskoviy-bilshe-ne-zmig-borotis-za-zhittya--536586.html>
7. Кохановська О. В. Право на життя. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-є вид. / за ред. Дзери О. В., Кузнєцової Н. С., Луця В. В. К.: Юрінком Інтер, 2008. 832 с.
8. Олексієнко А. В., Чебукіна Д. О. Проблема застосування евтаназії крізь призму практики ЄСПЛ. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 369-372.
9. Панкевич О.З. Право на приватність: деякі сучасні тенденції в практиці Страсбурзького суду. Соціально-правові студії. 2018. Вип. 1. С. 23-30.
10. Подковенко Т. О., Созанська Т. І. Евтаназія в Україні: правові аспекти легалізації. Юридичний науковий електронний журнал. Вип.1. 2017. С. 41-45.
11. Ткаченко Т. В., Колеснікова М. В. Теоретико-правові аспекти евтаназії на сучасному етапі розвитку України. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70). Ч. 1 № 2. С. 164-170.
12. Триньова Я. О. Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Спец. 12.00.08. Київ, 2021. 42 с.
13. Швая С. В., Рудик А. Р. Евтаназія: міжнародний досвід легалізації вбивства милосердя. Мистецтво наукової думки. Випуск № 7. 2019. С. 77-81.

Перелік юридичних документів:

14. Judgment in the Case of «Pretty v. The United Kingdom» (Application no. 2346/02). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448>

15. Декларація про евтаназію, прийнята на 39-му пленумі Всесвітньою Медичною Асамблеєю 1987 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
16. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
17. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 №2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

References

Bibliography:

1. Aftanasiv V. M. Evtanaziia: do pytannia lehalizatsii v Ukraini. Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv VIII Vseukrainskoho kruhloho stolu (Lviv, 08.12.2022 r). Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. S. 10-13.
2. Hromovchuk M. V. Evtanaziia v Ukraini: pytannia realizatsii konstytutsiinoho prava liudyny. Ukrainyskiy chasopys konstytutsiinoho prava. 2021. Vyp. 2. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2021/evtanaziia-ukraini-pytannia-realizatsii-konstytutsiinoho-prava-liudyny/>
3. Kokhanovska O. V. Pravo na zhyttia. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: u 2 t. 3-ye vyd. / za red. Dzery O. V., Kuznietsovoi N. S., Lutsia V. V. K.: Yurinkom Inter, 2008. 832 s.
4. Kotenko T. Pershiy vypadok evtanazii v Ukraini? U kyivskomu hospitali viiskovoyi vidmovyvsia borotys za zhyttia. URL: <https://glavcom.ua/amp/news/pershiy-vipadok-evtanaziji-v-ukrajini-u-kijivskomu-gospitali-viyskoviy-bilshе-ne-zmig-borotis-za-zhittya--536586.html>
5. Oleksiienko A. V., Chebukina D. O. Problema zastosuvannia evtanazii kriz pryzmu praktyky YESPL. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 3. S. 369-372.
6. Pankevych O.Z. Pravo na pryvatnist: deiaki suchasni tendentsii v praktytsi Strasburzkoho sudu. Sotsialno-pravovi studii. 2018. Vyp. 1. S. 23-30.
7. Perry D. L. Battlefield Euthanasia: Should Mercy-Killings Be Allowed? The US Army War College Quarterly: Parameters. Art.13. N. 4. 2014. P. 119-134.
8. Podkovenko T. O., Sozanska T. I. Evtanaziia v Ukraini: pravovi aspekty lehalizatsii. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. Vyp.1. 2017. S. 41-45.
9. Shvaia S. V., Rudyk A. R. Evtanaziia: mizhnarodnyi dosvid lehalizatsii vbyvstva myloserdia. Mystetstvo naukovi dumky. Vypusk № 7. 2019. S. 77-81.
10. Tkachenko T. V., Kolesnikova M. V. Teoretyko-pravovi aspekty evtanazii na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy. Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky. 2020. Tom 31 (70). CH. 1 № 2. S. 164-170.
11. Trynova YA. O. Teoretychni zasady ta praktyka realizatsii pryntsyviv bioetyky v kryminalnomu pravi Ukrainy: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Spets. 12.00.08. Kyiv, 2021. 42 s.
12. Voloshyn YU. O. Konstytutsiino-pravove zabezpechennia yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehratsii: problemy teorii i praktyky: avtoref. ... dys. d-ra yurydychnykh nauk. Spets. 12.00.02. Kyiv, 2010. 32 s.
13. Zaporozhchenko A. O. «Evtanaziia» ta «pravo pomerty lehko ta hidno» kvintesentsiia terminiv ta yikh spivvidnoshennia. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Vyp. 3 (6). 2014. S. 26-36.

List of legal documents:

14. Deklaratsiia pro evtanaziiu, pryiniata na 39-mu plenumi Vsesvitnoiu Medychnoiu Asambleieiu 1987 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. Judgment in the Case of «Pretty v. The United Kingdom» (Application no. 2346/02). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448>
16. Konventsia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiiakh vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
17. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 №2801-KHII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

УДК 342.8

doi.org/10.30970/jcl.3.2024.4

Вікторія Дубас

Доктор філософії права, доцентка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9918-8239
E-mail: viktoriia.dubas.lnu@gmail.com

Анастасія Костюніна

Студентка Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна
E-mail: a.kostunina.law@gmail.com

ВИБОРИ ТА ВІЙНА: ВИКЛИКИ Й МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

ELECTION AND WAR: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF UKRAINIAN DEMOCRACY

Viktoriia Dubas | Anastasiia Kostunina

Phd, Associated Professor of Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine /
Student of Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Abstract | This research is dedicated to the constitutional analysis of conducting elections under the legal regime of martial law, aiming to determine the necessary conditions for the realization of democratic elections through the lens of electoral law principles. The constitutional and legislative restrictions on electoral rights are characterized. It is determined that any interference in the exercise of rights, including the prohibition of elections during martial law, must comply with the principle of proportionality. The socio-political situation in Ukraine, exacerbated by the full-scale invasion, has rendered the state unable to adequately guarantee the realization of fundamental electoral rights principles. Therefore, the current limitations on electoral rights in Ukraine are justified as they serve a legitimate and socially necessary purpose. However, recognizing the restrictions on human rights as proportional is insufficient. The state must make every effort to guarantee these rights in full capacity. Following the restoration of territorial integrity and the end of martial law in Ukraine, the issue of conducting post-war democratic elections will logically arise. To preserve Ukrainian democracy, adherence to the fundamental principles of electoral law is, certainly, essential. This requires addressing financial, legal, and organizational challenges. Thus, preparations for future elections must commence promptly to ensure that post-war elections are considered democratic. As a result, the

necessary steps for implementing democratic elections in Ukraine while adhering to the fundamental principles of electoral law are identified.

Keywords: elections, martial law, human rights, restrictions on human rights, principles of election law, democracy, Ukraine.

Анотація | Дослідження присвячене конституційному аналізу проведення виборів за правового режиму воєнного стану для встановлення необхідних умов реалізації демократичних виборів крізь призму принципів виборчого права. Охарактеризовано конституційні та законодавчі обмеження виборчих прав. Встановлено, що будь-яке втручання у здійснення прав, зокрема заборона проведення виборів за воєнного стану повинне відповідати принципу пропорційності. Зумовлена повномасштабним вторгненням суспільно-політична ситуація в Україні є причиною того, що держава неспроможна на належному рівні гарантувати реалізацію основоположних принципів виборчого права. А відтак, обмеження виборчого права в сучасній Україні відповідає легітимній та суспільно необхідній меті й є обґрунтованим. Водночас визнавати обмеження людських прав пропорційними недостатньо. Держава має докласти всіх необхідних зусиль, щоб гарантувати ці права повною мірою. Після відновлення територіальної цілісності та завершення воєнного стану в Україні логічно постає питання проведення повоєнних демократичних виборів. Для збереження української демократії безумовно необхідно дотримуватися основних принципів виборчого права. Для цього потрібно подолати виклики фінансового, правового та організаційного характеру. Тому підготовку до майбутніх виборів необхідно розпочинати якомога швидше, щоб повоєнні вибори вважалися демократичними. У результаті з'ясовано необхідні кроки для реалізації демократичних виборів в Україні з дотриманням основоположних принципів виборчого права.

Ключові слова: вибори, воєнний стан, людські права, обмеження людських прав, принципи виборчого права, демократія, Україна.

Постановка проблеми. Демократія є однією з основ конституційної держави поряд із верховенством права та людськими правами. Ці засади є визнаними європейськими цінностями. Зокрема, у преамбулі Статуту Ради Європи зазначено: «...підтверджуючи свою відданість духовним та моральним цінностям, які є спільним надбанням їхніх народів і справжнім джерелом особистої свободи, політичної свободи та верховенства права, принципам, що становлять підвалини кожної справжньої демократії»¹.

Людські права (*human rights*), верховенство права (*the rule of law*) та справжня демократія (*genuine democracy*) є взаємопов'язаними цінностями, оскільки загроза хоча б одній із них зумовлює необхідність захисту інших. Необхідність застосування заходів захисту конституційних цінностей зумовлена запровадженням відповідних правових режимів, як-от: надзвичайного та воєнного станів.

За умов загрози конституційним цінностям держава має право, а в певних випадках навіть повинна, застосовувати як звичайні, так і надзвичайні (екстраординарні) механізми захисту. До екстраординарних засобів захисту належать люстрація, заборона політичних партій, обмеження свободи слова та мирних зібрань тощо. Водночас звичайними механізмами захисту демократії є вибори та референдум². У зв'язку з цим постає цілком логічне запитання: чи можна застосовувати звичайні механізми захисту демократії за надзвичайних та воєнних умов? Іншими словами: чи можна проводити вибори в умовах воєнного стану?

Актуальність дослідження можливостей проведення демократичних виборів зумовлена суспільно-політичною ситуацією в країні. Варто підкреслити, що Україна сьогодні бореться за свою

¹ Статут Ради Європи: Статут Ради Європи від 05.05.1949 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

² Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії): Право України 2023 № 2023/01. С. 55-56. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-01-054>

державність не тільки військовими методами, а й, насамперед, шляхом утвердження демократичних ідеалів, які є невід'ємною складовою конституційної держави. Тому питання реалізації демократичних виборів, безумовно, є актуальним.

Метою статті є визначення можливості проведення виборів за воєнного стану та окреслення умов, за яких вибори вважаються демократичними. Для досягнення мети потрібно виконати такі **завдання**: по-перше, провести конституційний аналіз можливості проведення виборів за воєнного стану в Україні; по-друге, визначити умови, за яких можливо провести демократичні вибори в Україні з урахуванням принципів виборчого права.

I. Конституційний аналіз проведення виборів за правового режиму воєнного стану в Україні

Вибори – це одна з форм прямої демократії, завдяки якій забезпечується право громадян брати участь в управлінні державними справами та змінність політичної влади. Попри очевидні переваги демократичного правління, ХХ та ХХІ століття продемонстрували, що країни, особливо з молодією демократією, є досить вразливими, а тому демократія потребує захисту. Це питання особливо актуальне для України, оскільки ми захищаємо демократію сьогодні.

Проведення виборів за воєнного стану викликає значне здивування. Справді, за умов загрози існуванню держави питання проведення виборів відходить на другий план. Однак час від часу у медіа з'являється питання проведення виборів та змінності влади. Отже, чи можна проводити вибори в сучасних умовах, під час воєнного стану? Якщо так, то як можна забезпечити їхню демократичність? Якщо ж ні, то коли мають бути проведені вибори? У цьому дослідженні ми спробуємо знайти відповіді на ці запитання. Розпочнемо з аналізу норм національного законодавства.

Виходячи з буквального тлумачення тексту Конституції України, заборони на проведення виборів в умовах воєнного чи надзвичайного стану немає. Проте суспільно-політичні зміни в таких умовах несуть певні ризики. Тому цілком зрозумілим та обґрунтованим є задум законодавця щодо забезпечення легітимності повноважень парламенту у разі завершення строку його повноважень під час дії воєнного чи надзвичайного стану. Йдеться про норму частини 4 статті 83 Конституції України, яка встановлює, що в разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану. І хоча Конституція України не містить аналогічного положення щодо повноважень Президента України, статтею 108 Конституції України закріплено, що Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України³.

Втім, запровадження на території України воєнного чи надзвичайного стану зумовлює встановлення обмежень для реалізації окремих людських прав, наприклад, права громадян брати участь в управлінні державними справами через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії (стаття 38 Конституції України)⁴. Згідно зі статтею 64 Конституції України, це право належить до відносних, тобто не є абсолютним та в умовах, зазначених у цій статті, може обмежуватися. Права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, а також організація й порядок проведення виборів і референдумів визначаються виключно законами України (стаття 92 Конституції України)⁵. Пряма заборона проведення виборів під час воєнного стану встановлена в Законі України «Про правовий режим воєнного стану». У статті 19 цього закону закріплено, що в умовах воєнного стану забороняється: «...проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування...»⁶.

³ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Варто зазначити, що будь-яке втручання у здійснення прав, зокрема заборона проведення виборів в умовах воєнного стану, має відповідати принципу пропорційності (міра застосованих обмежень має відповідати необхідності досягнення легітимної мети)⁷. Зокрема, Конституційний Суд України наголошує, що встановлення обмежень прав і свобод людини та громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним⁸. Такої ж думки дотримується Європейський суд з прав людини, який у справі «Aziz v. Cyprus» (2004) постановив, що держави користуються значною свободою, встановлюючи у межах свого конституційного устрою правила, які регулюють парламентські вибори та склад парламенту, і що відповідні критерії можуть змінюватися залежно від історичних та політичних чинників, властивих кожній державі. Ці правила не повинні позбавляти окремих осіб або групи людей можливості брати участь у політичному житті країни, зокрема у виборах до законодавчого органу, право на яке гарантоване як Конвенцією, так і конституціями всіх Договірних держав⁹. З огляду на це, обґрунтованість визначається такою формулою: наявність легітимної мети та домірність застосованого заходу. Іншими словами, встановлене обмеження повинно мінімально втручатися в людське право. Тобто, поняття обґрунтованості має ширший характер і передбачає не лише дотримання процедури, а й забезпечення результату. Отож, заборона проведення виборів в умовах воєнного стану зумовлена не стільки її визначенням у законі, а насамперед неможливістю проведення демократичних виборів. У такому аспекті варто підкреслити, що проведення виборів не повинно бути самоціллю для держави, оскільки вибори – це демократичний спосіб переходу влади. Саме забезпечення проведення виборів згідно з визнаними принципами права є ознакою їхньої демократичності.

Вибори як форма безпосередньої демократії забезпечують право на участь в управлінні державними справами. І хоча це не єдина форма, оскільки існують інші інструменти (громадські слухання, електронні петиції тощо), вибори є найефективнішою формою участі громадян в управлінні державою. Стаття 21 Загальної декларації прав людини визначає, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має виявлятися в періодичних і нефальсифікованих виборах, що проводяться на основі загального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, які забезпечують свободу голосування (ч. 1, 3 ст. 21)¹⁰. Аналогічні положення щодо принципів проведення виборів містяться в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права: «кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» (п. b ч. 1 ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права)¹¹. Також статтею 71 Конституції України гарантовано, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними та відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування¹². Як видається, державі складно гарантувати більшість із цих засад в умовах воєнного стану, а в окремих випадках (наприклад, у зоні ведення активних бойових дій) — неможливо. Аналізуючи зазначені норми права, можна зауважити, що принцип прямого виборчого права

⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року;

⁹ European Court of Human Rights: «Aziz v. Cyprus» (2004) C. 24 URL: <https://rm.coe.int/15-case-of-aziz-v-cyprus-ukrainian-translation-/16806b5960>

¹⁰ Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 №995_015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

¹¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 19.10.1973 №995_043 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹² Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

не є універсальним, а от принципи загального та рівного виборчого права, а також таємного й вільного голосування належать до основоположних. Саме забезпечення основоположних принципів виборчого права гарантує чесні та справедливі вибори. Пропонуємо розглянути дотримання цих принципів виборів під час війни та під час проведення перших повоєнних виборів.

Найбільше застережень виникає щодо дотримання принципу вільних виборів в умовах воєнного стану. По-перше, забезпечення будь-яких прав громадян України на тимчасово окупованих територіях є неможливим, оскільки вони перебувають поза юрисдикцією України. Хоча статтею 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться, а громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму на іншій території України¹³. Однак Україна як держава не спроможна забезпечити реалізацію права голосу осіб, які перебувають під окупацією та не мають змоги потрапити на підконтрольні Україні території.

По-друге, варто підкреслити, що в умовах інформаційної пропаганди неможливо забезпечити дотримання принципу вільних виборів. Згідно з пунктом 3 статті 14 Виборчого кодексу України, застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється¹⁴. Запобігти інформаційному впливу агресора, як-от через використання соціальних мереж (Telegram, Facebook), видається складним завданням. Також виникає низка питань щодо організаційного забезпечення виборів та безпеки учасників виборчого процесу на територіях, прилеглих до тимчасово окупованих, а також у зонах активних бойових дій. Статтею 14 Виборчого кодексу України закріплено засаду вільних виборів: «громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні»¹⁵. Вільне волевиявлення можливе лише в умовах забезпечення свободи думки та слова, інформаційної та особистої безпеки виборців. Агресія проти України унеможливує гарантування безпеки, адже місця для голосування залишатимуться під постійними загрозами (наприклад, ракетні атаки чи мінометні/гранатометні обстріли).

Наступним принципом виборчого права, без забезпечення якого неможливо гарантувати справжність виборів, є принцип загальних виборів. Згідно з цим принципом, усі громадяни України, яким на момент голосування виповнилося 18 років, мають право голосу. Водночас виникає питання щодо реалізації свого активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами, зокрема на місцевих виборах. Під час воєнного стану ускладнюється реалізація права голосу на виборах також і для військових.

Окрім того, виникає безліч застережень щодо дотримання принципу рівного виборчого права, оскільки виборчі округи неможливо сформувавши без дослідження виборчої інфраструктури. При цьому варто враховувати, що на визначення меж виборчих округів передусім має впливати приблизно однакова кількість виборців, а не інфраструктурні чи інші ресурсні аспекти.

Забезпечення таємниці голосування як основоположного принципу потребує ґрунтовних досліджень у разі запровадження альтернативних порядків здійснення волевиявлення, як-от: електронне голосування, голосування за довіреністю чи поштою. Зрештою, існує низка труднощів із дотриманням таємниці голосування таких категорій громадян, як люди з інвалідністю, оскільки їхня кількість під час війни збільшилася.

¹³ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України №1207-VII від 18.10.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

¹⁴ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

¹⁵ Ibid.

У нормі статті 71 Конституції України не згадується принцип періодичності виборів, хоча стаття 21 Загальної декларації прав людини та стаття 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права чітко визначають, що вибори повинні бути періодичними. Водночас, у положеннях статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлено, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження¹⁶.

Проте дискусійним залишається питання щодо тимчасового характеру такого обмеження (конституційна вимога згідно зі статтею 64 Конституції України). З одного боку, строк обмеження формулюється як «на період дії воєнного стану». Це формулювання конкретизується Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» та Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»». Відповідно до останнього закону, строк дії воєнного стану в Україні продовжено ще на 90 діб, до 9 листопада 2024 року. З іншого боку, Президент України не обмежений у повноваженнях видавати укази про продовження воєнного стану, а Верховна Рада України – у прийнятті законів про затвердження таких указів. Отже, фактично строк воєнного стану може бути надзвичайно тривалим, що суперечить принципу розумної періодичності виборів.

Враховуючи вищезазначене, встановлення заборони на проведення виборів під час воєнного стану як обмеження принципу безпосереднього волевиявлення народу можна вважати обґрунтованим. Після повномасштабного вторгнення гарантування втілення загальноновизнаних принципів виборчого права на практиці є складним завданням для держави. Тому встановлена законом заборона на проведення виборів у сучасних умовах відповідає легітимній та суспільно необхідній меті.

Разом з тим, виникає питання: чи є це обмеження пропорційним? Звернімося до практики Конституційного Суду України. Конституційний Суд України вважає, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження та забезпечення прав і свобод людини (частина 2 статті 3 Конституції України) – повинна не лише утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їхньої повної реалізації кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини¹⁷. Певна річ, обмеження, що застосовуються, мають бути пропорційними, але також держава повинна намагатися мінімізувати їх та зосередити свою діяльність на основній функції – забезпечення людських прав.

Очевидно, що питання проведення виборів під час воєнного стану є дискусійним і неможливим без вжиття державою відповідних організаційно-правових заходів для гарантування чесних, справедливих, рівних, загальних та вільних виборів. Наявність такої дискусії лише підкреслює важливість питання проведення виборів, адже зазначені перешкоди не зникнуть після війни та потребуватимуть вирішення якомога швидше. Виборчим кодексом України закріплено, що Центральна виборча комісія має оголосити початок виборчої кампанії протягом місяця після скасування воєнного стану¹⁸. У зв'язку з цим підготовку до повоєнних виборів слід розпочинати негайно, щоб

¹⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 19.10.1973 №995_043 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

¹⁸ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

забезпечити право на реалізацію волевиявлення народу відповідно до засад виборчого права. Наступним завданням є визначення кроків, які держава має запроваджувати вже сьогодні для забезпечення демократичних виборів після завершення дії правового режиму воєнного стану.

II. Умови реалізації повоєнних демократичних виборів в Україні

Після відновлення територіальної цілісності та завершення воєнного стану в Україні логічно постає питання проведення повоєнних демократичних виборів. Для збереження української демократії необхідно дотримуватися основних принципів виборчого права. Проведення демократичних виборів потребує вирішення низки організаційних, правових та фінансових викликів. Розгляньмо їх детальніше.

Першим викликом повоєнних виборів є **значні фінансові ресурси**. Центральна виборча комісія визначила приблизні суми видатків: на проведення виборів Президента України – 5 418,3 мільйонів гривень, а на вибори народних депутатів – 3 745,8 мільйони гривень¹⁹. У повоєнний період виникатиме питання про потенційні джерела фінансування виборів. Для проведення незалежних виборів держава має самостійно покривати всі витрати, пов'язані з їхньою організацією та проведенням. Венеційська комісія у своїй практиці визначила, що в унітарних державах будь-які витрати, зазначені місцевими органами влади в зв'язку з проведенням загальнонаціональних виборів, оплатою праці членів виборчих комісій, виготовленням бюлетенів для голосування тощо, звичайно покриває держава²⁰.

Невирішеним **правовим питанням** залишається визначення раціонального строку, що передуватиме призначенню виборів після завершення дії воєнного стану. Як уже зазначалося, Виборчим кодексом України встановлено, що рішення про призначення виборів, виборчий процес яких не розпочався у зв'язку з введенням воєнного стану, ухвалюється відповідним суб'єктом (а у випадку, якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення про їх призначення, – Центральною виборчою комісією) не пізніше ніж через місяць з дня припинення або скасування воєнного стану²¹. Організація повоєнних виборів, безумовно, потребує більше часу, ніж це встановлено чинним законодавством. У висновках дев'ятого Діалогу Жана Моне зазначається: депутати Верховної Ради України погодили, що майбутні вільні та чесні національні вибори (президентські та парламентські) проводитимуться після завершення війни та воєнного стану з достатнім часом для підготовки їх проведення (не менше ніж 6 місяців після закінчення воєнного стану)²². Однак Верховна Рада України не ухвалила законопроект щодо внесення змін у зазначені положення Виборчого кодексу України. Ймовірно, формулювання «не менше ніж 6 місяців» може стати приводом для маніпуляцій, наприклад, відкладання проведення виборів на невизначений термін. І все ж вибори – єдина форма безпосередньої демократії, за допомогою якої народ може змінювати представників влади мирним, конституційним шляхом. Так, Конституційний Суд України вказує, що визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад має встановлений Основним Законом України порядок формування органів державної влади, зокрема періодичність їх обрання та призначення²³. Отже, встановлення розумного строку, після завершення якого мають бути призначені вибори, є важливим завданням для держави.

¹⁹ Про затвердження обсягу видатків для включення до бюджетного запиту за бюджетною: Постанова Центральної виборчої комісії / № 53 / 15 серпня 2023 року URL: <http://surl.li/urjfg>

²⁰ Кодекс належної практики у виборчих справах: керівні принципи та пояснювальна доповідь ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії Венеція 18-19 жовтня 2002 року URL: <http://surl.li/urixv>

²¹ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

²² Висновки, прийняті під час дев'ятого Діалогу Жана Моне с. Тур'я Пасіка, Закарпатська область, Україна 10-12 листопада 2023 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74725.pdf>

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України року № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09#Text>

Поєднання наслідків війни та реалізації повоєнних виборів з дотриманням принципів виборчого права вимагає вирішення **низки організаційних викликів**. З одного боку, Конституція України гарантує, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними та відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування²⁴. З іншого боку, у повоєнний період виникатимуть труднощі з гарантуванням більшості названих Конституцією принципів. Які ж умови необхідно виконати, щоб повоєнні вибори вважалися демократичними?

Принцип загального виборчого права, як стверджує Венеційська комісія, полягає у двох аспектах: активному (право обирати) та пасивному (право бути обраним)²⁵. У національному законодавстві стаття 7 Виборчого кодексу України присвячена першому аспекту цього принципу. Так, активне право полягає в тому, що право голосу мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Пасивне право висвітлено у статті 10 Виборчого кодексу України: вигоди до кандидатів згідно з Конституцією України змінюються залежно від посади, щодо якої проводяться вибори²⁶. Зокрема, народним депутатом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років²⁷.

Аналізуючи принцип загального виборчого права, тобто право обирати, варто розглянути питання реалізації права голосу окремими категоріями громадян України, наприклад, як згадувалося у першій частині статті, внутрішньо переміщеними особами. Сьогодні ми можемо спостерігати, як ця категорія осіб бере активну участь у житті та розвитку територіальних громад. У повоєнний період більшість таких виборців і надалі перебуватиме в «нових» громадах через об'єктивні причини. Важливо забезпечити їхні виборчі права, зокрема на місцевих виборах.

Також необхідно забезпечити право голосу великій кількості виборців, які перебувають за межами території України. Згідно з частиною 1 статті 31 Виборчого кодексу України, закордонна виборча дільниця призначена для організації та проведення голосування виборців, які проживають або на день проведення голосування перебувають на відповідній території іноземної держави. А частина 2 згаданої статті зазначає, що закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією при закордонних дипломатичних установах України, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України²⁸. Візьмемо, наприклад, Республіку Польщу, де утворено чотири виборчі дільниці²⁹. Після повномасштабного вторгнення кількість громадян України за кордоном, зокрема в Польщі, перевищує наявну можливість виборчих дільниць забезпечити реалізацію права голосу особам, які перебувають в іноземній державі. Отже, перед повоєнними демократичними виборами стоїть завдання – утворення додаткових закордонних дільниць, а також реєстрація виборців, які виявлять бажання скористатися своїм правом голосу на них. Варто зауважити, що залишається відкритим питання щодо правового статусу таких дільниць (поширення національного законодавства на території додаткових закордонних виборчих дільниць).

Непростим завданням для держави також є забезпечення права голосу військовослужбовців. Пріоритетним має бути завдання забезпечити право голосу тих, хто ціною життя захищає демократію.

²⁴ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁵ Кодекс належної практики у виборчих справах: керівні принципи та пояснювальна доповідь ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії Венеція 18-19 жовтня 2002 року URL: <http://surl.li/urixv>

²⁶ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

²⁷ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁸ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

²⁹ Голосування громадян України за кордоном: Посольство України в Республіці Польща 4 грудня 2018 року

URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/67922-golosuvannya-gromadyan-ukrajini-za-kordonom>

ратію. Потенційні загрози з боку агресора зумовлюють необхідність гарантування захисту кордонів, що буде причиною відсутності військових за місцем виборчої адреси. Велика кількість військових несе військову службу за межами своїх військових частин. Тому держава повинна забезпечити реалізацію їхніх виборчих прав за фактичним місцем служби. Хоча готового «рецепту» проведення повоєнних виборів в Україні не може бути з огляду на унікальний досвід нашої держави, все ж спробуємо проаналізувати відповідний досвід іноземних держав. Безумовно, перед нами стоїть також важливе завдання – гарантування прав звільнених, депортованих та полонених осіб. Їхня участь у повоєнних виборах – це не тільки дотримання принципів виборчого права, а й збереження духу української демократії.

Вибори США 1944 року — унікальна історична подія. Мільйони американців воювали за межами свого континенту, проте мали змогу проголосувати на президентських виборах. З цього приводу Ф. Рузвельт зазначав: «Нам, в Америці, де всі наші інституції настільки стійкі, важко усвідомити драматичний характер того факту, що всього за кілька коротких тижнів американський народ віддасть свої голоси на абсолютно вільних виборах під час війни»³⁰. Солдати могли віддати свій голос за обраного ним кандидата в порядку, визначеному Законом «Про голосування солдатів» 1942 року (The 1942 Soldier Voting Act)³¹. Цим актом було гарантовано право голосу військових за допомогою офіційного федерального військового бюлетеня, який надсилався спеціальною поштою до фактичного місця несення служби. Розповсюдження таких бюлетенів поштою було поширеним методом минулого століття. Повоєнні вибори в Україні можуть передбачати інший сценарій, наприклад, забезпечення голосування на звичайних виборчих дільницях, розташованих поза межами дислокації військових частин тощо. У такому разі військовослужбовця може бути внесено до списків виборців згаданих дільниць щонайменше за три дні до дня голосування за поданням самого військового чи командира відповідного підрозділу.

Принцип вільних виборів згідно зі статтею 14 Виборчого кодексу України визначається так: «Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні»³². Виборці мають бути захищені від залякування або обмежень, які б перешкождали їм голосувати або віддавати свій голос відповідно до своїх намірів, незалежно від того, від кого виходять такі погрози — від влади чи від окремих осіб; таким діям держава зобов'язана запобігати та карати їх³³. Безсумнівно, для вільних виборів потрібно гарантувати особисту безпеку громадян. І хоча йдеться про повоєнні вибори, відновлення територіальної цілісності держави не є повною гарантією безпеки. Для гарантування безпеки виборців від потенційних загроз необхідним кроком є забезпечення виборчих дільниць укриттями.

Принцип чесних (справедливих) виборів закріплено статтею 19 Виборчого кодексу України. Чесні та справедливі вибори забезпечуються дотриманням основних принципів виборчого права, належним виконанням виборчих процедур і механізмів, точним і достовірним встановленням результатів³⁴. У світлі цього постає питання оновлення даних Державного реєстру виборців (далі — Реєстр). Суть проблеми не лише в ідентифікації кожного виборця, а й в актуальності його даних, а також у необхідності забезпечити діяльність незалежних органів адміністрування виборів на деокупованих територіях.

Одним з органів адміністрування Реєстру є регіональні органи адміністрування Державного реєстру виборців. Згідно з пунктом 11 статті 14 Закону України «Про Державний реєстр виборців»

³⁰ James Anderson, Michael. The presidential election of 1944 / University of Cincinnati, 1990 С.1. URL: <http://surl.li/urjat>

³¹ The Soldier Voting Act and Absentee Ballots in World War II: article the national WWII museum New Orleans. October 19, 2020 URL: <http://surl.li/urjbd>

³² Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

³³ Кодекс належної практики у виборчих справах: керівні принципи та пояснювальна доповідь ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії Венеція 18-19 жовтня 2002 року URL: <http://surl.li/urixv>

³⁴ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

такі органи здійснюють організаційну підтримку, забезпечують взаємодію місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, установ та організацій щодо створення та ведення Реєстру, контролюють виконання рішень розпорядника Реєстру. Регіональний орган адміністрування Реєстру має доступ до статистичних відомостей Реєстру³⁵. Такий орган мав би здійснювати оновлення Реєстру шляхом внесення змін, а також нести повну відповідальність за збереження та достовірність цих даних. Дані Реєстру виборців можуть значною мірою не відповідати дійсності через брак інформації щодо кількості загиблих та безвісно зниклих жителів цих територій. Унаслідок цього така ситуація може призвести до порушення принципу чесних та справедливих виборів, а результат голосування не вважатиметься точним і достовірним. Одним зі шляхів вирішення проблеми актуальності даних у Реєстрі може бути запровадження автоматичної системи внесення даних до Реєстру; звірення даних Реєстру з даними про загиблих та безвісно зниклих у передвиборчий період; оцінювання кадрового забезпечення органів адміністрування реєстрації виборців тощо.

Принцип таємного голосування розкривається через заборону контролювати зміст волевиявлення виборців, встановлювати чи розголошувати зміст волевиявлення конкретного виборця будь-яким чином. Як зазначалося, забезпечення принципу таємного голосування набуває актуальності під час запровадження електронного голосування. Венеційська комісія з цього приводу зазначає, що електронні методи голосування мають бути безпечними та надійними. Їх вважають безпечними, якщо система може протистояти спробам навмисного злому, а надійними — якщо вони здатні функціонувати автономно, незалежно від будь-яких збоїв в апаратному й програмному забезпеченні. Крім того, виборець має бути здатним отримати підтвердження, що він проголосував, і мати змогу за потреби виправити допущену під час голосування помилку без порушення таємниці голосування. До речі, Виборчий кодекс передбачає використання інноваційних технологій у виборчому процесі³⁶.

Зруйновані агресором міста, зокрема інфраструктура, унеможливають проведення виборів на цих територіях шляхом голосування виборцями з безпосередньою присутністю на дільницях. Електронне голосування ж, як альтернатива, має ризики порушення принципу таємного голосування. У науці представлено технічні рішення щодо побудови системи дистанційного голосування в Україні з урахуванням міжнародних вимог та наявної технології проведення виборів³⁷. У місцях, де держава буде неспроможною забезпечити голосування на дільницях, електронне голосування, яке не суперечитиме принципам виборчого права, може стати гідною альтернативою.

Висновки. Аналіз обмеження виборів в умовах правового режиму воєнного стану дає змогу зробити висновок, що встановлена заборона на їх проведення як обмеження народного волевиявлення відповідає принципу пропорційності. Спричинена повномасштабним вторгненням суспільно-політична ситуація в Україні не дає державі змоги належно гарантувати реалізацію основоположних принципів виборчого права. Отже, обмеження виборчого права в сучасних умовах в Україні відповідає легітимній та суспільно необхідній меті й є обґрунтованим. Водночас визнання обмеження людських прав пропорційним є недостатнім. Держава має докласти всіх необхідних зусиль, щоб гарантувати ці права повною мірою. Тому підготовку до майбутніх виборів необхідно розпочинати якомога швидше, щоб повоєнні вибори були демократичними та проведеними з дотриманням основоположних принципів виборчого права. Для цього потрібно вирішити низку правових, організаційних та фінансових питань. Проведення виборів не має бути самоціллю для демократичної держави; вибори мають бути чесними та справедливими, що забезпечується дотриманням принципів виборчого права.

³⁵ Про державний реєстр виборців: Закон України № 698-V від 27.10.2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>

³⁶ Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

³⁷ Вишняковий В.В., Пригар М.П., Воронін О.В. Відкрита система таємного голосування: Управління розвитком складних систем (20 – 2014). С.114.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. European Court of Human Rights: «Aziz v. Cyprus» (2004) С. 24 URL: <https://rm.coe.int/15-case-of-aziz-v-cyprus-ukrainian-translation-/16806b5960>
2. James Anderson, Michael. The presidential election of 1944 / University of Cincinnati, 1990 С.1. URL: <http://surl.li/urjat>
3. The Soldier Voting Act and Absentee Ballots in World War II: article the national WWII museum New Orleans. October 19, 2020 URL: <http://surl.li/urjbd>
4. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії): Право України 2023 № 2023/01. С. 54. URL: <https://doi.org/10.33498/loou-2023-01-054>
5. Висновки, прийняті під час дев'ятого Діалогу Жана Моне с. Тур'я Пасіка, Закарпатська область, Україна 10-12 листопада 2023 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74725.pdf>
6. Вишняковий В.В., Пригар М.П., Воронін О.В. Відкрита система таємного голосування: Управління розвитком складних систем (20 – 2014).
7. Голосування громадян України за кордоном: Посольство України в Республіці Польща 4 грудня 2018 року URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/67922-golosuvannya-gromadyan-ukrajini-za-kordonom>
8. Кодекс належної практики у виборчих справах: керівні принципи та пояснювальна доповідь ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії Венеція 18-19 жовтня 2002 року URL: <http://surl.li/urixv>

Перелік юридичних документів:

9. Виборчий кодекс: Кодекс України № 396-IX від 31.03.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
10. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 №995_015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>;
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 19.10.1973 №995_043 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
13. Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких: Проект постанови про Заяву Верховної Ради України від 13.03.2023 №9101 // База даних «Законопроекти» / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531>
14. Про державний реєстр виборців: Закон України № 698-V від 27.10.2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>
15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України №1207-VII від 18.10.2023 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
16. Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 579 від 13.09.2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#n18>
17. Про затвердження обсягу видатків для включення до бюджетного запиту за бюджетною: Постанова Центральної виборчої комісії / № 53 / 15 серпня 2023 року URL: <http://surl.li/urjfg>
18. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України року № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09#Text>
20. Рішення Конституційного Суду України у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року;
21. Рішення Конституційного Суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
22. Рішення Конституційного Суду України у справі про індивідуалізацію юридичної відповідальності особи за митне правопорушення № 5-р(II)/2023 від 5 липня 2023 року URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2023>
23. Статут Ради Європи: Статут Ради Європи від 05.05.1949 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

References

Bibliography:

1. Barabash YU., Berchenko H. Chy zdatna zakhystyty sebe demokratiia v umovakh viiny? (na dosvidi derzhavnoho budivnytstva pid chas rosiiskoi ahresii): Pravo Ukrainy 2023 № 2023/01. S. 54. URL: <https://doi.org/10.33498/lo-uu-2023-01-054>
2. European Court of Human Rights: «Aziz v. Cyprus» (2004) S. 24 URL: <https://rm.coe.int/15-case-of-aziz-v-cyprus-ukrainian-translation-/16806b5960>
3. Holosuvannia hromadian Ukrainy za kordonom: Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Polshcha 4 hrudnia 2018 roku URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/67922-golosuvannya-gromadyan-ukrajini-za-kordonom>
4. James Anderson, Michael. The presidential election of 1944 / University of Cincinnati, 1990 S.1. URL: <http://surl.li/urjat>
5. Kodeks nalezhnoi praktyky u vyborchych spravakh: kerivni pryntsyipy ta poiasniuvalna dopovid ukhvaleni Venetsianskoiu komisiieiu na 52-y sesii Venetsiia 18-19 zhovtnia 2002 roku URL: <http://surl.li/urixv>
6. The Soldier Voting Act and Absentee Ballots in World War II: article the national WWII museum New Orleans. October 19, 2020 URL: <http://surl.li/urjbd>
7. Vyshniakovyi V.V., Pryhar M.P., Voronin O.V. Vidkryta systema taiemnoho holosuvannia: Upravlinnia rozvytkom skladnykh system (20 – 2014).
8. Vysnovky, pryiniati pid chas deviatoho Dialohu Zhana Mone s. Turia Pasika, Zakarpatska oblast, Ukraina 10-12 lystopada 2023 roku. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74725.pdf>

List of legal documents:

9. Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>;
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: Pakt Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 19.10.1973 №995_043 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
11. Pro derzhavnyi reiestr vybortsiv: Zakon Ukrainy № 698-V vid 27.10.2022 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>
12. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 389-VIII vid 12.05.2015 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
13. Pro vyznachennia isnuiuchoho v Rosiiskii Federatsii politychnoho rezhymu yak rashyzmu ta zasudzhennia yoho ideolohichnykh zasad i suspilnykh praktyk yak totalitarnykh ta liudonenavysnytskykh: Proekt postanovy pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 13.03.2023 №9101 // Baza danykh «Zakonoproekty» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531>
14. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy №1207-VII vid 18.10.2023 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
15. Pro zatverdzhennia obsiahu vydatkiv dlia vkluchennia do biudzhethnoho zapytu za biudzhethnoiu: Postanova Tsentralnoi vyborchoi komisii / № 53 / 15 serpnia 2023 roku URL: <http://surl.li/urjfg>
16. Pro zatverdzhennia vymoh z pytan vykorystannia ta obliku fondu zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 579 vid 13.09.2022 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#n18>
17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro indyvidualizatsiiu yurydychnoi vidpovidalnosti osoby za mytne pravoporushennia № 5-r(II)/2023 vid 5 lypnia 2023 roku URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2023>
18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro sudovyi kontrol za hospitalizatsiieiu nedieezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu № 2-rp/2016 vid 1 chervnia 2016 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchych aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezydenta Ukrainy № 26-rp/2009 vid 19 zhovtnia 2009 roku;
20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny vosmoi statyi 83 Konstytutsii Ukrainy u systemnomu zviazku z polozhenniamy chastyn shosto, somoi statyi 83, punktu 9 chastyny pershoi statyi 106, chastyn tretoi, chetvertoi statyi 114 Konstytutsii Ukrainy roku № 8-rp/2009 vid 28 kvitnia 2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09#Text>
21. Statut Rady Yevropy: Statut Rady Yevropy vid 05.05.1949 roku // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
22. Vyborchyi kodeks: Kodeks Ukrainy № 396-IX vid 31.03.2023 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
23. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 10.12.1948 №995_015 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.3.2024.5

Олег Голєв

Аспірант кафедри конституційного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4966-978X
E-mail: o.holiev98@gmail.com

Стаття публікується в якості призера конкурсу наукових статей,
що проводився Конституційним Судом України до Дня Конституції 2024

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ СУДАМИ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF DIRECT APPLICATION OF CONSTITUTION BY COURTS IN EUROPEAN UNION MEMBER STATES AND UKRAINE

Oleh Holiev

Phd Student of the Constitutional Law Department Law Faculty of
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Abstract | The article examines the comparative legal framework for establishing the direct effect of constitutions and the mechanisms of their direct application by courts in Ukraine and across European Union (EU) Member States. The study revealed the absence of unity across the EU Member States in their approaches to establishing the direct effect of constitutions and the procedure for their direct application by courts. Therefore, in order to systematize the information obtained, the author proposes a classification of the ways of establishing in the constitutions of EU Member States their direct effect and mechanisms of direct application by courts. To ensure the objectivity of the conclusions reached in this article, the experience of states from different parts of the EU is considered. This refers to both states with specialised bodies of constitutional jurisdiction and those where such functions are performed by ordinary courts.

The research identifies common features between Ukraine's mechanism for the direct application of its Constitution, as stipulated in certain procedural codes, and the mechanisms found in EU member states, whether they have specialized bodies of constitutional jurisdiction or where ordinary courts assume constitutional jurisdiction.

Based on the analysed experience of the vast majority of EU Member States, the author managed to develop proposals for improving the mechanism for the application of the Constitution of Ukraine as an act of direct effect. Considering the experience of these States, the article substantiates that for further development of direct application of the Constitution of Ukraine by courts, it is necessary to define the core principles of such a mechanism in the text of the Basic Law of Ukraine, and also to amend it with the procedure of court actions in case of legislative loopholes which contradict the Constitution of Ukraine.

Keywords: constitutional jurisdiction, EU member states, constitutional control, specialized body of constitutional jurisdiction, direct application of the constitution.

Анотація | Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню способів закріплення прямої дії конституцій та механізмів їх безпосереднього застосування судами в Україні та державах-членах Європейського Союзу. Проведене дослідження дозволило встановити відсутність єдності серед держав-членів Європейського Союзу у підходах до закріплення в конституціях їхньої прямої дії та порядку безпосереднього застосування судами. Тому для систематизації отриманої інформації автор пропонує класифікацію способів закріплення прямої дії конституцій держав-членів Європейського Союзу та механізмів їх безпосереднього застосування судами. Для забезпечення об'єктивності висновків, зроблених у статті, враховано досвід держав з різних частин Європейського Союзу. Йдеться як про держави, в яких існують спеціалізовані органи конституційної юрисдикції, так і про ті, в яких такі функції виконують загальні суди.

За результатами дослідження також встановлено, що передбачений частиною процесуальних кодексів механізм застосування Конституції України як акта прямої дії має спільні ознаки як з таким механізмом держав-членів Європейського Союзу, які мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції, так і тих, у яких загальні суди діють як органи конституційної юрисдикції.

На підставі проаналізованого досвіду абсолютної більшості держав-членів Європейського Союзу автору вдалося сформулювати власні пропозиції для вдосконалення механізму застосування Конституції України як акта прямої дії. З урахуванням досвіду цих держав у статті обґрунтовано, що для подальшого розвитку безпосереднього застосування Конституції України судами необхідно визначити основні засади такого механізму в тексті Основного Закону України, а також доповнити його порядком дій суду в разі наявності в законодавстві прогалин чи норм, які суперечать Конституції України.

Ключові слова: конституційна юрисдикція, держави-члени Європейського Союзу, конституційний контроль, спеціалізований орган конституційної юрисдикції, безпосереднє застосування конституції.

Постановка проблеми. Пряма дія тією чи іншою мірою притаманна конституціям багатьох держав світу. Така поширеність зумовлена тим, що основний закон, який не можна безпосередньо застосовувати, не здатний обмежити державну владу, а отже, ефективно гарантувати права людини. Україна не стала винятком і, за прикладом демократичних держав, закріпила у статті 8 Конституції положення про те, що її норми є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується¹.

Розглядаючи природу конституції у справі «Marbury v. Madison», Верховний Суд США зазначив, що всі ті, хто створив писані конституції, розглядають їх як основний і найвищий закон нації. Тому акт законодавчої влади, який суперечить конституції, є нечинним². Цього підходу дотримується і Конституційний Суд України, який із положень про пряму дію Конституції сформував позицію про те, що нормативно-правові акти застосовуються лише в частині, що не суперечить Конституції³. Для виконання цього завдання в конституціях багатьох держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) передбачено механізм безпосереднього застосування судами конституції, що породжує науковий інтерес до їх вивчення. Інтерес до цієї групи держав пояснюється також стратегічним курсом України на набуття членства в ЄС.

Не менш важливим є те, що абсолютна більшість держав-членів ЄС має конституційну юрисдикцію, яка виступає одним з головних суб'єктів забезпечення прямої дії конституції (єдиний виняток – Нідерланди, де конституційна юрисдикція відсутня взагалі⁴). Як Україна, так і більшість держав-членів ЄС мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції (Конституційна Рада у

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/geqyWnDD>.

² Comparative Constitutionalism cases and materials. Second Edition. Norman Dorsen, Michel Rosenfeld, Andras Sajó, Susanne Baer. 2010. P. 141.

³ Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://cutt.ly/seqog0uj>.

⁴ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. С. 198-199.

Франції, Конституційний Трибунал у Польщі, конституційні суди в Литві, Чехії, Словенії тощо). Така схожість підкреслює релевантність для України досвіду цих держав у частині безпосереднього застосування судами конституції.

Стандослідження. Зарубіжний досвід безпосереднього застосування конституції судами досліджувався в працях А. І. Рибачука, О. М. Бориславської, С. А. Шеремети тощо. Так, О. М. Бориславська провела фундаментальне дослідження конституційної юрисдикції як елемента європейської моделі конституціоналізму. С. А. Шеремета встановив, що, на відміну від Конституції України, в конституціях багатьох країн детально врегульовано ситуацію (не)застосування судом закону, щодо конституційності якого є сумніви⁵. А. І. Рибачук дійшов висновку, що законодавство різних держав містить відмінні моделі забезпечення безпосереднього застосування норм конституції⁶. Результати згаданих досліджень створюють можливості для подальших наукових розвідок. Водночас вони залишають невирішеними низку теоретичних та практичних питань, які потребують подальшого дослідження:

- 1) класифікація способів закріплення прямої дії в конституціях держав-членів ЄС та механізмів їх безпосереднього застосування судами;
- 2) порівняння механізмів безпосереднього застосування конституцій у державах-членах ЄС та Україні;
- 3) врахування досвіду держав-членів ЄС під час удосконалення механізму застосування Конституції України як акта прямої дії. Для вирішення цих завдань **метою статті визначено** проведення порівняльно-правового дослідження способів закріплення прямої дії конституції та механізмів її безпосереднього застосування судами в Україні та державах-членах ЄС.

I. Способи закріплення прямої дії конституції та механізмів її застосування судами в конституціях держав-членів ЄС

Схожий з Україною підхід до прямої дії конституції передбачено в Болгарії. Стаття 5 Конституції цієї держави встановлює, що її норми застосовуються безпосередньо. Проте, на відміну від України, Конституція Болгарії передбачає механізм безпосереднього застосування її судами. Згідно з частиною другою статті 150 цієї Конституції, у разі встановлення невідповідності закону Конституції Верховний касаційний суд або Верховний адміністративний суд зупиняють провадження у справі та передають її на розгляд Конституційного Суду⁷. Підхід, за якого приписи Конституції застосовуються безпосередньо, якщо нею не встановлено інше, передбачено в Конституції Польщі. Для забезпечення безпосереднього застосування Конституції Польщі у статті 193 визначено, що суд може звернутися до Конституційного Трибуналу у разі виникнення питання щодо відповідності нормативного акта Конституції⁸.

Особливий підхід до викладу прямої дії притаманний Основному Закону Федеративної Республіки Німеччини (далі – Основний Закон ФРН). У статті 1 Основного Закону ФРН основні права людини визначено як безпосередньо діюче право⁹. Про пряму дію прав людини й основоположних свобод на підставі Конституції також зазначено у статті 15 Конституції Словенії. Стаття 156 цієї Конституції передбачає, як суд повинен реагувати, якщо він робить висновок про неконституційність закону, який він має застосувати. У таких випадках суд ініціює розгляд справи в Конституційному Суді та зупиняє провадження до ухвалення рішення цим судом¹⁰. Частина перша статті 100

⁵ Шеремета С. А. Безпосереднє застосування Конституції судами: досвід конституціоналізації у країнах Європи. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022 №59. с. 25. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/5.pdf>.

⁶ Рибачук А. І. Застосування судами норм Конституції України як норм прямої дії (за матеріалами практики судів адміністративної, господарської та цивільної юрисдикції): Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ, 2022. с. 85. URL: <https://cutt.ly/bwZVS47j>.

⁷ Конституція Болгарії, 1991 року (зі змінами). URL: <https://www.parliament.bg/en/const>.

⁸ Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал К.: Москаленко О.М., 2018. С. с. 17, 65. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf.

⁹ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року. URL: <https://cutt.ly/teqfnJGd>.

¹⁰ Конституція Словенії від 23 грудня 1991 року (зі змінами). URL: <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>.

Основного Закону ФРН також встановлює, що якщо суд дійде висновку про неконституційність закону, від обґрунтованості якого залежить судове рішення, провадження у справі зупиняється до отримання рішення від Федерального Конституційного Суду¹¹.

Схожий механізм передбачено в інших державах-членах ЄС, які також мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції. Так, стаття 95 Конституції Чеської Республіки встановлює, що якщо суд дійде висновку, що закон, який має бути застосований при вирішенні справи, суперечить конституційному ладу, він передає справу на розгляд до Конституційного Суду¹². Якщо порівнювати з Основним Законом ФРН чи Словенії, у Чеській Конституції суперечність встановлюється лише з конституційним ладом, що свідчить про обмежену сферу безпосереднього застосування Конституції. Подібний підхід передбачено у статті 61-1 Конституції Франції. Якщо будь-який суд при здійсненні юрисдикції застосує положення закону, яке обмежує гарантовані Конституцією права та свободи, Державна рада або Касаційний суд можуть звернутися стосовно цього закону до Конституційної Ради. При цьому Конституція Франції лише в загальних рисах описує цей механізм, залишаючи регулювання умов його застосування за органічним законом¹³.

Як цілісний акт, що має пряме застосування, визнається Конституція Литовської Республіки. Конституція Литовської Республіки встановлює необхідність зупинення розгляду справи для уникнення випадків застосування законів, що їй суперечать. Підставою зупинення провадження та наступного звернення до Конституційного Суду в Литві є припущення, що закон чи інший правовий акт, який має бути застосований у конкретній справі, суперечить Конституції¹⁴. Припущення суду щодо суперечності нормативно-правового акта, який стосується справи, Конституції, є підставою зупинення судового провадження та внесення пропозиції про початок провадження до Конституційного Суду також згідно зі статтею 144 Конституції Словацької Республіки¹⁵.

Проведене дослідження виглядатиме неповним, якщо оминати сучасну Австрію, з якою історично пов'язаний початок створення в державах Європи спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Стаття 89 Федерального Конституційного Закону забороняє загальним судам розглядати питання про чинність належним чином опублікованих правових актів. У випадку, якщо суд має сумнів щодо застосування правового акта у зв'язку з його неконституційністю, він повинен подати клопотання до Конституційного Суду про скасування цього акта. Федеральний Конституційний Закон не визначає наслідків такого звернення для розгляду справи, а делегує вирішення цього питання шляхом прийняття федерального закону¹⁶.

Детально порядок взаємодії між спеціалізованим органом конституційної юрисдикції та судами регулює стаття 144 Конституції Кіпру. Ініціатором такої взаємодії може виступати сторона судового провадження, яка на будь-якій стадії процесу може порушити питання про неконституційність будь-якого закону чи рішення, що має суттєве значення для предмета спору. У такому випадку суд, перед яким поставлено це питання, передає його на розгляд Верховного Конституційного Суду, а судове провадження зупиняється до остаточного вирішення питання конституційності. Після заслуховування сторін Верховний Конституційний Суд вирішує питання, яке було передано на розгляд¹⁷.

¹¹ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року.

¹² Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року (зі змінами).

URL: https://www.senat.cz/informace/zakon106/zakony/ustava-eng.php?ke_dni=17.3.2024&O=14.

¹³ Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. С. 40. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439702fr_const_new_a5_-_web.pdf.

¹⁴ Конституція Литовської Республіки, прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 року. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/079fcad0cf8711ecb69ea7b9ba9d787b?jfwid=b454lz9dz>.

¹⁵ Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/weqfn6HM>.

¹⁶ Федеральний Конституційний Закон Австрії, 1920 рік.

URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.

¹⁷ Конституція Республіки Кіпр 1960 року. URL: <https://cutt.ly/1eqyRRP0>.

На відміну від Кіпру, в Конституції Іспанії зроблено акцент на судовій ініціативі в питанні взаємодії зі спеціалізованим органом конституційної юрисдикції. У статті 163 цієї Конституції передбачено право суду звернутися до Конституційного Суду, якщо він вважає, що закон, який застосовується до справи, і від чинності якого залежить рішення, може суперечити Конституції¹⁸.

Стаття 18 Конституції сусідньої до Іспанії Португалії передбачає, що конституційні приписи щодо прав, свобод і гарантій є нормами прямої дії та обов'язковими для виконання державними й приватними суб'єктами. Хоча в Португалії функціонує Конституційний Суд, механізм безпосереднього застосування Конституції судами цієї держави зовсім не схожий до таких механізмів інших держав-членів ЄС, які мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції. Зі статті 280 Конституції Португалії випливає, що суди можуть відмовитися застосовувати будь-яку правову норму на підставі її неконституційності. У такому разі їхнє рішення може бути оскаржене до Конституційного Суду. При цьому, якщо норма, в застосуванні якої відмовлено, міститься в міжнародній конвенції, законодавчому акті або нормативному декреті, прокуратура обов'язково має подати апеляцію¹⁹.

Нетиповий механізм безпосереднього застосування конституції передбачено також у Конституції Мальти. Незважаючи на наявність Конституційного Суду, Цивільний суд (перша палата) має первинну юрисдикцію розглядати справи за зверненням осіб, які стверджують про порушення чи можливість порушення прав людини, закріплених у статтях 33–45 Конституції. Також будь-який суд, у якого під час розгляду справи виникає питання щодо порушення Конституції в частині прав людини (статті 33–45), передає його на розгляд Цивільному суду (перша палата). Після вирішення останнім переданого питання суд, який подав звернення, вирішує справу відповідно до такого рішення. У наведених випадках сторона у справі, яку розглянув Цивільний суд (перша палата), має право подати апеляцію до Конституційного Суду, який виступатиме останньою інстанцією, що перевіряє порушення прав людини²⁰.

Окремої уваги заслуговують особливості безпосереднього застосування конституції в державах Північної Європи-членах ЄС. Ці держави не мають спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Ідеться про Фінляндію, Данію, Швецію та Естонію. Тому ці країни доручають здійснення конституційного контролю загальним судам²¹. Наприклад, Конституція Фінляндії у статті 106 передбачає, що суд повинен віддати перевагу положенням Конституції, якщо у справі, що розглядається, застосування закону явно суперечитиме Конституції²².

Особливістю Конституції Естонії є те, що в ній передбачено право кожної особи під час розгляду її судової справи вимагати визнання будь-якого правового акта або дії, що стосується справи, неконституційним. Для цього суд наділено повноваженнями визнавати неконституційним будь-який правовий акт або дію, якими порушуються встановлені Конституцією права й свободи або які іншим чином суперечать Конституції. При цьому лише Верховний Суд наділений повноваженнями визнавати недійсними правові акти, що суперечать букві й духу Конституції²³. Порядок взаємодії між судами нижчих інстанцій та Верховним Судом в Естонії визначено Законом «Про судовий конституційний контроль». Параграфом 9 цього Закону встановлено дві підстави, за яких суд першої або другої інстанції повинен передати відповідне судове рішення на розгляд Верховного Суду: якщо суд під час вирішення справи вирішив не застосовувати відповідний законодавчий чи інший

¹⁸ Конституція Іспанії 1978 року. URL: https://www.congreso.es/constitucion/ficheros/c78/cons_ingl.pdf.

¹⁹ Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року (сьома редакція). URL: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>.

²⁰ Конституція Мальти, прийнята 21 вересня 1964 року (зі змінами). URL: <https://legislation.mt/eli/const/eng>.

²¹ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. С. 200.

²² Конституція Фінляндії від 11 липня 1999 року (зі змінами). URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731_20180817.pdf.

²³ Конституція (Основний закон) Естонської Республіки від 28 червня 1992 року. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/rhvv/act/530122020003/consolide>.

нормативний акт або угоду, визнавши їх такими, що суперечать Конституції; якщо суд під час вирішення справи визнав неприйняття законодавчого чи іншого нормативного акта таким, що суперечить Конституції²⁴.

Ще однією з північних держав-членів ЄС є Швеція, яка має некодифіковану конституцію, що складається з кількох окремих актів. Одним з таких документів є Акт про форму правління. За статтею 14 Розділу 11 цього Акта суди уповноважені застосовувати лише положення закону, які не суперечать нормі основного закону чи іншого нормативно-правового акта вищої юридичної сили. Крім того, вони не повинні застосовувати норми, під час прийняття яких у будь-якому важливому аспекті не було дотримано процедури, встановленої законом²⁵.

На відміну від Фінляндії, Естонії та Швеції, у Конституції Данії положень щодо судового контролю за конституційністю законодавчих актів немає. Проте судовий конституційний контроль вважається неписаним конституційним принципом²⁶. Така ситуація не є унікальною. Наприклад, у Конституції Італії також немає положень ні про пряму дію, ні про механізм її безпосереднього застосування судами²⁷. Водночас в італійській юридичній системі суд, який розглядає справу по суті, все ж має можливість звернутися до Конституційного Суду на прохання сторони або за власною ініціативою²⁸.

Згадка про пряму дію чи механізм безпосереднього застосування конституції відсутня також у Конституції Латвії²⁹. Проте такий механізм передбачений Законом «Про Конституційний Суд», розділ 19 якого встановлює порядок звернення до Конституційного Суду різних судів у випадку, коли вони вважають, що норми, які підлягають застосуванню, не відповідають Конституції чи міжнародно-правовим нормам (в адміністративних справах) або будь-яким актам вищої юридичної сили (наприклад, у цивільних чи кримінальних справах)³⁰.

II. Порівняння механізмів безпосереднього застосування конституції в Україні та державах-членах ЄС

До 2017 року законодавство України встановлювало необхідність зупинення здійснення правосуддя у випадках сумніву або спору щодо відповідності правового акта Конституції до винесення Конституційним Судом України рішення щодо його конституційності³¹. Цей механізм схожий до таких механізмів держав-членів ЄС, які мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції (наприклад, Чехії, ФРН, Литви, Франції, Кіпру, Австрії). Істотною відмінністю є те, що в таких державах суди переважно можуть самостійно звертатися до спеціалізованого органу. Натомість в Україні суди мають таку можливість лише за посередництвом Верховного Суду, який є єдиним судом, уповноваженим на звернення до Конституційного Суду України.

У 2016 році набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»³², який змінив конституційний дизайн правосуддя в Україні та вплинув на безпосереднє застосування Конституції судами. Під впливом цих змін уже 2017 року законодавець передбачив у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві новий порядок застосу-

²⁴ Закон Естонської Республіки «Про судовий конституційний контроль» від 13.03.2002 року (зі змінами). URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122019006/consolide>.

²⁵ Акт про форму правління Швеції, схвалений у 1974 році. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-instrument-of-government-2023-eng.pdf>.

²⁶ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. С. 200.

²⁷ Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. С. 62. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1541579165const_italy.pdf.

²⁸ Judgment in the case of «Case of Parrillo v. Italy», no. 46470/11, ECHR, 27 August 2015. § 101. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-163029>.

²⁹ Конституція Латвії від 18 листопада 1918 року. URL: <https://cutt.ly/2eqtA24F>.

³⁰ Закон Латвії «Про Конституційний Суд» від 5 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/1eqfa4i5>.

³¹ Голев О. Є. Механізм правового регулювання застосування органами судової влади Конституції України як акта прямої дії. Український часопис конституційного права №4/2022. с. 42. URL: <https://cutt.ly/1eqtAXDE>.

³² Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>.

вання судами Конституції як акта прямої дії. Цей механізм розширив повноваження судів, які відтепер при розгляді судових справ уповноважені не застосовувати правовий акт, якщо доходять висновку, що він суперечить Основному Закону. У таких випадках суди застосовують норми Конституції України як норми прямої дії, а після ухвалення рішення звертаються до Верховного Суду для вирішення питання щодо внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності правового акта³³.

Такий механізм став схожим до запровадженого в деяких державах-членах ЄС, зокрема в Естонії, Фінляндії та Швеції, де, на відміну від України, немає спеціалізованого органу конституційної юрисдикції. Однак не можна стверджувати про ексклюзивність такого підходу саме для цих держав. Відмовитися застосовувати будь-яку правову норму на підставі її неконституційності можуть також суди в Португалії, в якій створений Конституційний Суд. Незважаючи на наявність органу спеціалізованої конституційної юрисдикції, на Мальті суди звертаються до Цивільного суду (першої палати) у разі виникнення питання щодо порушення конституційних прав людини.

У будь-якому разі український механізм не можна назвати однаковим із будь-якою з наведених держав. Якщо в Естонії, Фінляндії та Швеції конституційний контроль, який здійснюють органи судової влади, є остаточним, то в Україні суди не уповноважені здійснювати остаточний конституційний контроль. Адже, як і в тих державах-членах ЄС, які мають спеціалізовані органи конституційної юрисдикції, таким повноваженням наділений Конституційний Суд України. На відміну від України, в Португалії у випадку незастосування судами правового акта через його неузгодженість з конституцією особи мають право (за винятком випадків, коли прокуратура має обов'язок) подавати апеляції на судові рішення до Конституційного Суду. На Мальті суди звертаються до Цивільного суду (першої палати) у випадку виникнення питання порушення гарантованих Конституцією прав людини, а Верховний Конституційний Суд виступає лише апеляційною інстанцією. В Україні ж у випадку незастосування судом правового акта до Конституційного Суду України звертається лише Верховний Суд із конституційним поданням щодо конституційності цього правового акта, а не судового рішення. Первинна ініціатива такого конституційного подання належить судам, які не застосували закон, що, за їхнім висновком у конкретній справі, суперечить Конституції України.

Отже, для механізму застосування Конституції як акта прямої дії, який закріплений у деяких процесуальних кодексах, характерні ознаки, які зустрічаються в державах-членах ЄС із різними підходами до організації конституційної юрисдикції та безпосереднього застосування конституції. Це дає підстави говорити про пошук Україною власного унікального шляху, який, з урахуванням європейського досвіду, створить передумови для ефективного забезпечення прямої дії Конституції.

III. Врахування досвіду держав-членів ЄС під час удосконалення механізму застосування Конституції України як акта прямої дії

На думку О. Ю. Водянікова, самі положення про пряму дію конституції, зокрема в частині конституційних прав і свобод, зобов'язують суди безпосередньо застосовувати конституційні положення, якими закріплено такі права та свободи. Це імпліцитно вимагає від суду здійснення оцінки відповідності акта конституційним положенням³⁴, з чим варто погодитися. Проте постає питання: чи достатньо такої імпліцитної вимоги для ефективного застосування судами Конституції як акта прямої дії в Україні? Для відповіді на це питання варто згадати тривалий радянський період української історії, протягом якого суди були залежні від єдиної правлячої партії та здійснювали свою діяльність на основі соціалістичної законності; у юриспруденції домінували найгірші

³³ Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року №2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.

³⁴ Водяніков О. Ю. Пряма дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судоустрою і Конституційним Судом України. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика, Київ: ВАІТЕ, 2022. С. 154. URL: <https://cutt.ly/Aw2CUFRY>.

прояви позитивізму; найкращі здобутки конституціоналізму перебували під забороною, а державне право розвивалося на основі формальних конституцій. Саме в таких умовах формувалися органи судової влади, які Україна успадкувала після відновлення незалежності 1991 року.

Від радянського минулого виявилось неможливо оговтатися ані через рік, ані через десятиліття. З певними успіхами процес формування незалежної судової влади, яка здійснює правосуддя на засадах верховенства права та відповідно до Конституції України, триває донині. Тому сьогодні все ще недостатньо покладатися лише на готовність суддів без вагань оцінювати відповідність актів Конституції. Особливо коли від них вимагається не застосувати норму закону, яка, хоч і суперечить Конституції України (далі – Конституція або Основний Закон), проте детально регулює спірні відносини. Як уже зазначалося, порядок дій у таких випадках сьогодні передбачено деякими процесуальними кодексами. Однак для ефективного безпосереднього застосування Основного Закону судами цього недостатньо. Це підтверджується, зокрема, тим, що з грудня 2017 року по листопад 2022 року до Верховного Суду надійшло лише 33 звернення від судів, які скористалися механізмом застосування Конституції як акта прямої дії, передбаченим процесуальним законодавством³⁵.

Тому механізм застосування судами Конституції як акта прямої дії необхідно експліцитно передбачити в Основному Законі. **Приклад багатьох держав-членів ЄС, які включили такий механізм у тексти своїх конституцій, може слугувати взірцем для України.** Метою цієї ініціативи є забезпечення стабільності механізму безпосереднього застосування Основного Закону. Через ускладнену процедуру внесення змін до Конституції це запобігатиме спробам змінити або скасувати його. Це також дозволить уніфікувати механізм в усіх видах судочинства, оскільки, якщо не передбачено іншого, він застосовуватиметься до всіх без винятку справ, які розглядаються судами. Крім того, впровадження цього механізму в Основному Законі підсилить його авторитет в очах суддів через закріплення в акті з найвищою юридичною силою. Парадоксально, але поки механізм застосування Конституції судами як акта прямої дії закріплений у процесуальних кодексах, тобто законах, він сам може стати предметом перевірки як на суперечність Основному Закону судами, так і на відповідність Конституції Конституційним Судом України.

За прикладом Франції, Австрії, Естонії та інших держав-членів ЄС, у тексті Конституції потрібно передбачити основні засади механізму застосування Конституції судами як акта прямої дії. Регулювання ж суто процедурних аспектів (наприклад, процесуальних форм звернення судів до Верховного Суду чи одразу до Конституційного Суду, вимог до їх змісту) варто залишити на рівні законів. Це забезпечить як стабільність, так і гнучкість правового регулювання.

У державах-членах ЄС такий механізм передбачено в різних частинах конституцій, зокрема, присвячених судовій владі та правосуддю (ФРН, Австрія, Литва, Словаччина), конституційності та законності (Словенія, Фінляндія), спеціалізованому органу конституційної юрисдикції (Болгарія, Польща, Франція), конституційним правам і свободам людини (Мальта, Естонія). Для України доцільно взяти приклад з держав, які закріпили ці положення в розділі, присвяченому правосуддю, та внести відповідні зміни до розділу VIII Конституції. Це зумовлено тим, що такий механізм застосовуватимуть лише органи судової влади; в Конституції відсутній окремий розділ про конституційність та законність, а спеціалізований орган конституційної юрисдикції, якому присвячений Розділ XII, не належить до судової влади.

Для ефективного застосування Конституції як акта прямої дії важливе значення має не тільки те, де закріплений відповідний механізм, а й що він передбачає. Правила цивільного, господарського та адміністративного судочинства, які потенційно можуть стати вихідною точкою для розробки відповідних змін до Конституції, передбачають єдину підставу застосування Конституції як акта прямої дії – висновок про суперечність правового акта Конституції. Проте **досвід Естонії свідчить, що застосування Конституції як акта прямої дії не може обмежуватися лише наявністю суперечності правового акта Конституції.** З цього приводу Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що норми Конституції застосовуються безпосередньо незалежно від

³⁵ Лист Верховного Суду за вих. №168/0/18-22 від 01.11.2022 року. URL: <https://cutt.ly/Wet5dPSx>.

того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти³⁶. Адже на практиці можуть траплятися випадки, коли прогалина в законодавстві суперечить Конституції, тому норми останньої повинні безпосередньо застосовуватися і у випадках відсутності правового регулювання. Цю тезу підтверджує практика Конституційного Суду України, який у багатьох справах уже визнав неконституційними норми правових актів саме через прогалину в законодавстві. Наприклад, у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу Конституційний Суд України визнав неконституційним законодавство, яке не передбачало судового контролю під час госпіталізації недієздатної особи до психіатричного закладу³⁷.

Проте практики Конституційного Суду України для забезпечення відповідності Конституції всіх правових актів, які містять прогалини, вочевидь, недостатньо. Адже він є єдиним центром, але не єдиним суб'єктом системи забезпечення конституційності нормативних актів³⁸. Тому має відбуватися ефективна взаємодія між Конституційним Судом України та судами, які під час здійснення правосуддя виявляють спори щодо конституційності. Ці спори остаточно повинен вирішити Конституційний Суд України. Натомість нині такий механізм взаємодії не спрацьовує. Наприклад, С. П. Погребняк як приклад прямої дії Конституції наводить цивільну справу № 265/6582/16-ц та господарську справу № 910/378/19, в яких Верховний Суд вказав, що відсутність у законодавстві приписів щодо відшкодування власникові шкоди не перешкоджає особі, яка вважає, що стосовно її права власності на таке майно держава не виконала певного позитивного обов'язку, вимагати від неї компенсації за порушення такого обов'язку, зокрема, в силу статті 56 Конституції³⁹. Ні в одному з випадків Верховний Суд не звертався до Пленуму для вирішення питання про звернення з конституційним поданням до Конституційного Суду України, щоб забезпечити остаточний конституційний контроль прогалини законодавства.

Таким чином, відсутність у Конституції та законах повноваження органів судової влади визнавати прогалини в законодавстві такими, що суперечать Конституції, створює суттєві перешкоди для проведення в необхідних випадках Конституційним Судом України остаточного конституційного контролю. Тому визнання за судами повноважень визнавати неприйняття правового акта таким, що суперечить Конституції, як це передбачено в Естонії, дозволить судам ставити перед Конституційним Судом України питання не лише про конституційність правового акта, а й конституційність прогалин у законодавстві. У перспективі це сприятиме досягненню амбітної мети – забезпеченню прямої дії Конституції.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити відсутність єдності між державами-членами ЄС у підходах до закріплення в конституціях їхньої прямої дії та порядку безпосереднього застосування судами. Йдеться не лише про різні способи закріплення прямої дії конституцій та механізмів їхнього застосування судами, а й про відсутність у конституціях прямих згадок про такі положення (наприклад, Латвія, Італія). За сферою поширення прямої дії конституцій у тих державах-членах ЄС, які передбачили відповідні положення, можна виділити:

1) конституції, що не встановлюють меж їхньої прямої дії. Наприклад, за Конституцією Болгарії, її норми повинні застосовуватися безпосередньо. До цієї групи належить і Конституція України, у якій положення про пряму дію норм не містить винятків;

2) конституції, пряма дія яких поширюється на певні сфери або передбачає винятки. До таких конституцій належить Конституція Польщі, приписи якої застосовуються безпосередньо, якщо нею не встановлено інше. Окремо в цій групі можна виділити конституції, у яких сфера прямої дії

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54>.

³⁷ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.

³⁸ Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня д. ю. н. С. 100. URL: <http://surl.li/drgce>.

³⁹ Погребняк С. П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ: Ваите, 2020. с. 29-31.

визначається правами людини. Наприклад, Основний Закон ФРН визнає основні права людини безпосередньо чинним правом.

У кожній державі-члені ЄС механізм безпосереднього застосування судами конституції має свої особливості, що не виключає наявності спільних ознак. Критерієм для класифікації пропонуємо визнати наявність чи відсутність у судів повноважень самостійно вирішувати питання про застосування закону, що не узгоджується з конституцією. **За цим критерієм можна виділити:**

1) конституції, що визначають умови, за яких суди зупиняють провадження до вирішення питання конституційності правового акта уповноваженим органом. Таким органом, як правило, є спеціалізований орган конституційної юрисдикції (наприклад, конституційні суди в Литві, на Кіпрі, у Словенії). Поширені випадки, коли конституції надають судам повноваження самостійно звертатися до таких органів. Залежно від підстави зупинення провадження та звернення до спеціалізованого органу можна виділити:

а) повний конституційний контроль, коли суди зупиняють провадження за неузгодженості правового акта з будь-яким положенням конституції. Такий підхід переважає в державах-членах ЄС (наприклад, у Литві, Словенії, на Кіпрі, в Болгарії);

б) обмежений конституційний контроль, коли суди зупиняють провадження за неузгодженості правових актів із частиною конституційних положень. Такий підхід менш поширений, проте все ж є держави, які передбачили його у своїй конституції. Наприклад, у Чехії підставою зупинення провадження та звернення до Конституційного Суду є суперечність закону конституційному ладу.

2) конституції, що надають суду повноваження під час розгляду справи самостійно здійснювати конституційний контроль правових актів, які підлягають застосуванню. Поширений такий механізм у державах, що не мають спеціалізованого органу конституційної юрисдикції (Фінляндія, Естонія, Швеція). Проте приклад Португалії, де функціонує Конституційний Суд, не дозволяє розглядати цей механізм винятковою характеристикою держав без такого спеціалізованого органу.

Україна належить до таких держав, як Данія, Латвія, Італія, що не закріпили у своїх конституціях механізму їхнього безпосереднього застосування судами. Механізм застосування Конституції України як акта прямої дії, передбачений частиною процесуальних кодексів, має спільні ознаки як із державами-членами ЄС, які мають спеціалізований орган конституційної юрисдикції, так і з тими, у яких загальні суди діють як органи конституційної юрисдикції. За результатами дослідження обґрунтовано висновки про те, що основні засади механізму застосування Конституції судами як акта прямої дії потрібно передбачити в Розділі VIII Основного Закону, а також необхідно доповнити такий механізм порядком дій суду в разі виявлення в законодавстві прогалін, що суперечать Конституції.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Comparative Constitutionalism cases and materials. Second Edition. Norman Dorsen, Michel Rosenfeld, Andras Sajó, Susanne Baer. 2010. P. 1609.
2. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. С. 384.
3. Водянніков О. Ю. Прямая дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судуострою і Конституційним Судом України. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика, Київ: ВАІТЕ, 2022. С. 144-172. URL: <https://cutt.ly/Aw2CUFRY>.
4. Голєв О. Є. Механізм правового регулювання застосування органами судової влади Конституції України як акта прямої дії. Український часопис конституційного права №4/2022. с. 38-56. URL: <https://cutt.ly/JeqtAXDE>.
5. Лист Верховного Суду за вих. №168/0/18-22 від 01.11.2022 року. URL: <https://cutt.ly/Wet5dPSx>.
6. Погребняк С. П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ: Ваіте, 2020. с. 240.
7. Рибачук А. І. Застосування судами норм Конституції України як норм прямої дії (за матеріалами практики судів адміністративної, господарської та цивільної юрисдикції): Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ, 2022. с. 278. URL: <https://cutt.ly/bwZVS47j>.
8. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня д. ю. н. С. 473. URL: <http://surl.li/drgce>.
9. Шеремета С. А. Безпосереднє застосування Конституції судами: досвід конституціоналізації у країнах Європи. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022 №59. с. 24-26. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/5.pdf>.

Перелік юридичних документів:

10. Judgment in the case of «Case of Parrillo v. Italy», no. 46470/11, ECHR, 27 August 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-163029>.
11. Акт про форму правління Швеції, схвалений у 1974 році. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-safungerar-riksdagen/demokrati/the-instrument-of-government-2023-eng.pdf>.
12. Закон Естонської Республіки «Про судовий конституційний контроль» від 13.03.2002 року (зі змінами). URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122019006/consolide>.
13. Закон Латвії «Про Конституційний Суд» від 5 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/leqfa4i5>.
14. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року №2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.
15. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>.
16. Конституція (Основний закон) Естонської Республіки від 28 червня 1992 року. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/rhvv/act/530122020003/consolide>.
17. Конституція Іспанії 1978 року. URL: https://www.congreso.es/constitucion/ficheros/c78/cons_ingl.pdf.
18. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. С. 62. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1541579165const_italy.pdf.
19. Конституція Болгарії, 1991 року (зі змінами). URL: <https://www.parliament.bg/en/const>.
20. Конституція Латвії від 18 листопада 1918 року. URL: <https://cutt.ly/2eqtA24F>.
21. Конституція Литовської Республіки, прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 року. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/079fcad0cf8711ecb69ea7b9ba9d787b?jfwid=b454lz9dz>.
22. Конституція Мальти, прийнята 21 вересня 1964 року (зі змінами). URL: <https://legislation.mt/eli/const/eng>.
23. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал К.: Москаленко О.М., 2018. С. 84. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf.
24. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року (сьома редакція). URL: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>.
25. Конституція Республіки Кіпр 1960 року. URL: <https://cutt.ly/1eqyRRP0>.
26. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/weqfn6HM>.
27. Конституція Словенії від 23 грудня 1991 року (зі змінами). URL: <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>.
28. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://cutt.ly/geqyWnDD>.

29. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. С. 56. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439702fr_const_new_a5-web.pdf.
30. Конституція Фінляндії від 11 липня 1999 року (зі змінами). URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731_20180817.pdf.
31. Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року (зі змінами). URL: https://www.senat.cz/informace/zakon106/zakony/ustava-eng.php?ke_dni=17.3.2024=14.
32. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року. URL: <https://cutt.ly/teqfnJGd>.
33. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.
34. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54>.
35. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://cutt.ly/seqog0uj>.
36. Федеральний Конституційний Закон Австрії, 1920 рік. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.

References

Bibliography:

1. Boryslavska O. M. Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2018. S. 384.
2. Comparative Constitutionalism cases and materials. Second Edition. Norman Dorsen, Michel Rosenfeld, Andras Sajó, Susanne Baer. 2010. P. 1609.
3. Holiev O. YE. Mekhanizm pravovoho reholiuvannya zastosuvannya orhanamy sudovoi vlady Konstytutsii Ukrainy yak akta priamoi dii. Ukrainskiy chasopys konstytutsiinoho prava №4/2022. s. 38-56. URL: <https://cutt.ly/Je-qtAXDE>.
4. Lyst Verkhovnoho Sudu za vykh. №168/0/18-22 vid 01.11.2022 roku. URL: <https://cutt.ly/Wet5dPSx>.
5. Pohrebniak S. P. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu v konteksti verkhovenstva prava i konstytutsionalizmu. Kyiv: Vaite, 2020. s. 240.
6. Riznyk S. V. Konstytutsiynist normatyvnykh aktiv: sutnist, metodolohiia otsiniuvannya ta systema zabezpechennia v Ukraini. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia d. yu. n. S. 473. URL: <http://surl.li/drgce>.
7. Rybachuk A. I. Zastosuvannya sudamy norm Konstytutsii Ukrainy yak norm priamoi dii (za materialamy praktyky sudiv administratyvnoi, hospodarskoi ta tsyvilnoi yurysdyktsii): Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo. Kyiv, 2022. s. 278. URL: <https://cutt.ly/bwZVS47j>.
8. Sheremeta C. A. Bezposerednie zastosuvannya Konstytutsii sudamy: dosvid konstytutsionalizatsii u krainakh Yevropy. Naukovyĭ visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2022 №59. s. 24-26. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/5.pdf>.
9. Vodiannikov O. YU. Priama diia Konstytutsii i rozmezhuвання yurysdyktsii mizh sudamy systemy sudoustroiu i Konstytutsiynym Sudom Ukrainy. Zastosuvannya sudamy Konstytutsii Ukrainy: doktryna i praktyka, Kyiv: VAITE, 2022. S. 144-172. URL: <https://cutt.ly/Aw2CUFRY>.

List of legal documents:

10. Akt pro formu pravlinnia Shvetsii, skhvaleny u 1974 rotsi. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-safungerar-riksdagen/demokrati/the-instrument-of-government-2023-eng.pdf>.
11. Federalnyi Konstytutsiinyi Zakon Avstrii, 1920 rik. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf.
12. Judgment in the case of «Sase of Parrillo v. Italy», no. 46470/11, ECHR, 27 August 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-163029>.
13. Konstytutsiia (Osnovnyi zakon) Estonskoi Respubliky vid 28 chervnia 1992 roku. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/rhvv/act/530122020003/consolide>.
14. Konstytutsiia Bolharii, 1991 roku (zi zminamy). URL: <https://www.parliament.bg/en/const>.
15. Konstytutsiia Cheskoi Respubliky vid 16 hrudnia 1992 roku (zi zminamy). URL: https://www.senat.cz/informace/zakon106/zakony/ustava-eng.php?ke_dni=17.3.2024=14.
16. Konstytutsiia Finliandii vid 11 lypnia 1999 roku (zi zminamy). URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731_20180817.pdf.
17. Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliky (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala). V.М. Shapoval – К.: Moskalenko O.M., 2018. С. 56. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439702fr_const_new_a5-web.pdf.

18. Konstytutsiia Ispanii 1978 roku. URL: https://www.congreso.es/constitucion/ficheros/c78/cons_ingl.pdf.
19. Konstytutsiia Italijskoi Respubliki (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala). V.M. Shapoval – K.: Moskalenko O.M., 2018. С. 62. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1541579165const_italy.pdf,
20. Konstytutsiia Latvii vid 18 lystopada 1918 roku. URL: <https://cutt.ly/2eqtA24F>.
21. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki, pryiniata hromadianamy Lytovskoi Respubliki na referendumi 25 zhovtnia 1992 roku.
URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/079fcad0cf8711ecb69ea7b9ba9d787b?jfwid=b454lz9dz>.
22. Konstytutsiia Malty, pryiniata 21 veresnia 1964 roku (zi zminamy). URL: <https://legislation.mt/eli/const/eng>.
23. Konstytutsiia Polskoї Respubliki (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala). V.M. Shapoval K.: Moskalenko O.M., 2018. S. 84. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf.
24. Konstytutsiia Portuhalskoi Respubliki vid 2 kvitnia 1976 roku (soma redaktsiia).
URL: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>.
25. Konstytutsiia Respubliki Kipr 1960 roku. URL: <https://cutt.ly/1eqyRRP0>.
26. Konstytutsiia Slovatskoi Respubliki vid 1 veresnia 1992 roku (zi zminamy). URL: <https://cutt.ly/weqfn6HM>.
27. Konstytutsiia Slovenii vid 23 hrudnia 1991 roku (zi zminamy). URL: <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>.
28. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy). URL: <https://cutt.ly/geqyWnDD>.
29. Osnovnyi Zakon Federatyvnoi Respubliki Nimechchyn vid 23 travnia 1949 roku. URL: <https://cutt.ly/teqfnJGd>.
30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.
31. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2001 roku № 4-rp/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54>.
32. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 veresnia 2016 roku № 6-rp/2016. URL: <https://cutt.ly/seqog0yj>.
33. Zakon Estonskoi Respubliki «Pro sudovy konstytutsiinyi kontrol» vid 13.03.2002 roku (zi zminam).
URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122019006/consolide>.
34. Zakon Latvii «Pro Konstytutsiinyi Sud» vid 5 chervnia 1996 roku (zi zminamy). URL: <https://cutt.ly/1eqfa4i5>.
35. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv» vid 3 zhovtnia 2017 roku №2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.
36. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» vid 2 chervnia 2016 roku № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД

У ФРАНЦІЇ ПОНАД 200 КАНДИДАТІВ ЗНЯЛИСЬ З ВИБОРІВ, ЩОБ ЗАБЛОКУВАТИ ПЕРЕМОГУ УЛЬТРАПРАВИХ

Понад 200 кандидатів у Франції зняли свої кандидатури та не братимуть участь у другому турі парламентських виборів, щоб не дати ультраправій партії "Національне об'єднання" Марін Ле Пен прийти до влади.

Понад 200 центристських і лівих кандидатів зняли свої кандидатури та не братимуть участь у другому турі парламентських виборів у Франції, щоб не дозволити ультраправій євроскептичній партії "Національне об'єднання" Марін Ле Пен прийти до влади.

Як передає агенція AFP, у вівторок, 2 липня, закінчувався термін реєстрації для участі у другому турі виборів до Національних зборів (нижньої палати парламенту), який відбудеться 7 липня.

Серед кандидатів, які вирішили вийти з перегонів, понад 120 є членами лівого альянсу "Новий народний фронт", яка посила друге місце в першому турі, і понад 70 представляють табір президента Еммануеля Макрона.

За підсумками першого туру лише 76 депутатів, майже всі з крайніх правих та лівих сил, були обрані до парламенту. Доля решти 501

місяця буде визначена у другому турі між двома або трьома кандидатами, що залишилися. Щоб у виборців був лише один претендент як альтернатива представникам "Національного об'єднання" ліві та центристські кандидати й вирішили зняти свої кандидатури.

Тим часом Марін Ле Пен, схоже, відмовилася від своїх попередніх коментарів про те, що "Національне об'єднання" зможе сформувати уряд лише за умови, якщо отримає абсолютну більшість у 289 з 577 місць у Національних зборах.

Ле Пен наголосила, що її партія намагатиметься сформувати уряд і призначити прем'єр-міністром свого 28-річного ставленика Жордана Барделлу за мінімальної кількості у "наприклад, 270 депутатів", а потім знайти підтримку ще 19 депутатів. "Якщо у нас буде більшість, то так, звичайно, ми підемо і зробимо те, для чого нас обрали виборці", - сказала вона в інтерв'ю телеканалу France Inter.

Нагадаємо, президент Франції Макрон 9 червня розпустив парламент та призначив дострокові вибори після провалу його партії "Відродження" під час виборів до Європарламенту в червні та високого результату "Національного об'єднання". Перший тур парламентських виборів відбувся 1 липня. "Національне об'єднання" отримало 33 відсотки голосів, лівий альянс "Новий народний фронт" став другим з показником у 28 відсотків, а центристський блок президента Еммануеля Макрона набрав 20 відсотків голосів та посів третє місце.

З ТРАМПА ЗНЯЛИ ОБВИНУВАННЯ У СПРАВІ ПРО ТАЄМНІ ДОКУМЕНТИ

Офіційні обвинувачення проти експрезидента США Дональда Трампа зняті, постановив суд у штаті Флорида.

Окружний суд Південного округу штату Флорида у США закриття кримінальну справу щодо колишнього президента Дональда Трампа про неналежне поведіння з секретними документами. Відповідне рішення у понеділок, 15 липня, ухвалила суддя Айлін Кеннон, яку Трамп призначив під час свого перебування на посаді президента.

За її словами, рішення ґрунтується на сумнівах щодо законності призначення спеціального прокурора. Прокуратура його оскаржуватиме, пише агенція Фр.

Трамп позитивно відреагував на рішення суду у Флориді і заявив, що закриття справи має бути першим кроком до швидкого закриття інших справ щодо нього. Загалом Трамп фігурував чотирьох кримінальних провадженнях. Тепер залишилося три, а саме провадження, які стосуються його спроб скасувати результати виборів 2020 року. Також Трамп чекає на 18 вересня, коли буде оголошено вирок в кримінальній справі

про незаконні виплати порноакторці.

Суд присяжних у Нью-Йорку 30 травня визнав винним Трампа у фальсифікації ділових документів з метою приховування факту виплат колишній порноакторці Стормі Деніелс, який становив загрозу успіху передвиборної кампанії Трампа у 2016 році.

Експрезидент визнаний винним за всіма 34 пунктами обвинувачення. Кожен із 34 випадків фальсифікації звітності може бути покараний тюремним ув'язненням строком до чотирьох років - у сумі це становитиме 136 років.

Втім, адвокати Трампа стверджують, що рішення Верховного суду від 1 липня про визнання часткового імунітету експрезидента може призвести до перегляду цієї справи. Незалежно від того, чим закінчиться судовий розгляд, Трамп все одно зможе балотуватись у президенти. У Конституції США міститься лише три вимоги до кандидата на пост глави держави: він має бути не молодшим за 35 років, народитися на території Сполучених Штатів і прожити там не менше 14 років. При цьому у разі переобрання Трамп може розпорядитися про закриття федеральних судових процесів проти нього.

МАКРОН ПРИЙНЯВ ВІДСТАВКУ УРЯДУ ФРАНЦІЇ

Габріель Атталь подав у відставку після парламентських виборів, на яких блок Еммануеля Макрона втратив більшість у Національних зборах.

Президент Франції Еммануель Макрон прийняв 16 липня відставку прем'єр-міністра Габріеля Аттала

та очолюваного ним кабінету міністрів.

Уряд Аттала продовжить роботу в нинішньому складі доти, доки не буде призначений новий кабмін.

"Щоб цей період завершився якомога швидше, політичні сили повинні працювати спільно і створити єдиний фронт навколо проєктів і рішень, які будуть в інтересах французького народу", - йдеться в заяві Єлисейського палацу.

Атталь подав у відставку ще 8 липня - незабаром після того, як стали відомі результати парламентських виборів, на яких центристський блок Макрона втратив більшість у Національних зборах. Однак тоді президент Франції це прохання відхилив.

Макрон розпустив парламент і оголосив дострокові вибори після перемоги правопопулістського "Національного об'єднання" Марін Ле Пен і Жордана Барделли на виборах до Європейського парламенту.

За підсумками позачергових парламентських виборів у Франції перше місце посіла ліва коаліція "Новий народний фронт", яка здобула 182 депутатські мандати. На друге місце вийшла центристська коаліція Макрона "Разом за республіку", яка матиме 168 місць у парламенті. На третьому - "Національне об'єднання", яке отримало 143 мандати.

Жан-Люк Меланшон, один із лідерів лівого "Нового народного фронту", до складу якого увійшли вкрай ліві, комуністичні, соціал-демократичні та "зелені" сили, раніше відкинув можливість формування коаліції з блоком Макрона. Замість цього він закликав президента Франції доручити "Новому народному фронту" самостійно сформувати уряд. Макрон, у свою чергу, заявив, що не готовий утворити коаліцію з партією Меланшона. Співпрацю з правопопулістами він також виключає.

КАТУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ Є ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЮ ПОЛІТИКОЮ РОСІЇ - ПРАВОВАХІСНИКИ

Всесвітня організація проти катувань опублікувала доповідь про тортури, сексуальне насильство та зникнення людей в окупованих регіонах України в перші місяці повномасштабного російського вторгнення.

Систематичні та поширені практики свавільних затримань, катувань, насильницьких зникнень, сексуального насильства, фільтрації та пов'язаних з ними злочинів проти українських цивільних на тимчасово окупованих РФ територіях можуть становити злочини проти людяності. Про це йдеться у опублікованій у четвер, 18 липня, новій доповіді Всесвітньої організації проти катувань (World Organisation Against Torture, ОМСТ) та українських партнерів - Медійної ініціативи за права людини (МІПЛ) та Центру прав людини ZMINA.

Звіт охоплює і документує порушення прав людини, скоєні з лютого по жовтень 2022 року. У його основу лягли інтерв'ю з жертвами та свідками. Загалом, як повідомили в ОМСТ, йдеться про 63 випадки: 38 катувань та 25 інших видів жорстокого поводження у Київській, Чернігівській, Запорізькій, Донецькій, Харківській та Херсонській областях.

"Розслідування, що передувало підготовці цього звіту, виявило схожі обставини арешту та звільнення затриманих, зокрема заходи фільтрації, сценарії допитів, методи та обладнання для катувань, які були подібними в різних

місцях і в різний час. Докази вказують на те, що це були не поодинокі випадки, а скоріше частина широкомасштабної і скоординованої системи підпорядкування і цілеспрямованої політики, організованої на найвищому рівні російської держави", - наголошується в пресрелізі щодо звіту ОМСТ.

Юридичний консультант МІПЛ Любов Смачило вказує на те, що "російські сили мали на меті ідентифікувати та переслідувати цивільних, які підтримували або сприймалися як такі, що підтримують власну країну, Україну".

"Вони зазнавали систематичних катувань під час арешту, переведення з одного місця ув'язнення до іншого, а також під час перебування під вартою. Зрештою, все населення цих окупованих територій зазнавало величезного тиску, що сприяло створенню загальної атмосфери страху та недовіри в суспільстві", - додала вона. Усі умови тримання під вартою, які були задокументовані у звіті, не відповідали стандартам міжнародного гуманітарного права і міжнародним стандартам у галузі прав людини, вказують правозахисники.

Керівниця напряму документування воєнних злочинів у ZMINA Єлизавета Сокурєнко також зазначила, що багато опитаних описали як найгірший досвід у своєму житті те, що вони постійно чули крики інших затриманих, яких катували. "Злочини, скоєні під час цих незаконних утримань, мали глибокий довготривалий вплив на психологічне та фізичне здоров'я потерпілих, зокрема значну втрату ваги, спроби самогубства та випадки смертей внаслідок катувань і жорстокого поводження", - додала вона.

Радниця з прав людини програм ОМСТ у країнах Європи та Центральної Азії Марія Квіцінська, своєю чергою, наголосила: "Ці злочини

мають ознаки катування і переслідування широкої політичної групи, що кваліфікується як злочин проти людяності".

Правозахисники вказують, що висновки доповіді наголошують на нагальній необхідності, щоб РФ вжила негайних заходів задля припинення порушення прав людини. Також вони закликають Україну, Міжнародний кримінальний суд і міжнародну спільноту втрутитися задля розслідування цих дій і притягнення до відповідальності винних у цих злочинах, наголошується у повідомленні ОМСТ.

ЄС РОЗКРИТИКУВАВ УГОРЩИНУ ЗА ПОРУШЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Угорщина й надалі серйозно порушує верховенство права, йдеться в доповіді Єврокомісії. За словами комісара Рейндерса, Будапешт не домігся майже жодного прогресу в усуненні виявлених раніше порушень.

У Брюсселі вважають, що Угорщина значно відстає від демократичних стандартів ЄС, зокрема в тому, що стосується боротьби з корупцією, хабарництвом і конфліктами інтересів, питань фінансування політичних партій і незалежності ЗМІ. Така оцінка міститься в оприлюдненій у середу, 24 липня, щорічній доповіді Європейської Комісії (ЄК) щодо верховенства права в державах-членах ЄС і низці країн, які мають статус кандидата на вступ до блоку.

"Угорщина становить для Єврокомісії справжню системну проблему в тому, що стосується верховенства права", - заявив єврокомі-

сар з питань юстиції Дідьє Рейндерс на презентації доповіді. За його словами, Будапешт не домігся практично жодного прогресу в усуненні порушень верховенства права, виявлених у попередній щорічній доповіді ЄК. Ба більше, відтоді кількість порушень зросла до восьми. "Я думаю, що це абсолютний рекорд для звіту про верховенство права", - сказав агентству AFP один із чиновників Євросоюзу на умовах анонімності.

Приміром, рівень корупції в державному секторі Угорщини, на думку експертів і бізнесу, "залишається високим", причому корупція на високому рівні, зокрема, не виявляється прокурорами, йдеться у звіті. Це особливо помітно, коли йдеться про державні видатки: у Єврокомісії заявили, що "високі корупційні ризики виявлено, зокрема, на місцевому рівні та в муніципалітетах", що є прикладами того, як політичні мережі "можуть призвести до зловживань у тендерних процесах".

Угорщина, яка в другому півріччі 2024 року головує в Раді ЄС на ротатійній основі, постійно піддається критиці в доповідях Єврокомісії про верховенство права. Щодо уряду в Будапешті триває судовий розгляд відповідно до статті 7 договору ЄС через загрозу правовій державності в країні. Крім того, Єврокомісія веде щодо Угорщини ще кілька проваджень у зв'язку з численними порушеннями норм правової держави. Суд ЄС у Люксембурзі в червні зобов'язав Угорщину виплатити значний штраф за те, що її уряд порушує європейське міграційне законодавство і правила надання притулку. Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан назвав це рішення "обурливим", заявивши, що не згоден із ним.

Хоча угорська влада різко відкидає норми правової держави, що діють в ЄС, вона, тим не менш, видає надання грантів із Фонду

допомоги для подолання наслідків пандемії коронавірусу та Фонду рівних можливостей. ЄС заморозив фінансову допомогу Угорщині на загальну суму у розмірі 30 мільярдів євро, оскільки в країні існує реальний ризик корупції, а суди в Угорщині більше не вважаються незалежними.

Утім, у грудні 2023 року частину грошей - 10 мільярдів євро - розморозили саме перед самітом ЄС, де вирішувалася доля початку офіційних переговорів з Україною про вступ до ЄС. Історія з Угорщиною - перший випадок, коли країна-голова Ради ЄС була покарана в рамках так званого "механізму верховенства права".

МАДУРО ОГЛОСИЛИ ПЕРЕМОЖЦЕМ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У ВЕНЕСУЕЛІ

Виборча рада Венесуели оголосила, що чинного президента Ніколаса Мадуро підтримав 51 відсоток виборців. Водночас прогнози екзитполів вказували на перемогу опозиції.

Національна виборча рада Венесуели у понеділок, 29 липня, оголосила чинного президента Ніколаса Мадуро переможцем виборів попри дані численних екзитполів, які вказували на перемогу опозиції.

За даними виборчого органу, за результатами підрахунку близько

80 відсотків голосів Мадуро, який балотувався від правлячої Об'єднаної соціалістичної партії, здобув 51 відсоток голосів. Опозиційний кандидат з "Унітарної демократичної платформи" Едмундо Гонсалес Уррутіа - 44 відсотки, наводить дані Reuters.

Виступаючи в президентському палаці перед прихильниками, Мадуро назвав своє переобрання на третій президентський строк триумфом миру і стабільності і повторив своє твердження про те, що виборча система Венесуели є прозорою.

Напередодні опитування, проведене компанією Edison Research, пророкувало перемогу Гонсалеса із результатом у 65 відсотків голосів, Мадуро ж прогнозували 31 відсоток підтримки. Місцева Meganalisis прогнозувала 65 відсотків голосів для Гонсалеса і трохи менше, ніж 14 відсотків для Мадуро.

Право голосу у Венесуелі мають понад 21 мільйон громадян країни, ще 69 тисяч мали проголосувати за кордоном. Явка склала 59 відсотків.

Соціалістична партія править Венесуелою вже 25 років, а Мадуро перебуває на чолі країни 11. За його правління економіка колись найбільшої країни-виробувача нафти в Південній Америці, впала в гіперінфляцію, а з країни втекли

близько семи мільйонів людей, тобто приблизно кожен четвертий громадянин.

Режим Мадуро пригноблює опозицію і громадянське суспільство за допомогою силових репресій. Попередні вибори опозиція Венесуели бойкотувала, після чого на них переміг Мадуро.

ВЕНЕСУЕЛА ПІСЛЯ ВИБОРІВ ВІДКЛИКАЄ ДИПЛОМАТІВ ІЗ СЕМИ КРАЇН

Венесуела відкликає своїх дипломатів із семи латиноамериканських країн, які не визнали оголошені результати виборів. У країні спалахнули протести, щонайменше одна людина загинула.

Венесуела відкликає своїх дипломатів із семи латиноамериканських країн у зв'язку з їхньою незгодою з оголошеними результатами президентських виборів. Міністерство закордонних справ Венесуели в понеділок, 29 липня, відкинуло "інтервенціоністські дії та заяви" урядів Аргентини, Чилі, Коста-Рики, Перу, Панами, Уругваю і Домініканської Республіки, висловивши тим самим протест проти "втручання" цих урядів.

Раніше ці держави висловилися за повний перегляд результатів виборів у Венесуелі, переможцем у яких було оголошено чинного голову республіки Ніколаса Мадуро. Між тим, міністерство закордонних справ Перу оголосило про висилку венесуельських дипломатів, посилаючись на "серйозні і свавільні рішення, ухвалені сьогодні венесуельським режимом", повідомляє Reuters. За словами очільника МЗС Перу Хав'єра Гонсалеса-Олаоєча, кілька країн регіону координують свої дії щодо спірного

голосування "в одному чаті".

Як оголосила Національна виборча рада Венесуели, Мадуро набрав трохи більше, ніж 51 відсоток голосів, тоді як опозиційний кандидат Едмундо Гонсалес отримав 44 відсотки. Опозиція назвала оприлюднені результати сфальсифікованими і відмовилася визнавати їх. За даними незалежних екзитполів, на які посилається опозиція, Гонсалес отримав 73 відсотки голосів.

"У нас у руках протокол, який свідчить про наш історичний, безумовний і математично незворотній триумф", - заявив опозиційний кандидат Едмундо Гонсалес увечері 29 липня. Він також подякував міжнародній спільноті "за солідарність і підтримку в ці критичні моменти".

Після оголошення офіційних результатів виборів у столиці Каракасі та інших містах Венесуели спалахнули масові протести. Зокрема, тисячі людей заповнили вулиці кількох мікрорайонів столиці, скандуючи "Свободу, свободу!" і "Цей уряд впаде!". Деякі з них зривали агітаційні плакати Мадуро з вуличних стовпів і спалювали їх, повідомляє АРР.

Протестувальники повалили щонайменше дві статуї експрезидента Уго Чавеса, який керував країною більше десяти років і обрав Мадуро своїм наступником.

Акції незгоди супроводжувалися жорсткими сутичками з поліцією. Зокрема у Каракасі правоохоронці застосовували сльозогінний газ і гумові кулі, а деякі учасники протестів у відповідь жбурляли каміння. За даними АРР, повідомлялося про протести навіть у дуже бідних районах Каракасу, які були bastiонами підтримки Мадуро та його соціалістичного уряду.

Крім того, місцеві ЗМІ повідомляють, що протестувальники в Каракасі зазнали обстрілу з боку групи людей у цивільному одязі. Ті, хто стріляв, могли бути членами так

званих "Колективос" - воєнізованих угруповань, що користуються підтримкою уряду Мадуро, зазначає агентство дрa.

За даними правозахисників, наразі відомо про щонайменше одного загиблого під час протестів. "Щонайменше одну людину вбито в Яракуї", - заявив очільник правозахисної організації Foro Penal Альфредо Ромеро. За його даними, ще 46 були затримані.

РОЗВІДКА США ПОПЕРЕДИЛА, ЩО РФ АКТИВІЗУВАЛА ЗУСИЛЛЯ З ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ПЕРЕД ВИБОРАМИ

Росія й далі становить найбільшу загрозу, коли йдеться про поширення дезінформації щодо виборів, вважає американська розвідка. Там також фіксують, що подібні зусилля нарощує Іран, тоді як Китай діє обережно.

Кремль використовує несвідомих американців та російські комерційні компанії, що займаються піаром, щоб поширювати дезінформацію про президентські перегони в США. Про це, як повідомляє в понеділок, 30 липня, Associated Press, заявили високопоставлені представники розвідки США.

Бурхливі тижні у політичному житті США змусили Росію, Іран і Китай переглянути деякі деталі своєї пропагандистської програми. Але, за даними розвідки, незмінною залишається рішучість Росії, Китаю та Ірану заповнити інтернет неправдивими і підбурювальними заявами про американську демократію, щоб підірвати довіру до виборів.

"Американське суспільство повинне знати, що контент, який

вони читають в інтернеті, особливо в соціальних мережах, може бути іноземною пропагандою, навіть якщо здається, що він походить від співвітчизників або зі Сполучених Штатів", - сказав представник Офісу директора національної розвідки на брифінгу для ЗМІ.

За даними розвідки, Росія й далі становить найбільшу загрозу, коли йдеться про дезінформацію щодо виборів. Водночас є ознаки того, що Іран розширює свої зусилля, а Китай у 2024 році діє обережно.

Групи, пов'язані з Кремлем, дедалі частіше наймають маркетингові та комунікаційні компанії, які знаходяться в Росії, щоб передати на аутсорс частину роботи зі створення цифрової пропаганди, замітаючи при цьому сліди. Дві такі компанії вже потрапили під безрезовні санкції США, зазначили у розвідці.

Така дезінформація може стосуватися кандидатів чи голосування, або питань, які вже є предметом дебатів у США, як-от імміграція, злочинність або війна в Секторі Гази.

Кінцева мета - змусити американців поширювати російську дезінформацію, не ставлячи під сумнів її походження, вважає розвідка.

За словами чиновників, люди набагато частіше довіряють і поширюють інформацію, яка, на їхню думку, походить з внутрішніх джерел в країні. Підроблені вебсайти, створені для імітації американських ЗМІ, і створені за допомогою штучного інтелекту профілі в соціальних мережах - це лише два з методів, які використовує РФ.

За час перевиборчої кампанії 2024 року чиновники, які відстежують іноземну дезінформацію, видали вдвічі більше ніж у 2022 році попереджень політичним кандидатам, урядовим лідерам, виборчим службам та іншим особам, які стали мішенню іноземних груп.

Офіційні особи не розкрили, скільки попереджень було видано або хто їх отримав, але вказали, що ця тенденція відображає підвищений інтерес до президентських перегонів з боку опонентів Америки, а також посилені зусилля уряду з виявлення таких загроз і попередження про них.

СУД: ВИБОРЧА РЕФОРМА НІМЕЧЧИНИ ПОРУШУЄ КОНСТИТУЦІЮ

Скасування правила, за яким партія буде представлена в Бундестазі, навіть якщо не подолає п'ятивідсотковий бар'єр, але отримає три прямі мандати, порушує конституцію ФРН, вирішив Федеральний конституційний суд.

Закон про реформу виборчого права, підготовлений правлячою коаліцією Німеччини, частково суперечить конституції та потребує доопрацювання. Таке рішення ви-

яким партія буде представлена в Бундестазі, навіть якщо вона не подолає обов'язкового п'ятивідсоткового бар'єру, але отримає три прямі індивідуальні мандати (скасування не поширюється на партії національних меншин). Рішенням Конституційного суду ФРН це правило має залишатися чинним до ухвалення законодавцями нової норми.

Метою реформи виборчого права в Німеччині, розробленої правлячою "світлофорною коаліцією" з Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН), Вільної демократичної партії (ВДП) і "Союзу 90"/"Зелених", є скорочення кількості депутатів німецького парламенту з нинішніх 736 до 630.

Парламент Німеччини, який, згідно з конституцією ФРН, має налічувати 598 місць, постійно розростається через наявність так званих

ніж їм належить за підсумками голосування за партійні списки. У такому разі партії отримували додаткові мандати. Решта партій, які пройшли до парламенту, як компенсацію отримували так звані зрівнювальні мандати.

Реформа виборчого права передбачає скасування додаткових і зрівнювальних мандатів, і це її положення, з точки зору Конституційного суду, Основному закону Німеччини не суперечить.

Вважається, що під час реформи виборчого права в Німеччині найсильніше постраждають малі партії, зокрема Ліві та Християнсько-соціалістичний союз (ХСС) - "сестринська" партія Християнсько-демократичного союзу (ХДС), що представлена лише в Баварії. Саме ліві депутати та фракція блоку ХДС/ХСС у Бундестазі найактивніше критикували реформу.

Зі скаргою проти зміни закону про виборче право до Конституційного суду ФРН звернулися також 4000 приватних осіб. Заявники вбачали в нововведеннях порушення двох основних прав: рівного виборчого права згідно зі статтею 38 і права на рівні можливості для політичних партій згідно зі статтею 21 конституції.

Голова Бундестагу, соціал-демократка Бербель Бас (Bärbel Bas) привітала рішення суду, підкресливши, що воно "забезпечило необхідну ясність і правову визначеність щодо центрального пункту реформи виборчого законодавства".

"Це означає, що в майбутньому кількість депутатів буде чітко обмежена 630. Це також є важливим сигналом для виборців. Більше не буде безконтрольного зростання німецького Бундестагу. Як голова Бундестагу, я вітаю це, оскільки це сприяє надійності планування, обмежує витрати та зміцнює працездатність Бундестагу", - додала вона.

ніс Федеральний конституційний суд ФРН, повідомляє його пресслужба у вівторок, 30 липня.

Закон про виборчу реформу підписав президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр (Frank-Walter Steinmeier) у червні 2023 року, і він мав набути чинності до чергових виборів у Бундестаг, намічених на 2025 рік.

Судді визнали таким, що суперечить конституції ФРН, положення закону, що скасовує правило, за

додаткових і зрівнювальних мандатів. У Німеччині кожен виборець має на виборах два голоси. Половина з 598 місць у парламенті розподіляється за голосами виборців, відданими за конкретних людей - прямих кандидатів в округах, а друга половина - за голосами виборців, відданими за земельні партійні списки.

Досі постійно виходило так, що партії могли провести до парламенту більше прямих кандидатів,

В ІРАНІ ПРОЙШЛА ІНАВГУРАЦІЯ НОВОГО ПРЕЗИДЕНТА

Масуд Пезешкіян склав присягу в Тегерані після дострокових президентських виборів, які провели після загибелі Ебрагіма Раїсі.

У парламенті Ірану у вівторок, 30 липня, відбулась церемонія інавгурації нового президента - Масуда Пезешкіяна.

Іранські ЗМІ пишуть, що в церемонії взяли участь високопосадовці з понад 80 країн. Більшість західних держав не вітали Пезешкіяна і не були присутні на його інавгурації. Колишній міністр охорони здоров'я Пезешкіян став президентом за підсумками дострокових виборів, призначених через загибель Ебрагіма Раїсі в авіакатастрофі у травні. За офіційними даними Ірану, він набрав на них 53,6 відсотка голосів.

Пезешкіян підкреслює лояльність до духовного лідера Ірану аятоли Алі Хаменеї, якому в Ірані належить останнє слово. Водночас під час передвиборної кампанії він виступав за свободу жінок, зокрема від носіння хіджабу, та обіцяв змінити зовнішню політику країни й вивести Іран з міжнародної ізоляції, зокрема шляхом налагодження відносин зі США.

Тим не менш у деяких аспектах зовнішньої політики Пезешкіян зберігає курс Раїсі. Так, під час кампанії він підтримав удар, нанесений Іраном по Ізраїлю в квітні ракетами і дронами, та пообіцяв у війні Ізраїлю проти палестинського радикального ісламістського угруповання ХАМАС, визнаному терористичною організацією в США, ЄС та Великобританії, подальшу підтримку ісламістам.

КОМЕНТАР: КРЕМЛЬ УЗЯВ ПРАВО В ЗАРУЧНИКИ

Порівняння з найбільшим обміном ув'язненими з часів холодної війни неточне. З правової точки зору, це кошмар, за яким може настати протверезіння, вважає Крістіан Тріппе.

Прошу зрозуміти мене правильно: це дуже добре, що російські правозахисники Володимир Кара-Мурза та Олег Орлов знову здобули свободу, що американських журналістів Алсу Курмашеву та Евана Гершковича вирвали з принизливої обстановки російської тюремної системи. Заспокоює думка, що німецький авантюрист Ріко К, якого власна наївність і безсовісність білоруського режиму завели в Мінську до камери смертників, знову на волі. Шістнадцять осіб можуть тепер із полегшенням зітхнути: вони врятувалися від безправ'я. Російська держава переслідувала їх за те, що вони чинили так, як велить їм їхнє громадянське сумління, або просто виконували свою роботу. Цей режим видавав за злочинців людей, які потрібні були йому для обміну на тих, кого він шляхом шантажу хотів витягти із західних в'язниць.

Гуманність виявилася важливішою за державні інтереси. У цьому конкретному випадку і на тлі нинішньої ситуації в світі таким було, мабуть, веління часу. Адже один той факт, що сторони, котрі ворогують між собою, вели багатомісячні переговори, породжує далекосяжні надії. Виправдані вони чи ні, зрештою зрозуміти буде важко. Як і те, які міркування змусили Росію звільнити політичних в'язнів, яких держава до цього

з такою злістю переслідувала. Можна сперечатися про те, як розцінювати обмін, що відбувся: як ознаку сили чи слабкості Путіна. Але одне цілком очевидно: "повернувши на батьківщину" своїх агентів, кремлівський володар збільшив свій пропагандистський капітал.

І саме тому до новини про обмін ув'язненими домішується гіркота. Серед тих, кого Росія змусила видати із західних в'язниць, є засуджений убивця Вадим Красіков. За дорученням російської держави - саме так сказано в судовому вирокі - він посеред берлінського парку Тіргартен фактично стратив колишнього польового командира. Найманого польового командира. Найманого вбивцю, який на суді не виявив жодних ознак каяття, обміняли на жертв політичних переслідувань. Невинних, з точки зору кримінального права, людей - на державного терориста, якого Путін у Москві привітав обіймами. Це нестерпна картина не тільки для адвокатів, які захищають жертв злочинів. Путін хотів повернути Красікова, російський президент останнім часом недвозначно давав це зрозуміти. Тепер він його отримав, хоча Красіков, з погляду німецького розуміння права, навіть близько не відбув покарання за скоєний ним, як визначив суд, "особливо тяжкий злочин". Це катастрофа для всіх прихильників правової культури.

Обмін ув'язненими, що відбувся в Анкарі, часто порівнюють зі знаменитими обмінами часів холодної війни. Багатьом він нагадав хрестоматійні кадри на Глінікському мосту, який з'єднував Західний Берлін із Потсдамом у НДР; на цьому мосту Схід і Захід, ЦРУ і КДБ обмінювали своїх шпигунів. Агента на агента, таким було правило. Але в наш час, в умовах нової холодної війни, воно більше не діє. З політичної точки зору, ця угода теж подає жажливий сигнал: терор

залишається безкарним - якщо та держава, за команду якої здійснюється терор, візьме на іншій стороні достатню кількість заручників. Захід піддається шантажу. Такий висновок може стати фатальною мотивацією для спецслужб авторитарних режимів. До того ж путінський режим забезпечив собі додаткове підтвердження правильності своєї агресивної антизахідної пози, в якій дедалі більше очевидного презирства до принципів правової держави. З цього погляду, та перемога гуманності, якою нинішній обмін ув'язненими, безсумнівно, є, ще може виявитися пірровою перемогою.

Автор: Крістіан Тріппе, керівник відділу Східної Європи та головний редактор російської редакції DW.

США ВИЗНАЛИ ОПОЗИЦІОНЕРА ГОНСАЛЕСА ПЕРЕМОЖЦЕМ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У ВЕНЕСУЕЛІ

США визнали кандидата від опозиції Едмундо Гонсалеса переможцем президентських виборів у Венесуелі, заявив держсекретар Ентоні Блінкен.

Сполучені Штати Америки визнали кандидата від опозиції Едмундо Гонсалеса переможцем президентських виборів у Венесуелі, відкинувши претензії на перемогу

з боку чинного президента Ніколаса Мадуро. Як передає Reuters, про це у четвер, 1 серпня, заявив державний секретар США Ентоні Блінкен.

"З огляду на беззаперечні докази, Сполученим Штатам і, найголовніше, венесуельському народу зрозуміло, що Едмундо Гонсалес Уррутія набрав найбільшу кількість голосів на президентських виборах у Венесуелі 28 липня", - заявив він.

Заява Блінкена не містила погроз щодо нових санкцій проти Венесуели, хоч держсекретар натякнув на можливість "штрафні дії". Раніше повідомлялось, що Вашингтон розглядає можливість запровадження нових санкцій після суперечливих виборів.

"Ми повністю підтримуємо процес відновлення демократичних норм у Венесуелі і готові розглянути шляхи їхнього зміцнення спільно з нашими міжнародними партнерами", - заявив Блінкен.

Держсекретар США також закликав захистити лідерів венесуельської опозиції та забезпечити їхню безпеку. "Правоохоронні органи і сили безпеки не повинні стати інструментом політичного насильства, що використовується проти громадян, які реалізують свої демократичні права", - сказав він.

Національна виборча рада Венесуели 29 липня оголосила перемогу

на президентських виборах Ніколаса Мадуро, який править країною з 2013 року. За даними виборчої комісії, політик набрав 51,2 відсотка голосів, а опозиціонер Едмундо Гонсалес - 44,2 відсотка. Водночас противники чинної влади стверджують, що отримали доступ до 73,2 відсотка протоколів із виборчих дільниць, які підтверджують впевнену перемогу Гонсалеса. Венесуельська опозиція має намір продовжувати акції проти офіційних підсумків виборів.

Ніколас Мадуро 30 липня звинуватив опозицію у "злочинному насильстві". Він поклав на опозиційного кандидата Гонсалеса "відповідальність за все, що відбувається у Венесуелі, за злочинне насильство, поранених, загиблих, руйнування", передає AFP.

Свою чергою Гонсалес закликав венесуельську армію "не придушувати народ". "Немає причин для таких переслідувань", - заявив він на багатотисячному мітингу в столиці країни Каракасі.

МЕКСИКА НЕ ЗААРЕШТОВУВАТИМЕ ПУТІНА НА ІНАВГУРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТКИ

Чинний президент Мексики, яка є членом МКС, відхилив прохання посольства України заарештувати президента РФ, якщо той приїде в Мехіко на інавгурацію нової глави держави.

Президент Мексики відхилив запит України про арешт Володимира Путіна, якщо російський лідер приїде на інавгурацію нового глави держави в жовтні цього року, повідомила агенція Reuters. "Ми не можемо цього зробити. Це не наша справа", - заявив чинний президент Андрес Мануель Лопес

Обрадор журналістам пресконференції в четвер, 8 серпня.

Україна попросила Мексику заарештувати Путіна, якщо той 1 жовтня візьме участь у церемонії приведення до присяги обраної президентки Клаудії Шейнбаум. У запиті, що міститься в заяві посольства Мексики в Україні від 7 серпня, вказується на ордер на арешт, виданий Міжнародним кримінальним судом (МКС). "Ми сподіваємося, що мексиканський уряд знає, що Володимир Путін - військовий злочинець, на арешт якого видано ордер", - йдеться в заяві.

Команда Шейнбаум запросила президента Росії відвідати інаугурацію, зазначивши раніше цього тижня, що вона відправила "дипломатичне повідомлення" усім країнам, з якими Мексика підтримує дипвідносини. У червні Путін привітав Шейнбаум із перемогою на виборах, назвавши Мексику "історично дружнім партнером Росії в Латинській Америці".

Минулого року МКС видав ордер на арешт Путіна, звинувативши його у військових злочинах за незаконну депортацію дітей з України в Росію після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. Мексика є членом МКС.

МВС НІМЕЧЧИНИ ДОПУСКАЄ СПРОБИ ВТРУЧАННЯ РФ У МІСЦЕВІ ВИБОРИ

Німецьке міністерство внутрішніх справ заявило про можливі спроби Росії маніпулювати осінніми земельними виборами на сході ФРН, про зростання дезінформації, маніпуляцій та налаштування соціальних груп одна проти одної.

Міністерство внутрішніх справ (МВС) Німеччини попередило про можливі спроби Росії маніпулювати майбутніми земельними виборами на сході країни.

"Ми повинні виходити з того, що всі вибори в нашій країні є потенційною мішенню для незаконного впливу", - заявив німецькому виданню Handelsblatt офіційний представник міністерства в суботу, 10 серпня.

За його словами, Росія намагається "незаконно вплинути на громадські дебати й ухвалення політичних рішень у Німеччині", а від самого повномасштабної війни РФ проти України спостерігається зростання дезінформації як з боку представників російської влади, так і державних і прокремлівських ЗМІ на різних інформаційних платформах і в соціальних мережах.

"Вони використовують неправдиву інформацію для розпалювання емоційних дискусій і навмисно налаштовують соціальні групи одна проти одної", - зазначив представник МВС.

Нові земельні парламенти обира-

тимуть у федеральних землях Тюрингія і Саксонія 1 вересня, а в Бранденбурзі - 22 вересня.

За даними опитування ZDF Politbarometer, у Тюрингії 30 відсотків виборців готові віддати свої голоси за правопопулістську партію "Альтернатива для Німеччини" (АдН). За нею йдуть опозиційний Християнсько-демократичний союз (ХДС) із 21 відсотком і "Союз Сари Вагенкнехт" із 19 відсотками. У Лівій партії - 15 відсотків, а в провладній Соціал-демократичній партії Німеччини (СДПН) - лише сім відсотків.

У Саксонії з 34 відсотками лідує ХДС, лише на чотири відсотки відстає АдН. У "Союзі Сари Вагенкнехт" - 11 відсотків, "зелені" та СДПН мають по шість відсотків.

АВТОРИТАРНА ПОЛІТИКА МІНІСТЕРКИ-НАЦІОНАЛІСТКИ У СЛОВАЧЧИНІ: ГУЧНІ ПРОТЕСТИ В БРАТИСЛАВІ

У Словаччині тисячі людей протестують проти правонаціоналістичної культурної політики уряду прем'єр-міністра Роберта Фіцо. Він перебудовує державні інституції та зміцнює владу на кшталт свого друга Орбана.

Площа Словацького національного повстання у Братиславі цими днями є місцем протестів. Тисячі людей вийшли сюди на демонстрації кілька разів від початку тижня, і попереду ще більше мітингів. Таким чином протестувальники продовжують свій громадянський опір, що сформувався в Словаччині після парламентських виборів восени 2023 року - проти нового лівопопулістсько-правонаціоналістичного уряду. Тоді осно-

вна увага була зосереджена на послабленні боротьби з корупцією в судовій системі, дружній до Росії зовнішній політиці та втручанні у свободу ЗМІ. Цього разу лунають гучні заклики до відставки міністерки культури Мартіни Шимковичової та інших урядовців. Дії словацького мінкульту стали останньою краплею.

Минулого тижня Шимковичова звільнила гендиректора Національного театру Матея Дрлічку та директорку Національної галереї Александру Кусу. Раніше вона відсторонила інших важливих культурних менеджерів. На початку літа з ініціативи її міністерства громадська телерадіостанція RTVS (Радіо і телебачення Словацьчини) була розпущена і перетворена на установу під назвою STVR (Словацьке телебачення і радіо), на яку уряд тепер може набагато більше політично впливати, ніж раніше.

Ці заходи є частиною стрімкої та масштабної реорганізації держави під керівництвом прем'єр-міністра Роберта Фіцо. Його номінально соціал-демократична, але насправді переважно правонаціоналістична партія "Курс - соціальна демократія" (Smer-SD) перебуває при владі з жовтня 2023 року в коаліції з соціал-демократичною партією "Голос" (Hlas-SD) і правонаціоналістичною Словацькою національною партією (SNS).

Сам Фіцо є прем'єр-міністром вже вчетверте. У 2018 році він був змушений піти у відставку після вбивства журналіста Яна Куціяка та його нареченої Мартіни Кушнірової на тлі закидів на його адресу корупції та ймовірної причетності до організованої злочинності. Зараз складається враження, що Фіцо намагається забезпечити собі владу за прикладом свого колеги і друга Віктора Орбана в сусідній Угорщині.

У секторі культури та медіа у Словацьчині роботу здійснює партнер Фіцо по коаліції SNS. Одним з її

фронтменів є генеральний секретар міністерства культури Лукаш Мачала. Ультраправий політик є прихильником антисемітських та інших конспірологічних теорій, як-от про "хіміотраси", і бачить у російському президентові Володимирі Путіні рятівника християнської Європи.

Аналогічні погляди висловлювала і керівниця Мачали, міністерка культури Шимковичова. В інтерв'ю для порталу torqu.sk вона висловила про нібито "ЛГБТК-ідеологію": "Європа вимирає. Нові діти не народжуються, тому що тут є надмірний тиск з боку ЛГБТК, причому на диво саме серед білої раси".

На тлі цих заяв суспільний мовник у сусідній Чехії уже офіційно припинив тісну співпрацю зі своєю партнерською організацією у Братиславі.

Словацький письменник Міхал Гворецький підсумував ситуацію так: "Міністерство систематично усуває наших найкращих культурних менеджерів з керівних посад і замінює ними людьми, які мають особисті зв'язки з міністеркою та її партійцями, людьми, які представляють ту ж ідеологію правого маргінесу".

У березні, незважаючи на протести працівників, у Словацьчині звільнили прозоро обрану директорку Міжнародного будинку мистецтв для дітей Зузану Ліптакову та керівницю Словацької національної бібліотеки Катарину Крістофову. Нині, у літній сезон політичного затишшя, глава мінкульту замахнулася на ключові культурні інституції Словацьчини. Практично за одну ніч міністерка звільнила керівника Національного театру Матея Дрлічку. 6 серпня вдосвіта, коли той ще був у халаті, йому вручила повідомлення про звільнення співробітниця міністерства у супроводі двох кремезних чоловіків. Дрлічка порівняв цю процедуру з методами, які використовували

нацистське гестапо або східнонімецьке "штазі" часів "холодної війни".

Буквально за день настала черга генеральної директорки Національної галереї. Олександрі Кусі без заслуховування замінив так званий кризовий менеджер, який у одному із перших своїх офіційних актів захотів дізнатися, скільки творів мистецтва виставлено на одному квадратному метрі. Те, що в установі немає ніякої кризи, що Національна галерея лише рік тому була знову відкрита після тривалого капітального ремонту і може похвалитися вражаючою кількістю відвідувачів, вже не відіграло жодної ролі.

Тенденції до цензури вже відчутні у Словацьчині. Так, на реорганізованому мовнику STVR не дозволили транслювати пряме інтерв'ю зі звільненим керівником театру Дрлічкою, а лише розмову з секретарем мінкульту Мачалою.

Тим часом правлячі партії Smer-SD, Hlas-SD і SNS називають протести проти нової культурної політики "нездатністю ліберальних ЗМІ, політичних НУО та опозиції визнати результати парламентських виборів" і пригрозили наслідками у разі "подальших нападів на представників правлячої коаліції". Ледь завуальований натяк на замах на прем'єр-міністра Фіцо у травні.

Як тепер відомо, напад на Фіцо, який він ледь пережив, був здійснений 71-річним злочинцем-одинаком із вкрай плутаними політичними поглядами. Однак цей акт намагаються політично інструменталізувати, щоб очорнити демократичний протест: Сам Фіцо через кілька тижнів після стрілянини заявив, що злочинця підбурили "неймовірно розчарована" опозиція та "антиурядові ЗМІ" у Словацьчині. Їх, далі каже словацький прем'єр, нібито підтримували іноземні сили, такі як американський біржовий мільярдер Джордж Сорос. Фіцо підглянув цю теорію у свого

друга Орбана: прем'єр-міністр Угорщини протягом багатьох років зображував Сороса, який має угорсько-єврейське походження, як главу нібито "світової залаштуноквої сили", що поставила собі за мету "знищення угорської нації".

ВИВЕЗЕНІ З УКРАЇНИ ДІТИ: ЯК ТАТИ БОРЮТЬСЯ ЗА ПРАВО БУТИ БАТЬКАМИ

За час війни кількість дітей, вивезених з України проти волі одного з батьків, суттєво зросла. Доступ до дітей переважно втрачають тати, які не можуть виїхати за кордон. Як вони відстоюють свої права на відстані?

На початку повномасштабного вторгнення РФ український уряд спростив правила перетину кордону дітьми, дозволивши одному з батьків вивозити їх за межі України без нотаріальної згоди іншого. Це створило юридичну колізію, адже, за сімейним правом, місце проживання дитини не може бути змінено без відома тата і мами. Зважаючи на те, що більшості чоловіків мобілізаційного віку виїзд за кордон під час воєнного стану заборонено, а жінки вільні у переміщенні, саме тати здебільшого стикаються із втратою доступу до дитини, зазначають експерти, з якими поспілкувалася DW.

Керівник секретаріату уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Іван Вервейко у відповідь на запит DW назвав "батьківський кіднепінг" "комплексною проблемою". Він також вказав, що він набув системного характеру після запровадження воєнного стану.

У подібній ситуації опинився Ва-

силь із Калуша, що на Івано-Франківщині, - тато трирічного хлопчика. На початку серпня колишня дружина чоловіка Анастасія вивезла їхнього сина до Польщі. Ця новина стала для Василя несподіванкою, адже плани переїзду дитини, за його словами, з ним не обговорювалися.

За словами Василя, напередодні виїзду колишня дружина забрала від нього сина раніше обманом - під приводом планів відвести дитину до парку розваг. А через день у повідомленні поставила перед фактом, що виїхала з сином з України.

"Таке відчуття, що в тебе просто забрали частинку душі, без перебільшення. Просто якесь таке спустошення. Я навіть не міг подумати, що таке може бути взагалі. Я до такого був не готовий", - каже Василь.

Усі півтора року після розлучення з колишньою, як каже чоловік, він щонайменше пів тижня жив із сином, доглядав його, сплачував домовлену суму аліментів та "підхлював" дитину в періоди, коли Анастасія виїжджала у Польщу до нового партнера.

За словами Василя, такий стан справ його абсолютно влаштував. Наразі ж він навіть не знає, у якому місті перебуває його син і коли він знову зможе його побачити. Усе, що залишається чоловіку, - спілкуватися з трирічним сином за допомогою відеозв'язку, адже легальної підстави для виїзду з України Василь не має.

"Чи питав, де дитина? Так, питав. Її відповідь дуже проста: "Коли я буду впевнена, що ми з дитиною в безпеці, ти будеш знати". Може, в майбутньому вона скаже, де дитина, може, не скаже, бо буде боятися. Не знаю, правда, чого боятися. Не виїду я в Польщу, не заберу в неї дитину. Навіть якби міг, я би цього не зробив, тому що це мама", - зазначає Василь.

На прохання DW про коментар

Анастасія не відгукнулася. Водночас раніше виданню "Межа" жінка підтвердила факт перетину кордону та заявила, що повернеться, коли це буде безпечним для неї та сина.

Василь натомість у мотивацію виїзду з міркувань безпеки не вірить і говорить, що на початку повномасштабної війни, коли пара ще була разом, він сприяв їхній евакуації в США. Проте жінка через півтора місяця вирішила повернутися додому, розповідає він.

Миритися з такою ситуацією він не збирається, адже, як зізнається, дуже боїться за час розлуки втратити зв'язок із сином. "Це маленька дитина... Сьогодні ти їй подарував цукерок, і вона завтра тебе вже називає татом. Вона (колишня дружина. - Ред.) мені дає говорити, коли їй вигідно, є час. Я можу цілий день дзвонити і не додзвонюсь", - каже чоловік.

За словами Василя, він вже консультувався з юристами, проте деталі своїх подальших дій розголошувати не став. Водночас запевнив, що до силових методів вдаватися не збирається, хоча такі пропозиції "допомоги" після розголосу ситуації в соцмережах йому вже надходили. "Якщо дзвонять люди і кажуть, що за певну суму ми привеземо тобі дитину з Польщі до України, з цими людьми я не буду розмовляти", - запевняє Василь.

Він не втрачає надії, що йому вдасться домовитися із колишньою дружиною, адже до цієї ситуації у питаннях дитини вони завжди були "колегами та партнерами". Водночас розуміє, що у нинішніх обставинах Анастасія у більш вигідному становищі. "Вона так мені написала, якщо, мовляв, ти будеш слухняний, умовно, то будеш бачитись з дитиною і говорити, що я вважаю максимально несправедливим. Я просто хочу боротися за свою дитину, хочу з нею проводити стільки ж часу, як

мама", - каже Василь. Подібних справ, де мають місце сямовільна зміна місця проживання дитини одним з батьків та перешкоджання у спілкуванні з другим, зі спрощенням правил перетин кордону побільшало у два-три рази, розповіла DW адвокатка Богдана Боднар, яка спеціалізується, зокрема, на сімейному праві. Переважно, за її словами, спори стосуються малолітніх дітей, які через свій вік не можуть самостійно сконстатувати з батьком.

"Якщо ми говоримо про те, що батьки мають діяти в інтересах дитини, то вони мають її місце проживання погоджувати (між собою. - Ред.), згідно зі статтею 157 Сімейного кодексу і закону України "Про охорону дитинства". Той з батьків, із ким дитина проживає, не повинен чинити перешкод іншому з батьків, з ким дитина не проживає", - пояснює юристка. Проте на практиці цими зобов'язаннями часто нехтують, визнає вона.

Крім того, йдеться не лише про порушення прав батька, але й дитини, гарантованих Конвенцією ООН про права дитини. "Дитина має фактично весь спектр прав, що і батьки. Право на піклування з боку батьків, право не бути розлученим з ними, на повагу до сімейного і приватного життя", - зазначає у розмові з DW юристка Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини Анна Козьменко.

Якщо батько не знає точного місця перебування дитини, юристки окрім служби у справах дітей радять залучати правоохоронні органи для оголошення дитини в розшук. Паралельно у національних судах можна вирішувати питання забезпечення спілкування шляхом встановлення певних графіків зв'язку з дитиною.

Обидві фахівчині вказують на можливість домагання справедливості через звернення до міністерства юстиції України або його регіональних відділень. На підставі

Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазької конвенції) відомство може ініціювати процедуру повернення дитини, вивезеної проти волі одного з батьків. Цей механізм застосовується до 85 держав-учасниць конвенції. Кількість заяв про повернення дітей з-за кордону із початку вторгнення РФ суттєво збільшилася у порівнянні з довоєнними роками, розповіла DW начальниця профільного відділу міжнародної правової допомоги у цивільних справах міністерства юстиції України Ольга Зозуля. Якщо у 2020-2021 роках міністерство отримало 68 заяв про повернення дітей на підставі конвенції, то протягом 2022-2023 таких надійшло у понад три рази більше. Загалом станом на 12 серпня цього року від початку вторгнення мін'юст опрацював 260 таких заяв. Ще 109 людей звернулися до відомства з проханням про забезпечення реалізації права доступу до дитини, яка проживає в іноземній державі.

Конвенція дозволяє мін'юсту спрямувати звернення батьків до центральних органів держав-учасниць конвенції, а ті, своєю чергою, можуть ініціювати судовий розгляд або передають адвокатам. Проте, продовжує фахівчиня, можлива і відмова - зокрема, якщо з моменту вивезення дитини минуло більше року. Адже той з батьків, який здійснює утримування дитини за кордоном, може надати докази, що дитина прижилася в новому середовищі.

Однак, за словами Ольги Зозулі, не всі справи доходять до суду. Подеколи батькам вдається домовитися. Мін'юсту відомі 10 випадків добровільного повернення дитини в Україну з початку вторгнення. У разі ж початку судового провадження рішення щодо долі дитини ухвалюється протягом шести тижнів.

До війни, зазначає Ольга Зозуля, у

більшості випадків вони були позитивними та ефективно виконувалися. Проте на тлі російської агресії рішення про повернення в Україну ухвалили у 11 справах, тоді як у 68 випадках судді відмовили - здебільшого через наявні безпекові ризики для дитини в Україні.

На фактор війни DW вказали і в міністерстві юстиції Німеччини, яка прийняла найбільшу кількість біженців з України. Як зазначили у відомстві, це є підставою для припущення, що у разі повернення дитина "буде піддана серйозній небезпеці тілесної або моральної шкоди".

"Наскільки це так, у кожному окремому випадку вирішує суд. Дотепер судова практика в Німеччині зазвичай враховує фактор бойових дій на місці і здебільшого виходить з наявності серйозної небезпеки... Лише у поодиноких випадках ухвалюється припис про повернення", - відповіли DW в німецькому мін'юсті.

За словами Ольги Зозулі, саме з цієї причини, зокрема, німецькі суди спонукають батьків домовлятися та затверджують погоджені ними мирові угоди. Цей механізм, який, за словами фахівчині, радше є винятком для України на тлі війни, застосовується й іншими державами. У мирових угодах можуть визначитися строки повернення дитини після війни, тимчасовий порядок доступу до неї того з батьків, який не перебуває поруч, і навіть залишати право заявнику звернутися до суду з таким самим позовом у майбутньому.

Для досягнення згоди між сторонами можуть залучати і медіаторів, продовжує Ольга Зозуля. Проте не всі держави надають цю послугу безкоштовно. Наприклад, у Німеччині витрати за це покладають на самих батьків, додає вона.

Якщо ж дитину вивезли до країни, яка не є учасницею Гаазької конвенції, питання її повернення та

забезпечення доступу до неї суттєво ускладнюється, вказує Анна Козьменко. У разі відсутності між Україною та державою перебування дитини двосторонніх договорів, до вирішення проблеми, за її словами, можна залучати дипломатичні канали.

Як вказали у секретаріаті уповноваженого ВР з прав людини, географія поширення явища "батьківського кіднепінгу" розповсюджується на тимчасово окуповані території України і навіть Росію та Білорусь.

За словами Ольги Зозулі, мін'юст України отримував кілька подібних звернень, однак допомогти у цих випадках на підставі конвенції не може, оскільки Україна припинила офіційні контакти з країнами-агресорками після розв'язання РФ повномасштабної війни. Такі заявники, як каже фахівчиня, мають право на пряме звернення до національних судів цих держав. Іти самостійним шляхом можливо й у випадках вивезення дітей до будь-яких інших країн. Проте, як вказує Ольга Зозуля, в усіх ситуаціях найкращий варіант - намагатися вирішити суперечку мирним шляхом. Саме він найбільше відповідає інтересам дитини, погоджується Богдана Боднар. "Можна виграти суд, а насправді програти дитину. Для дітей найменш травматично, якщо батьки будуть між собою спілкуватися. Фігури і матері, і батька дитині ніхто ніколи не замінить. Це дуже важливо для формування психосоціологічного розвитку дитини в майбутньому", - каже фахівчиня.

Є в конфліктів за дитину й інший бік медалі. За даними розслідування NGL.media, в Україні діє велика громадська організація, яка позиціонує себе як така, що надає правовий захист чоловікам у відстоюванні прав на батьківство, однак на практиці вдається до нелегальних методів. За даними розслідування, члени цієї спільноти

дотичні до щонайменше 72 випадків викрадення й переховування дітей від матерів в Україні.

РАДА УХВАЛИЛА ЗАКОН ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ

Тепер іноземні добровольці в Україні зможуть отримувати посвідки на проживання або українське громадянство навіть за простроченими паспортами.

Верховна Рада ухвалила у вівторок, 20 серпня, в цілому закон щодо правового статусу іноземних добровольців, які воюють на боці України.

Як ідеться в пояснювальній записці до законопроекту, його метою є надання іноземними добровольцями та членами їхніх сімей можливості реалізувати права на отримання посвідок на тимчасове проживання в Україні, дозволів на імміграцію або набуття українського громадянства.

Зокрема, закон передбачає можливість отримання добровольцями дозволів на імміграцію або набуття громадянства на підставі паспортних документів, строк дії яких закінчився, бо часто вони не можуть отримати новий паспорт, адже "в разі повернення додому їм загрожують тюремні строки та навіть смертна кара".

"Також врегульовується низка проблем, що виникли в іноземців, які позбавлені можливості виконати свої зобов'язання та завершити процедуру набуття громадянства України у зв'язку з розірванням дипломатичних стосунків України з державами їхнього походження", - йдеться на сайті Ради. Для тих, хто набув українське громадянство, подовжується строк

подання документа про припинення іноземного громадянства - замість двох років з дня отримання до року після завершення воєнного стану в Україні. Це, зокрема, стосується громадян Росії та Білорусі.

А членам їхніх сімей надається право на отримання посвідки на тимчасове проживання, чого не передбачалось законодавством раніше.

Крім того, закон передбачає, що через рік після припинення чи скасування воєнного стану відновиться розгляд та прийняття заяв про набуття громадянства України від інших громадян Росії.

РАТИФІКАЦІЯ РИМСЬКОГО СТАТУТУ УКРАЇНОЮ. ЯК ЦЕ ВПЛИНЕ НА ПРАВОСУДДЯ

Верховна Рада ухвалила закон про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Як це вплине на правосуддя щодо воєнних злочинів, DW запитала Володимира Яворського із "Центру громадянських свобод". Верховна Рада України у середу, 21 серпня, ухвалила закон про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) та поправок до нього. Як пояснювали раніше в Офісі президента Володимира Зеленського, який ініціював закон, ратифікація статуту необхідна для більш ефективного притягнення до відповідальності громадян Росії за злочини, вчинені на території України. Водночас закон передбачає, що громадяни України матимуть імунітет на переслідування за ймовірні подібні дії протягом наступних семи років.

Що таке Римський статут, як його

ратифікація вплине на правосуддя щодо воєнних злочинів та чому Україна досі цього не робила - в інтерв'ю з Володимиром Яворським, програмним директором правозахисної організації "Центр громадянських свобод", яка із 2014 року займається адвокацією цього міжнародного договору та є лауреатом Нобелівської премії миру. Інтерв'ю відбулося 15 серпня, коли Володимир Зеленський вніс до парламенту відповідний законопроект.

DW: Пане Володимире, поясніть, будь ласка, чим є Римський статут і яке він має значення для правосуддя щодо воєнних злочинів.

Володимир Яворський: Простою мовою, Римський статут - це міжнародний договір, який заснував Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до цього статуту, МКС розслідує міжнародні злочини і судить злочинців у Гаазі. Також Римський статут містить перелік цих міжнародних злочинів.

У контексті нашої війни це дає можливість для переслідування російських військових або інших посадових осіб РФ, які вчиняють злочини в Україні.

Чому, на вашу думку, Україна має ратифікувати Римський статут?

Насправді Україна вже визнала юрисдикцію МКС, і він уже розслідує злочини в Україні. Але ратифікувати Римський статут необхідно для того, щоб відбулися зміни на національному рівні - в українському кримінальному кодексі та кримінально-процесуальному законодавстві.

Із ратифікацією статуту Україна отримає більше впливу на роботу МКС, бо зможе голосувати на виборах суддів, і український суддя потенційно зможе стати членом МКС. Україна впливатиме на бюджет і його розподіл, зокрема й на те, скільки ресурсів піде на роботу МКС в Україні.

Крім того, це наше зобов'язання для вступу в ЄС, оскільки це вважа-

ється підтримкою боротьби з безкарністю за міжнародні злочини у світі.

Чи бачите ви загрози від ратифікації Римського статуту?

Реальних загроз для України я не бачу. Але, справді, є багато лякалок, які побудовані зокрема й за участі російської пропаганди.

Загроза, про яку я чую від населення, стосується того, що за міжнародні злочини будуть відповідати українські військові. Але, поперше, ще з 2015 року МКС має право розслідувати будь-які дії, зокрема й українських військових, і на сьогодні їм нічого не було висунуто. По-друге, це питання політики подвійних стандартів. Адже ми не можемо вимагати від Росії не вчиняти міжнародні злочини, а самі фактично казати, що українські військові можуть їх вчиняти. І насправді я не бачив жодної заяви, яка би публічно толерувала вчинення міжнародних злочинів українськими військовими.

Як ви пояснюєте те, що Україна досі не ратифікувала Римський статут?

Це почалося за часів тодішнього президента Леоніда Кучми, який будовав авторитарну країну. Він підписав Римський статут під тиском міжнародної спільноти. Але після "України без Кучми" (хвилі опозиційних протестів у 2000 - 2001 роках. - Ред.) зрозумів, що цей статут може бути використаний проти нього - якщо він, наприклад, буде придушувати протести, є шанс, що МКС почне розслідування щодо його дій. Тож тоді він звернувся до Конституційного суду і отримав від нього рішення, що Римський статут суперечить українському законодавству. Це було абсолютно політичне рішення, дивне з правової точки зору. І воно було розв'язане лише в 2017 році, коли були внесені зміни до Конституції України, які дозволили ратифікацію Римського статуту.

Ця зміна набула чинності через

три роки. Тобто 2020 року Україна усунула перешкоди для ратифікації. Але це не відбулося, бо змінилась влада, і їй було не до цього. А потім почалось повномасштабне вторгнення і теж було, очевидно, не зовсім до цього.

Крім того, багато аргументів проти були побудовані на страху військових. Хоча я підкреслю, що ратифікація Римського статуту направлена, перш за все, на покарання росіян - щоб МКС не мав зв'язаних рук, а переслідував росіян, поки вони живі.

Як ви оцінюєте внесений до Верховної Ради законопроект щодо ратифікації Римського статуту?

Там є два питання, які обговорюються. Перше - це імунітет українців на сім років, що є доволі тривалим терміном. Його будуть критикувати у світі, але це компроміс якраз для того, щоб усунути лякалки військових.

А друге питання - дуже вузький закон про імплементацію норм Римського статуту. У Римському статуті значно більше вимог, які потрібно імплементувати в національні закони. Але тоді треба було би відкладати ратифікацію на довгий час. Тож, в принципі, я розумію, що політично це виправдано - зробити такий закон в обмеженому вигляді.

Чи ви вже чули критику від міжнародної спільноти щодо цього законопроекту?

Понад 20 країн виступають за те, щоби вилучити з Римського статуту статтю про імунітет (внесений до ВР законопроект пропонує застосувати цю статтю. - Ред.), тому що вона - про подвійні стандарти. Тому це будуть критикувати. Наскільки сильно - це питання, оскільки, в принципі, в історії МКС уже були випадки, коли країни застосовували такий імунітет до своїх громадян.

А щодо недостатньої імплементації - критика була, але всі розуміють, що, в принципі, ці питання

можна зняти пізніше. Зміни в національне законодавство можна внести в будь-який час після ратифікації.

Наразі критикують те, що склад злочинів по статті про порушення законів і звичаїв війни (саме за цієї статтею українські правоохоронці відкривають більшість справ щодо війни. - Ред.) невизначений. І закон про імплементацію Римського статуту не вирішує цієї проблеми, тому що він фактично залишає кримінальний кодекс недоторканим. Але там є дві важливі зміни - нарешті з'являється злочини проти людяності і так звана командна відповідальність, коли командири можуть нести відповідальність за дії своїх підлеглих, якщо вони знали про їхню незаконну діяльність. Інакше ми не можемо висунути жодного звинувачення за депортацію українських дітей або обстріли українських цивільних об'єктів.

Чи МКС уже довів свою ефективність?

По-перше, МКС закінчив розслідування у багатьох справах. На сьогодні в міжнародних трибуналах засуджено понад 80 осіб. Це, звичайно, не багато за останні 30 років. Але, тим не менш, це великий поступ.

Зараз ми маємо лише дві великі кримінальні справи, які розслідує МКС (щодо воєнних злочинів російських військових в Україні. - Ред.). Але я знаю, що будуть ще, тому що МКС додатково розслідує багато епізодів. Тобто суд точно на цьому не зупиниться. І те, що зараз відбувається, пришвидшить ці розслідування.

Надалі можуть бути політичні домовленості - примушування України до миру. Але діяльність МКС - поза будь-якими політичними домовленостями. Якщо суд висунув обвинувачення, це означає, що він буде шукати цих людей. І, поки ці люди живі, їх будуть переслідувати в усіх країнах, де це можливо.

Незважаючи на те, чи буде цього хотіти Україна, і навіть якщо припустити, що Росія захопить Україну або змінить її владу.

ЗЕМЕЛЬНІ ВИБОРИ У ФРН: ПІДСУМКИ ВИЗНАЧАЄ ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Багато східних німців скептично ставляться до підтримки Берліном України та розміщення американських ракет у Німеччині. Ці питання є ключовими під час земельних виборчих кампаній у Саксонії, Тюрингії та Бранденбурзі. У вересні у трьох федеральних землях ФРН - Тюрингії, Саксонії та Бранденбурзі - відбудуться вибори до місцевих парламентів. Позиція німецької влади щодо війни Росії проти України та поставок Берліном зброї Києву, а також питання про зміцнення Бундесверу та розміщення в Німеччині американських ракет середньої дальності посідають важливе місце у передвиборній агітації партій, що змагаються. Зовнішня політика стала ключовим питанням на регіональних виборах - незважаючи на те, що за неї відповідає федеральний уряд.

Причиною того, що земельні політики раптово почали активно висловлюватися щодо зовнішньополітичних питань, є, за оцінками аналітиків, дуже поширений серед німців, особливо у східній частині

країни, скептицизм відносно позиції щодо України нинішнього коаліційного уряду ФРН, до якого входять соціал-демократи, Зелені та ліберали з Вільної демократичної партії (ВДП).

З моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому

2022 року Німеччина надала Києву близько 23 мільярдів євро - у вигляді постачання зброї, прямих грошових виплат та гуманітарної допомоги. Більше українській владі дали лише США. Інститут вивчення громадської думки Forsa нещодавно з'ясував, що 34 відсотки жителів східної частини ФРН вважають, що Берлін робить надто багато для підтримки України.

Політолог із Ерфуртського університету Андре Бродоч (Andre Brodacz) вважає, що політичні проблеми федерального рівня використовуються для нагнітання емоцій під час нинішньої передвиборчої кампанії. "Навіть, якщо на рівні земель нічого не можна зробити, партіям важливо просто привести виборців на дільниці для голосування", - пояснив він в інтерв'ю телекомпанії MDR. За словами Бродоча, такі питання, як війна та мир, які викликають у людей сильні емоції, звичайно ж, надають для цього широкі можливості.

У той час як консерватори з Християнсько-демократичного союзу (ХДС) і Християнсько-соціального союзу (ХСС), які перебувають в опозиції, на федеральному рівні в основному підтримують дії уряду ФРН щодо України, дві інші опозиційні партії, які посилюють позиції на сході країни, виступають проти постачання зброї Києву та за переговори з Росією. Це правопопулістська "Альтернатива для Німеччини" (АдН) і "Союз Сари Вагенкнехт - здоровий глузд і справедливість" (ССВ), який виступає також за більш соціально орієнтовану економічну політику, що демонструє консервативний підхід до проблем міграції та висуває зовнішньополітичні ініціативи, які багато хто називає проросійськими.

Сара Вагенкнехт (Sahra Wagenknecht), яка заснувала ССВ на початку 2024 року, в недавньому минулому одна з провідних діячок Лівіої партії, максимально використовує домінуючі суспільні настрої. У Тюрингії, за даними опитувань, за ССВ мають намір проголосувати близько 20 відсотків виборців. Це означає, що після виборів партія може зайняти значну позицію у можливішому новому земельному уряді.

У липні в інтерв'ю радіостанції Deutschlandfunk Вагенкнехт заявила, що "вибори на сході (Німеччини - Ред.) - це також референдум про війну та мир". Багато хто сприйняв цей пасаж так, що той, хто підтримує Україну, країну, яка зазнає нападу, виступає за війну. За словами Вагенкнехт, виборці очікують, що вона стежитиме за тим, щоб ризик залучення Німеччини до війни не зростав.

Позиція Сари Вагенкнехт щодо війни Росії з Україною багато в чому збігається з підходом ультраправої партії "Альтернативи для Німеччини", яка лідирує у передвиборчих опитуваннях у Тюрингії та Саксонії з понад 30 відсотками. Говорячи про західні санкції

проти Росії, співголова АдН Тіно Крупалла (Tino Chrupalla) у червні в інтерв'ю телеканалу ZDF зазначив, що економічні рестрикції мають бути скасовані. На його думку, вони завдають шкоди насамперед німецькій економіці. "Німеччина має враховувати свої власні інтереси, - додав Крупалла. - Ми платимо непомірно високі ціни за енергоносії, інфляція різко зросла, і все це внаслідок санкцій. Цьому потрібно покласти край".

Прем'єр-міністр федеральної землі Саксонія Міхаель Кречмер (Michael Kretschmer), який представляє ХДС, закликав скоротити постачання зброї Україні у зв'язку з дірками у федеральному бюджеті та виступив за дипломатичні дії в українському конфлікті. "Я знову закликаю до активізації дипломатичних зусиль. Нам потрібні союзи, наприклад, з Китаєм та Індією, щоб вплинути на Володимира Путіна та змусити його погодитися на припинення вогню", - зазначив Кречмер в інтерв'ю Redaktionsnetzwerk Deutschland (RND). Соціал-демократ Дітмар Войдке (Dietmar Woidke), який очолює уряд землі Бранденбург, висловив аналогічну думку.

Останнім часом зовнішньополітичні дебати набирають обертів у ФРН ще з однієї причини: Вашингтон і Берлін оголосили, що у відповідь на російську агресію в Україні в Німеччині планується розмістити нові американські ракети великої дальності, починаючи вже з 2026 року. Вперше про це стало відомо під час саміту НАТО, що відбувся у США у середині липня. А на початку серпня Соціал-демократична партія (СДПН) - партія канцлера Олафа Шольца (Olaf Scholz) - дала згоду на таке розміщення.

Те, як про це було повідомлено, розчарувало міністра внутрішніх справ Тюрингії соціал-демократа Георга Маєра (Georg Maier). "Це рішення не полегшує нам передвиборчу кампанію", - зізнався він в

ефірі Deutschlandfunk. Проте насправді Маєр не має заперечень проти розгортання ракет: "Інтереси національної безпеки знаходяться на першому місці. Мене непокоїть те, як це сталося (ухвалення рішення. - Ред.) і як це було прокомуніковано".

Прем'єр Саксонії Міхаель Кречмер також висловився за розміщення у Німеччині американських ракет великої дальності. У липневому інтерв'ю телеканалам RTL і ntv він сказав, що "підтримує створення протиракетного щита для Європи", але попередив: "Щодо теми зброї, то принаймні необхідно, щоб населення було поінформовано, щоб це обговорювалося, і обговорення має бути широким". Згодом прем'єр уже запропонував провести референдум із цього питання.

"Пан Кречмер свідомо йде на небезпечну ескалацію конфлікту з Росією і нову гонку озброєнь, - вважає голова саксонського відділення АдН і кандидат від партії на посаду глави уряду цієї федеральної землі Йорг Урбан (Jörg Urban). - Мабуть, йому байдуже, що Німеччина кілька разів ледве уникла ядерної катастрофи під час Холодної війни. У свою чергу, Сара Вагенкнехт останнім часом неодноразово наголошувала, що ССВ розглядатиме можливість участі в уряді якоїсь землі лише в тому випадку, якщо можливі партнери по коаліції однозначно відкинуть плани розміщення нової американської зброї у ФРН.

Експерт з питань безпеки фракції ХДС/ХСС у Бундестазі Родеріх Кізеветтер (Roderich Kiesewetter) критично оцінює всі нинішні дебати щодо розміщення американських ракет у Німеччині. "Це також приклад того, наскільки заплутані в Німеччині дебати з приводу політики у сфері безпеки, коли основні засади національної безпеки чи стримування не скрізь знаходять політичне розуміння, а нато-

мість люди одразу ж реагують істерично. На мій погляд, це рішення про розміщення (у ФРН американських. - Ред.) ракет матиме лише обмежений вплив на вибори, - припустив у розмові з DW Кізеветтер.

ЯК ГРОШІ ВПЛИВАЮТЬ НА РЕЗУЛЬТАТ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У США

Виборча кампанія в США обходиться в мільярди доларів. Пожертвування надходять як від дрібних донорів, так і від бізнесменів, які сподіваються отримати вплив. Чи переможе в підсумку той, хто збере більше грошей?

У жодній іншій країні світу в президентську виборчу кампанію не впливається стільки грошей, як у США. 25 серпня стало відомо, що відтоді, як до боротьби за найвищу державну посаду приєдналася Камала Гарріс та її кандидат у віцепрезиденти Тім Волз, уже зібрали 540 мільйонів доларів. За той самий період Дональду Трампу, за його словами, надійшли 138 мільйонів доларів.

А 2020 року Джо Байден, який переміг, і Дональд Трамп, який програв, разом витратили на виборчу кампанію приблизно 5,7 мільярда доларів - це стало рекордною сумою, що вдвічі перевищила показник попередніх виборів, підрахувала організація Open Secrets, яка

документує пожертви на виборчі кампанії.

Виборча кампанія у США фінансується не лише за рахунок незліченних дрібних спонсорів - обом головним суперникам регулярно надходять мільйонні суми від надбагатих людей, які часто пов'язані з комерційними підприємствами. Так, наприклад, мільярдер Джордж Сорос і його син Александер

підтримують кандидатку від демократів Камалу Гарріс. Родина Соросів відома як великий донор, вона витрачає на виборчу кампанію десятки мільйонів доларів.

Рід Гоффман, відомий венчурний капіталіст, співзасновник соцмережі для ділових контактів LinkedIn і член ради директорів Microsoft, пожертвував демократам сім мільйонів доларів. При цьому в інтерв'ю CNN він висловив сподівання, що "віцепрезидентка Гарріс замінить" главу Федеральної торгової комісії США (FTC) Ліну Хан, оскільки та, мовляв, не приносить користі Америці.

Дональд Трамп також отримує допомогу від впливових бізнес-лідерів. Наприклад, як повідомляє американський журнал Time, мільярдер Тімоті Меллон витратив у травні на підтримку кандидата-республіканця 50 мільйонів доларів.

Трампа також підтримують інвестор Девід Сакс і глава Tesla Ілон

Маск - останній, за повідомленнями ЗМІ, витратив на кампанію експрезидента десятки мільйонів. У бесіді з Дональдом Трампом на платформі X 13 серпня Маск підтвердив, що надає йому фінансову підтримку, і навіть запропонував співпрацю в можливій майбутній адміністрації Трампа. "Я думаю, було б чудово створити комісію з ефективності уряду, яка б стежила за тим, щоб гроші платників податків витрачали з розумом, - сказав він. - Я був би радий увійти до складу такої комісії". Пізніше Трамп підтвердив, що в разі обрання готовий запропонувати Маску посаду в Білому домі.

Що більше пожертвування, то більше виникає підозр, що з їхньою допомогою намагаються впливати на політику.

Дискусії про те, чи не слід обмежити пожертви на виборчі кампанії, велися в США вже протягом десятиліть. І 2010 року Верховний суд США ухвалив важливе рішення: будь-яке обмеження на фінансування політичних кампаній зрештою є цензурою і, отже, незаконним.

Науковий співробітник Єнського університету Йорг Гебенштрайт (Jörg Hebenstreit), який вивчає внутрішню політику США і фінансування виборчих кампаній, вважає це судове рішення поворотним моментом у політиці США. "Це означає, що починаючи з 2010 року можна вносити скільки завгодно пожертв - чи то компанія, чи то банк, чи то профспілка, чи то група зацікавлених осіб, чи то окрема заможна людина", - пояснив Гебенштрайт в інтерв'ю DW.

А ось на прямих пожертвах кандидатам обмеження є - фізична особа може внести не більше 6600 доларів США. Існує також можливість пожертвувати гроші вподобаному кандидату через комітети політичних дій (Political Action Committee, PAC) - організації, що підтримують конкретну кандидатуру. Зазвичай

їх створюють компанії, профспілки або зацікавлені групи, які не можуть переказувати кошти від свого імені, але збирають пожертви від своїх членів або співробітників. А вони, своєю чергою, як фізичні особи, не можуть жертвувати в PAC понад 5000 доларів на рік.

Крім того, приватні особи можуть пожертвувати 41 300 доларів на рік національним партійним організаціям.

Але обмеження знімаються, якщо надавати пожертви через особливі PAC, так звані супер- або спеціальні комітети політичних дій (Super PAC). Цим по суті незалежним лобістським групам, які у великій кількості почали створюватися після 2010 року, дозволено збирати необмежену кількість грошей - від приватних осіб, компаній і будь-яких інших донорів. Однак передавати гроші безпосередньо кандидатам їм не дозволяється - натомість вони можуть розмішувати рекламу на користь учасників президентських перегонів. Єдина умова - ця реклама не повинна координуватися передвиборчим штабом підтримуваного кандидата.

За дотриманням цієї вимоги офіційно стежить Федеральна виборча комісія (FEC). Однак, за словами Йорга Гебенштрайта, де-факто цю заборону можна обійти за допомогою десятків лазівок.

Професор політології Університету Санкт-Галлена у Швейцарії Джеймс Девіс каже, що зараз на виборчу кампанію в США витрачаються безпрецедентні, "приголомшливі суми": "Ніколи раніше ми не бачили нічого подібного".

Який же вплив мають на результат перегонів усі ці мільйони доларів? Як зазначає Йорг Гебенштрайт, дослідження показують, що взагалі-то ефект від пожертв досить малий: "Обидва кандидати загалом добре відомі. І те, чи вклядуть вони ще 100 мільйонів у виборчу кампанію, зрештою, не має

жодного значення для фактичного результату виборів".

Джеймс Девіс вважає, що мінімальний рівень пожертв, безумовно, необхідний, щоб створити партійну організацію для передвиборчої кампанії. "І дуже важливо мотивувати людей, щоб вони дійсно прийшли до урни в день виборів. А це коштує певних грошей", - стверджує політолог в інтерв'ю DW.

Крім того, дрібні спонсори також дуже важливі для партій, адже за кожною невеликою пожертвою стоїть голос. "Мільярдер може пожертвувати кілька мільйонів доларів, але при цьому віддати лише один голос біля виборчої урни", - каже Девіс.

І в решті-решт, на його думку, важливо мати меседж, який знайде відгук у виборців, одних грошей тут недостатньо. Так, під час виборчої кампанії 2016 року Гілларі Клінтон збрала значно більше грошей, ніж Дональд Трамп, але це не допомогло їй виграти.

Часто трапляється так, що великі спонсори здатні забезпечити собі вплив на політику і після виборів. "Коли хтось жертвує мільйони, то не буде випадковістю, якщо він одного разу отримає запрошення на захід за участю новообраного президента", - упевнений Девіс.

Гебенштрайт додає, що часом деяким донорам пропонують і крісла в адміністрації, місця послів або інші дипломатичні посади. Такі випадки були, зокрема, після приходу в Білий дім Трампа у 2016 році.

Не дивно, що населення налаштоване радше проти подібних ексцесів. Згідно з опитуванням дослідницького центру Pew Research Center, понад сім із десяти дорослих жителів США хочуть, щоб для обсягу пожертвувань від приватних осіб або організацій на політичні кампанії були запроваджені обмеження. Вісім із десяти респондентів вважають, що люди, які жертвують гроші на політичні кампанії, чинять занадто великий

вплив на рішення членів Конгресу.

Однак, на думку Йорга Гебенштрайта, шанси на подібне регулювання невеликі, оскільки відповідні ідеї не знайдуть більшості в Конгресі.

Однією з причин дорожчечі виборчих кампаній у США Джеймс Девіс називає те, що, на відміну від інших країн, в Америці кампанії не можуть фінансуватися з держбюджету. А крім того, до кожних президентських виборів доводиться перебудовувати весь партійний апарат величезної країни. "Можна сказати, що партія збирається на федеральному рівні тільки раз на чотири роки, тобто ця організація має перебудовуватися кожні чотири роки в 50 штатах і у відповідних виборчих округах, - пояснює професор політології. - Усе це дуже дорого".

І, насамкінець, треба враховувати, що виборчі кампанії у США значною мірою організовуються через засоби масової інформації, які перебувають майже виключно в приватних руках - на це теж витрачаються величезні суми. Тож можна очікувати, що і бюджет цього річної виборчої кампанії у США поб'є всі рекорди.

ПРЕМ'ЄР БАВАРІЇ ВИМАГАЄ РЕФОРМИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ

Законодавство Німеччини про притулок потребує глибокого реформування, переконаний Маркус Зедер. Потрібно прямо на кордоні відмовляти у в'їзді всім, хто не має підстав для отримання притулку, зазначив він. Прем'єр-міністр Баварії, голова Християнсько-соціального союзу

(ХСС) Маркус Зедер (Markus Söder) наполегливо закликав уряд Німеччини провести докорінну реформу міграційного законодавства.

"До цього належать відмова у в'їзді прямо на кордоні, докорінне реформування закону про право на притулок, угоди з країнами походження про репатріацію мігрантів та розширення списку безпечних країн", - зазначив Зедер в інтерв'ю тижневику Welt am Sonntag, яке було опубліковано у суботу, 31 серпня.

За словами баварського прем'єра, німецький уряд поки що відмовляється робити такі кроки. Коментуючи представлений Берліном пакет заходів щодо законодавства про притулок, Зедер сказав, що він містить правильні вихідні елементи, але все ще недостатній.

Голова ХСС також наголосив на тому, що "необхідна, нарешті, принципова зміна віх у міграційній політиці".

"Нам слід змінити законодавство про право на притулок, воно більше не відповідає вимогам часу. Ми повинні прямо на кордоні відмовляти у в'їзді в країну тим, хто не має жодних підстав на отримання притулку. Наприклад, тим, хто прибуває з уже безпечної третьої країни", - пояснив Зедер.

Прем'єр Баварії має сумнів, що канцлер ФРН Олаф Шольц (Olaf Scholz) всерйоз готовий обговорювати цю тему з блоком християнських партій ХДС/ХСС. "Можу лише порадити канцлеру відмовитися від тактичних маневрів на тлі виборів у ландтаги Саксонії та Тюрингії", - зазначив Зедер. Він нагадав, що Шольц у рамках так званого "Пакту про Німеччину" (Deutschlandpakt) вже давав зрозуміти про готовність до співпраці, але з цього так нічого й не вийшло. "Було багато обіцяно, але нічого не виконано", - констатував Зедер. Голова ХСС вказав, що федеральна влада могла б швидко запровадити приписи про відмову у в'їзді

в країну прямо на кордоні, утримання тих, хто підлягає депортації, під вартою, повсюдне запровадження для мігрантів картки для оплати послуг, а також укласти договори з Сирією та Афганістаном про репатріацію мігрантів.

РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ ДО ЛАНДТАГУ В САКСОНІЇ СКОРЕГУЮТЬ

Згідно з новими підрахунками, у Саксонії "Альтернатива для Німеччини" не матиме так званої блокувальної меншості в земельному парламенті.

Попередні результати виборів до ландтагу Саксонії, що відбулися 1 вересня, будуть скореговані. Про це вранці в понеділок, 2 вересня, заявив голова земельної виборчої комісії Мартін Ріхтер (Martin Richter).

Він зазначив, що неправильні результати в плані розподілу мандатів були оприлюднені "через помилку програмного забезпечення". Нові підрахунки показали, що в земельному парламенті Саксонії правопопулістська партія "Альтернатива для Німеччини" (АдН) не матиме так званої блокувальної меншості. Йдеться про те, що АдН, так само як і консервативний ХДС, втрачає одне місце в парламенті землі, а натомість "Зелені" й соціал-демократи отримають по одному місцю відповідно, повідомляє медіаресурс t-

online.

Блокувальна меншість була б у партії у разі отримання її представниками третини мандатів у ландтазі. Вона дає партії право заблокувати дострокові вибори, обрання суддів земельного Конституційного суду або зміни до Конституції федеральної землі.

Згідно з попередніми результа-

тами голосування, які оприлюднила на своєму сайті німецька теле- і радіокомпанія ARD вранці 2 вересня, на виборах до ландтагу Саксонії АдН набрала 30,6 відсотка голосів, опинившись на другому місці, одразу за ХДС із 31,9 відсотка.

Натомість у Тюрингії партія АдН отримала найбільшу кількість голосів виборців: 32,8 відсотка. На другому місці в цій федеральній землі - Християнсько-демократичний союз (ХДС) з 23,6 відсотка.

Між тим партії, що входять до правлячої коаліції ФРН на федеральному рівні, зазнали на виборах в обох східних федеральних землях нищівної поразки.

У Тюрингії лише СДПН вдалося подолати п'ятивідсотковий бар'єр, необхідний для представництва в ландтазі. За неї віддали голоси 6,1 відсотка виборців. Партія "Союз 90/Зелені" набрала 3,2 відсотка і не пройшла у земельний парламент. Третій учасник нинішньої

"світлофорної" коаліції ФРН - Вільна демократична партія (ВДП) - здобула в Тюрингії 1,1 відсотка голосів.

У Саксонії правлячі партії ФРН продемонстрували не набагато кращий результат. СПДН вдалося заручитися підтримкою 7,3 відсотка виборців. "Зелені" ледь подолали прохідний бар'єр, набравши 5,1 відсотка. А ВДП показала настільки незначний результат, що опинилася в розділі "інші".

США ЗВИНУВАЛИ РФ У ВПЛИВІ НА ВИБОРИ-2024: ПІД САНКЦІЇ ПОТРАПИЛА СИМОНЬЯН

Уряд США звинуватив Росію у "зловмисному впливі" на вибори президента, що відбудуться в листопаді. Санкції наклали, зокрема, на головну редакторку Russia Today Маргариту Симоньян.

У середу, 4 вересня, уряд Сполучених Штатів Америки запровадив санкції проти 10 росіян і двох російських компаній за "зловмисний вплив" на вибори президента США, які пройдуть у листопаді. Про це повідомили американські міністерство юстиції та міністерство фінансів.

Серед тих, проти кого введені санкції, - головна редакторка російського телеканалу RT (Russia Today) Маргарита Симоньян та її заступниця Єлизавета Бродська.

"Сьогоднішні дії підкреслюють постійні зусилля уряду США, спрямовані на притягнення спонсорів державою суб'єктів до відповідальності за діяльність, спрямовану на підживлення довіри громадян до наших інститутів" - цитує агенція AFP міністерку фінансів США Джанет Еллен.

В американському мінфіні додали, що "російські суб'єкти, фінансовані державою, вже давно використовують різноманітні інструменти, такі як генеративні фейки та дезінформацію за допомогою штучного інтелекту, намагаючись підірвати довіру до виборчих процесів та інститутів США.

Своєю чергою генеральний прокурор США Меррік Гарланд повідомив, що двом працівникам RT висунули обвинувачення у відмиванні грошей та порушенні закону про реєстрацію іноземних агентів у Нью-Йорку. Їх звинувачують у фінансуванні компанії зі штату Теннессі "для поширення контенту, який вважається сприятливим для російського уряду", а також в укладанні контрактів з американськими впливовими соціальними мережами для обміну контентом, "що відповідає інтересам Росії в посиленні внутрішніх розбіжностей у США". Їхніх імен генпрокурор не озвучив.

Крім того, Гарланд повідомив, що міністерство юстиції США наказало вилучити 32 домени, "які використовуються в керованих російським урядом закордонних кампаніях зловмисного впливу", зокрема "для участі в прихованій кампанії з метою втручання і впливу на результати виборів у США".

"Найближче оточення президента РФ Володимира Путіна давало вказівки російським компаніям зі зв'язків з громадськістю просувати дезінформацію та підтримувати державою наративи в рамках кампанії з впливу на президентські вибори в США в 2024 році", - цитує генпрокурора агентство dra.

За його словами, заблоковані сайти, "були наповнені російською урядовою пропагандою, яку Кремль створив для зменшення міжнародної підтримки України, просування проросійської політики та інтересів, а також для впливу на виборців у США та інших країнах".

ВЛАДА ЧЕЧНІ ВІДПРАВЛЯЄ ЗАТРИМАНИХ ГЕЇВ ВОЮВАТИ В УКРАЇНУ

Кризовій групі "СК SOS" відомо щонайменше про сім випадків примусового відправлення геїв, затриманих у Чечні, на війну.

Співробітники силових структур Чечні примусово відправляють затриманих чоловіків-гомосексуалів на війну проти України. Про це повідомила в середу, 4 вересня, кризова група "СК SOS". Там заповіли, що їм "достовірно відомо" про сім таких випадків, причому у одному з них людина загинула.

Про насильницьке відправлення представників ЛГБТ-спільноти на війну з Чечні відомо з вересня 2022 року, пишуть правозахисники. Тоді за підозрою у гомосексуальній орієнтації затримали шістьох чоловіків. Їм погрожували фабрикацією кримінальної справи і тим, що про їхню орієнтацію дізнаються співкамерники. Альтернативні варіанти - або викуп 1,5 млн рублів, або відправка добровольцем на війну в Україні. З шістьох чоловіків на війну вирушили троє, оскільки сума викупу була для них невідомою, зазначає "СК SOS". Один із чоловіків загинув.

Наступного року під час одного з рейдів чеченські силовики затримали ще кількох представників ЛГБТ-спільноти, причому разом із кількома жінками. Жінок невдовзі передали родичам, а чотирьох чоловіків проти їхньої волі відправили воювати в Україну. Їхня подальша доля невідома.

Наприкінці серпня 2024-го правозахисники повідомили про "посилену хвилю затримань" геїв у Чечні та Дагестані. За даними "СК

SOS", силовики організують підставні побачення, використовуючи в соцмережах облікові записи раніше затриманих людей.

ЄВРОСОЮЗ НАГОЛОСИВ НА НЕЗАКОННОСТІ "ВИБОРІВ" У КРИМУ

ЄС не визнає незаконних виборів, проведених владою РФ в анексованому Криму, та їхніх результатів. Брюссель обіцяє, що організатори заходу будуть покарані, і наголошує, що Крим - це Україна.

Європейський Союз засудив проведення Росією часткових регіональних і місцевих так званих виборів у незаконно анексованій Автономній Республіці Крим і Севастополі. "ЄС не визнає ці так звані "вибори" та їхні результати в Криму. Вони не мають юридичної сили і не можуть спричинити жодних правових наслідків", - заявив у понеділок, 9 вересня, офіційний представник зовнішньополітичної служби Євросоюзу Петер Стано. У Брюсселі оцінюють цей захід як чергове порушення Росією міжнародного права, Статуту ООН, суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

"Керівництво Росії та особи, відповідальні за організацію цих незаконних дій, будуть притягнуті до відповідальності і понесуть покарання", - сказано далі в заяві.

У Брюсселі нагадали про те, що Крим - це Україна, а також про той факт, що резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року проголосила незаконними зусилля Москви з підриву національної єдності та територіальної цілісності України.

"Є один чіткий вихід із цієї війни:

Росія повинна негайно припинити свою незаконну, неспровоковану і невинуватену агресивну війну проти України і вивести всі сили і військову техніку з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів", - резюмує Петер Стано.

Раніше так звані вибори у Криму розкритикувало МЗС України. Голосування було фарсом, порушенням міжнародного права і не мало нічого спільного з волевиявленням виборців, внаслідок чого було визнано недійсним, заявили в Києві. Політики, які брали участь у виборах, жодним чином не були легітимізовані українською стороною, а осіб, причетних до організації цього голосування на анексованому півострові, буде притягнуто до відповідальності, попередило українське МЗС.

ЕКСПЕРТ: ТРИБУНАЛ ДЛЯ ПУТИНА ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ПІДСУМКІВ ВИБОРІВ У США

У листопаді США обиратимуть президента. Про те, як зміна адміністрації вплине на перспективи спецтрибуналу щодо злочину агресії Росії в Україні, в інтерв'ю DW розповів Девід Крейн.

Девід Крейн - головний прокурор-засновник Спеціального суду ООН щодо Сьєрра-Леоне і один із найавторитетніших міжнародних експертів з воєнних злочинів. Він очолює робочу групу високого рівня, яка допомагає Раді Європи та коаліції країн (Основній групі) у створенні спецтрибуналу щодо злочину агресії Росії в Україні.

До складу групи також входять колишній очільник мін'юсту Канади

Ірвін Котлер, екзаступник генсека ООН Ганс Корелл, перший посол США з особливих доручень, пов'язаних із воєнними злочинами, Девід Шеффер і ексголовний прокурор Міжнародних кримінальних трибуналів ООН щодо колишньої Югославії та Руанди Річард Голдстоун.

У вересні 2022 року російська влада внесла Крейна до "стоп-листа". В інтерв'ю DW він розповів, як просувається створення спецтрибуналу і як майбутня зміна адміністрації в США може позначитися на дипломатичному процесі. DW: Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у червні схвалила резолюцію, в якій закликала якомога швидше розпочати консультації щодо проекту угоди між Радою Європи та урядом України про створення спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ проти України. На якій стадії ці консультації?

Девід Крейн: Сторони обговорюють і розглядають різні аспекти посилення санкцій, розробку ширшого плану, який справді змусить Російську Федерацію сумніватися в доцільності продовження агресії проти України. Ведуться дискусії, конкретна робота. Ця резолюція - дуже предметна. У ній містяться чіткі рекомендації, як рухатися вперед і продовжувати санкційну політику.

Ви маєте на увазі фінансові важелі: міжнародний компенсаційний механізм і використання заморожених російських держактивів для відновлення України?

Є кілька практичних моментів, пов'язаних із політичним і фінансовим аспектами, зі спробою надіслати чіткий сигнал Російській Федерації, що Європа не збирається спускати ситуацію на гальмах. Хоча російський президент Володимир Путін все ще сподівається, що час і відволікаючі фактори поступово змусять Європу ві-

дійти від підтримки України. Насправді, це його єдина стратегічна надія - що Європа втратить інтерес до допомоги Україні в політичному, економічному та військовому планах.

Члени Основної групи зі створення спецтрибуналу 28 червня зустрічалися в Румунії, де обговорювали проект статуту суду. Цей статут покликаний детально регламентувати створення, склад, тимчасову і предметну юрисдикцію трибуналу. Чи є зрушення?

На столі переговорів - три пропозиції. По-перше, є група країн, яка виступає за створення трибуналу щодо агресії РФ - на базі України з використанням українського законодавства і за міжнародної підтримки.

По-друге, спецтрибунал може бути сформований по лінії Генасамблеї ООН. Ми почали виступати на підтримку цього механізму у вересні 2022 року і запропонували сім кроків для імплементації статуту з подальшим обвинувальним висновком на адресу Путіна, а також вищого військового і політичного керівництва РФ. Цей варіант усе ще не знято з розгляду.

По-третє, існує компромісна пропозиція. Вона передбачає, що група держав-членів збереться по лінії Ради Європи. Певною мірою це можна порівняти з Міжнародним військовим трибуналом 1945 року в Нюрнберзі. У нас є юридичні прецеденти.

На цьому етапі Основна група і Рада Європи в тісній співпраці з Києвом намагаються розробити надійний, підтримуваний міжнародним співтовариством механізм правосуддя, який дасть змогу притягнути до відповідальності Путіна та низку високопосадовців РФ.

Наступна зустріч Основної групи відбудеться у Відні, я гадаю, 17 вересня. Її учасники ведуть спільну роботу і використовують наш проект статуту як наріжний ка-

мінь для подальших рішень. Основні аспекти статуту продовжують обговорювати.

Чого вдалося домогтися з червня? Дискусії тривають. Йдеться про розробку політичного компромісу. Проект, який ми презентували навесні, все ще обговорюють як альтернативу спецтрибуналу за лінією Генасамблеї та українському суду з опорою на національне законодавство. У групи при Раді Європи є ясний намір притягнути Путіна до відповідальності за злочин агресії.

У листопаді у США відбудуться вибори президента. Попереду - зміна адміністрації. Як це позначиться на правовому і дипломатичному процесі?

Ми вже понад два роки не втомлюємося повторювати, що 5 листопада - ключова дата для всього світу. Від результату виборів у США залежатиме, чи виявиться новий інструмент правосуддя успішним чи ні. Можна очікувати, що адміністрація на чолі з Дональдом Трампом - у разі його перемоги - буде набагато менш прихильною до того, щоб притягнути Володимира Путіна до відповідальності за те, що він зробив не тільки проти України, а й проти стабільності в усьому світі.

Кандидатка від Демпартії США Камала Гарріс має правовий бекграунд: вона працювала генпрокуроркою Каліфорнії. Яка ймовірність, що в разі обрання на посаду президента вона буде активно продавлювати повістку зі спецтрибуналом?

Не можу говорити за віцепрезидентку Гарріс. Але давайте подивимося на ситуацію в макроперспективі. Якщо демократична адміністрація залишиться при владі, гадаю, Володимир Путін зрозуміє, що в нього немає жодного рішення, щоб здобути хоч якусь перемогу, і це змусить його вагатися і, можливо, навіть розглянути можливість якихось дискусій.

Перемога Гарріс на виборах стане

потужним сигналом для Путіна, що все скінчено, тому що США - а отже, і Європа - не відмовляться від підтримки України, і шляху до перемоги в Росії просто не буде.

Якщо ж президентом буде знову обраний Трамп, це стане сигналом, що у Путіна - правильний розрахунок. Він продовжуватиме діяти дуже агресивно. Миру не буде, він продовжить нагнітати обстановку, намагаючись утримати, як мінімум, Донбас. Я щиро вірю, що Трамп дозволить Путіну будь-які кроки щодо України, а також - destabilізувати Європу і послабити НАТО.

Радник Гарріс із нацбезпеки Філ Гордон 30 серпня зустрічався з главою офісу президента України Андрієм Єрмаком. Гордон говорив про націленість на "справедливий і міцний" мир в Україні. Як цей трек узгоджується із зусиллями Ради Європи щодо спецтрибуналу?

Думаю, що коментарі тих, хто говорить про мир, скоріше служать їхнім власним політичним інтересам, ніж реальній імплементації. Вважаю, починати треба з зусиль зі стабілізації, - щоб припинити вогонь, здійснити розведення сторін. Тоді протягом наступних кількох років можна буде переходити до дискусій про мир. Ми поки що далекі від мирних переговорів. Зрештою, у них мають бути зацікавлені обидві сторони. Зараз я просто не бачу, щоб це мало місце.

Україна в серпні ратифікувала Римський статут - статут Міжнародного кримінального суду (МКС) у Гаазі...

МКС у 2023 році видав ордер на арешт Путіна та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової за обвинуваченням у незаконній депортації дітей з окупованих районів України в Росію. На Путіні - клеймо правосуддя.

Але ратифікація Києвом статуту все одно не дає МКС можливості розслідувати злочин агресії. Для

цього юрисдикцію суду мають визнати обидві сторони - як Україна, так і Росія...

Ратифікація статуту - дуже розумний політичний і практичний крок Києва. Він додає Україні авторитету і політичної сили, показує, що, будучи демократичною державою, вона хоче слідувати верховенству закону. Він наближає її до Європейського Союзу.

Київ під час ратифікації використав статтю 124. Це означає, що Україна сім років не визнаватиме юрисдикцію МКС у справах проти своїх громадян, пов'язаних із воєнними злочинами...

Стаття 124 завжди була спірною. Вона з'явилася в 1990-ті роки з подачі Франції, яка боялася притягнення до відповідальності своїх миротворців.

Але Україна - суверенна держава і має право висувати умови. Київ перебуває у стані війни. Стаття 124 дозволить "пилу осісти". Думаю, президент Володимир Зеленський вчинив дуже мудро, давши цю опцію політичним силам в Україні та водночас просунувши Київ на шляху до повнішого включення в сім'ю країн, які визнають МКС.

Чи немає у вас відчуття, що не тільки будь-які проекти щодо спецтрибуналу, а й суд у Гаазі - свого роду "паперові тигри"? Особливо, після візиту Путіна в Монголію. Адже та не заарештувала його за ордером прокурора Каріма Хана. Те, що Монголія, країна-член МКС, нічого не зробила для арешту Путіна - це проблема. Ганьба, з політичного погляду. Вона втрачає авторитет, втрачає репутацію. Країна, по суті, порушила Римський статут.

Але, знову ж таки, Монголія межує з Росією і повинна була враховувати свої політичні перспективи в регіоні.

Чи можливі в зв'язку з цим якісь санкції проти Улан-Батора?

Щодо будь-якого члена МКС у разі

порушень, у принципі, може бути догана, може бути попередження, якісь рухи в бік виключення з асамблеї держав-учасниць.

Чи застосують ці заходи до Монголії?

Ні, в даному випадку я не очікую цього. Візит російського президента зійшов йому з рук, але він - ізгой, загнаний у кут.

Нам постійно кажуть: "Путін ніколи не постане перед судом". Але справа не в цьому. Створюючи новий правовий механізм, ми повинні послати практичний, політичний і правовий сигнал: якщо глава держави незаконно вторгся в країну в складі ООН і вчинив акт агресії, то відповідальність неминуча.

"Глобальна мережа підзвітності", неприбуткова організація, яку ви створили для відновлення справедливості для жертв воєнних злочинів, з квітня 2022 року опублікувала серію доповідей щодо Росії. У липні вийшов новий звіт про можливу роль Олександра Лукашенка у війні. Що ви хотіли сказати цією доповіддю?

Важливо розуміти, що Путін здійснив агресивне вторгнення в Україну. Але є й інші країни, які прямо допомагають і потурають цій агресії. Один із таких прикладів - Білорусь. Є ще Іран, Північна Корея і навіть - до певної міри - Китай.

Саме тому ми вирішили підготувати зразок обвинувального висновку - щоб показати, як Лукашенко може бути притягнутий до відповідальності за пособництво в агресії. Це - сигнал іншим главам держав по всьому світу.

Коли я випишував обвинувальний висновок щодо президента Ліберії, мені говорили: "Тобі ніколи не дотягнутися до Чарльза Тейлора". Але минуло кілька років, і Тейлора передали Спецсуду щодо Сьєрра-Леоне. Відбувся справедливий і відкритий процес, і тепер він проведе залишок життя у в'язниці. Так що, знаєте, у підсумку правосуддя працює.

УРЯД НІДЕРЛАНДІВ МАЄ НАМІР ВІДМОВИТИСЯ ВІД ПРАВИЛ НАДАННЯ ПРИТУЛКУ В ЄС

Уряд Нідерландів повідомив Єврокомісію, що має намір відмовитись від застосування міграційних правил Євросоюзу.

Уряд Нідерландів у середу, 18 вересня, повідомив Єврокомісію про намір відмовитись від дотримання міграційних правил Європейського Союзу. Про це в X оголосила міністерка з питань притулку та міграції Марджолейн Фабер.

"Я щойно повідомила Європейську Комісію про те, що хочу домогтись для Нідерландів "відмови" від міг-

раційних правил у Європі. Ми маємо повернути собі контроль над власною політикою надання притулку", - заявила політикиня.

Її пропозицію підтримав лідер найбільшої у Нідерландах правої Партії свободи (PVV) Герт Вилдерс. Виступаючи у парламенті, він заявив, що цей крок займе багато часу, але "це ознака того, що у Нідерландах дме новий вітер". "Це міні-Nexit", - наголосив він.

На ці заяви уже відреагували в ЄК. "Ми не очікуємо жодних негайних змін за новими правилами у сфері міграції, які залишаються обов'язковими для Нідерландів", - заявила Аніта Гіппер, речниця ЄК з питань внутрішніх справ, міграції та внутрішньої безпеки.

Для ухвалення винятку щодо Нідерландів у застосуванні міграційного законодавства потрібна згода усіх 27 країн-членів ЄС. Оглядачі зазначають, що Нідерландам навряд чи вдасться досягнути бажаного результату у цьому питанні, зокрема через те, що країни ЄС після тривалих обговорень дійшли компромісу і погодили нову реформу системи надання притулку.

Нагадаємо, над реформою міграційного законодавства у Брюсселі активно працювали з 2015 року, коли до ЄС прибула рекордна кількість мігрантів. Тоді як країни з правими урядами, як-от Угорщина, рішуче виступали за посилення чинних правил, гуманітарні організації та ліві політичні сили Європи висловлювали занепокоєння щодо погіршення ситуації з правами людини.

У травні 2024 року країни ЄС остаточно затвердили реформу, ухваливши пакет документів, які серед іншого передбачають прискорення процедур щодо претендентів на отримання притулку на зовнішніх кордонах ЄС. Особи, які мають незначні шанси отримати дозвіл залишитися в ЄС, депортуватимуться швидше, а відповідні рішення ухвалюватимуться уже на

кордоні.

Однією зі складових реформи є так званий механізм солідарності щодо розподілу прохачів притулку серед країн Євросоюзу. Це означає, що у разі надмірної кількості претендентів на притулок у перших країнах в'їзду мігрантів до ЄС - Італії, Греції, Іспанії, Кіпру, Мальті - прохачів притулку будуть зобов'язані приймати за системою квот інші країни Євросоюзу. Якщо країни відмовляються приймати біженців, вони зможуть надати фінансову допомогу. Крім того, врегульовано порядок дій у випадках різкого посилення імміграційних потоків.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ ЗАСТУПИВСЯ ЗА ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У БІЛОРУСІ

Парламент ЄС закликав режим Лукашенка надати інформацію про політв'язнів, забезпечити доступ адвокатів, рідних і МКЧХ. Проти відповідальних за репресії і порушення прав людини депутати просять запровадити санкції.

Європейський парламент ухвалив резолюцію про скрутне становище політв'язнів у Білорусі, зажа-

давши від Мінська негайного і беззастережного звільнення їх усіх та довільно затриманих осіб. Резолюцію ухвалили 549 голосами "за", ще 21 були "проти", а 37 утрималися.

Євродепутати вкрай стурбовані

становищем багатьох в'язнів режиму в Білорусі, зокрема Марії Колеснікової, Сергія Тихановського, Миколи Статкевича, Олеса Біляцького, Максима Знака, Віктора Бабарики, Ігоря Лосика, Поліни Шаренди-Панасюк, Павла Северинця і всіх тих, хто місяцями або роками утримується під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, має серйозні проблеми зі здоров'ям, як Марія Колеснікова та Андрій Почобут, і піддається ізоляції, жорсткому поводженню і тортурам.

Документ закликає білоруську владу інформувати про становище політичних в'язнів, надавати їм необхідну медичну допомогу і забезпечити до них доступ адвокатів, членів сімей та Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Європарламент просить ЄС і його країни розширити і посилити санкції щодо фізичних та юридичних осіб, відповідальних за репресії в Білорусі, а також домагатися притягнення режиму Олександра Лукашенка до відповідальності за скоєні ним злочини, застосовуючи принцип універсальної юрисдикції.

Крім того, євродепутати закликають Євросоюз і держави, що входять до нього, підтримати політв'язнів та їхні сім'ї, за будь-якої можливості вимагаючи їхнього негайного звільнення, викликаючи послів режиму, щоб запитати до-

кази їхнього стану і місцеперебування, спрощуючи процедури отримання віз і тимчасових посвідчень особи для тих, хто тікає з Білорусі, та надаючи реабілітаційну, практичну і фінансову підтримку.

Сербію, яка має статус кандидата на вступ до Євросоюзу, Європарламент просить утриматися від екстрадиції білоруського журналіста Андрія Гньота, а ЄС і держави-члени - стежити за його справою. Під час дебатів на цю тему, що відбулися напередодні, один з авторів резолюції нідерландець Тейс Рьотен закликав запровадити проти Білорусі санкції, аналогічні обмежувальним заходам ЄС щодо Росії, і продовжувати ізолювати "вкрай безжалісний репресивний диктаторський режим Лукашенка".

За словами іншого автора документа, німецького депутата Сергія Лагодінського (Sergey Lagodinskiy), одна з причин ухвалення цієї резолюції - доля Марії Колеснікової. "Ніхто не знає про її становище. Найімовірніше, вона хвора, але, можливо, ще жива - найімовірніше, але не напевно", - сказав він.

Лагодінський попросив у білорусів вибачення. "Ми, західні країни, повинні вибачитися перед вами, дорогі білоруси. Я знаю, як боляче було бачити, що під час нещодавнього обміну полоненими, у якому брав участь білоруський диктатор, жодного білоруського демократа не було звільнено, - констатував він. - Це, відверто кажучи, велика помилка, наша помилка, і ця помилка має бути виправлена шляхом подвоєння зусиль зі звільнення білоруських в'язнів у майбутньому".

Німецький депутат також закликав докласти максимум зусиль, щоб задовольнити потреби білоруської політичної діаспори: "Уможливити й забезпечити їхне

перебування тут і отримання документів, тимчасових паспортів для тих, кому їхня власна країна відмовляє в паспорті".

До його закликів від імені групи "зелених" долучилася чешка Маркета Грегорова: "Ми могли б спростити процес отримання візи та посвідки на проживання для людей, які рятуються від політичного переслідування в Білорусі, - а ті країни, які взагалі перестали видавати візи, може, схаменетесь? Ми також могли б реально застосувати санкції в тих сферах, які шкодять Лукашенку і його ближнім".

Нинішня тактика білоруського режиму щодо звільнення деяких політв'язнів не повинна вводити в оману Євросоюз, наголосив литовський депутат Пятрас Ауштрявічюс. "Вони можуть бути знову заарештовані. У країні, контрольованій Лукашенком, нічого не змінилось, - зазначив він. - Ми повинні твердо вимагати звільнення всіх політичних в'язнів, багато з яких перебувають у дуже поганому стані здоров'я. Допоки репресії та лояльний до диктатора КДБ використовуються для підтримання влади, ми не можемо припинити посилювати тиск на Мінськ".

Тому, з його точки зору, Євросоюз повинен виступати з єдиної позиції, рішуче посилювати тиск за допомогою санкцій і підтримувати демократичні сили Білорусі: "Це наш шлях до іншої майбутньої Білорусі".

Представниця Єврокомісії Стелла Кіріакідіс, яка була присутня на дебатах, заявила, що Брюссель готовий і далі запроваджувати санкції проти відповідальних за правопорушення в Білорусі: суддів, прокурорів, начальників колоній і співробітників служб безпеки режиму. "ЄС очолював і буде очолювати зусилля з підтримки політв'язнів і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях

прав людини, - сказала вона. - Ми відчуваємо глибоку повагу і захоплення народом Білорусі, його винятковою мужністю і гідністю. Ми використовуємо будь-яку можливість, щоб донести до білоруського народу нашу підтримку його прагнення до вільної, демократичної, суверенної і незалежної Білорусі як частини мирної і процвітаючої Європи".

ПЛАН РЕФОРМ ООН УХВАЛИЛИ ПОПРИ ПРОТИДІЮ РОСІЇ

РФ намагалася заблокувати план реформ ООН, вимагаючи ухвалити поправку до тексту пакту. В ООН очікували таких дій Москви й ухвалили документ.

Росія намагалася заблокувати ухвалення всіма 193 державами-членами Організації Об'єднаних Націй (ООН) плану реформування ООН, так званого Пакту в ім'я майбутнього, розробленого під керівництвом Німеччини. Так, у неділю, 22 вересня, заступник міністра закордонних справ Росії Сергій Вершинін попросив під час Саміту майбутнього ООН у Нью-Йорку в присутності канцлера Німеччини Олафа Шольца (Olaf Scholz) внести додаткову поправку в текст цього плану. "Якщо наша поправка не буде включена в текст пакту, ми також дистанціюємося від консенсусу щодо цього документа", - заявив Вершинін, якого цитує інформагенція дpa.

Російський посадовець нарікав на те, що країнам, які недоволені угодою, не надали можливості для подальших перемовин. У своїй правці РФ наголошувала на "принципі невтручання у внутрішні справи держав" і закликала ООН

унікати дублювання зусиль. Запечення Росії підтримали її традиційні союзники - Білорусь, Північна Корея, Іран, Нікарагуа та Сирія, зазначає агенція AFP.

Утім, в самій організації не стали піддаватися тиску з боку РФ. Раніше в ООН багато країн не виключали демаршу з боку РФ щодо цього плану. Так, практично одразу одразу після російської заяви представник Конго запропонував відхилити пропозицію РФ. Тож, її було відхилено більшістю в 143 голоси членів Генеральної Асамблеї ООН.

Згодом в ООН повідомили про ухвалення цього плану реформування Організації.

Саміт майбутнього відбувається 22-23 вересня в Нью-Йорку. Під час зустрічі учасники планують вжити заходів, що могли б зробити ООН ефективнішою організацією, і реформувати її створені багато десятиліть тому інститути, включно з Радою Безпеки ООН.

Ухвалений у неділю Пакт в ім'я майбутнього, розроблений за посередництва Німеччини та Намібії, є планом подолання викликів, які стоять перед людством, з 56 "діями", що охоплюють всі напрямки - від миротворчості до потенційних загроз, які несе в собі штучний інтелект. Зокрема, план охоплює теми сталого розвитку, міжнародної безпеки, співпраці в галузі науки, технологій та інновацій, зокрема застосування технологій на базі штучного інтелекту (ШІ), проблем молоді та майбутніх поколінь, а також трансформації глобального управління. Окрім того, розділ про міжнародний мир і безпеку цього документу містить положення стосовно необхідності усунення корінних причин збройних конфліктів, захисту цивільного населення, притягнення до відповідальності за воєнні злочини, боротьби з загрозами на морі, запобігання тероризму тощо. Серед іншого, пакт також закликає до ліквідації ядерної зброї.

Пакт також передбачає реформування Ради Безпеки ООН, робота якого часто паралізується Росією, що має в органі право вето. Але яким саме може бути це реформування, зокрема права вето, у документі не йдеться.

Раніше до реформ ООН закликав генеральний секретар організації Антоніу Гутерріш. На його думку, це необхідно, щоб спільнота держав мала більше можливостей діяти на тлі численних криз і воєн, а також щоб домогтися більшої справедливості у світі. Вимоги про необхідність реформи ООН і, зокрема, скасування права вето в Раді Безпеки, посилилися на тлі війни Росії проти України, адже РФ є постійним членом РБ.

УКРАЇНА ПРОТИ РФ: В ГААЗІ ПОЧАЛИСЯ НОВІ СЛУХАННЯ "МОРСЬКОЇ СПРАВИ"

Виступаючи перед судом у Гаазі, Україна висунула вимогу демонтувати Кримський міст і припинити невідповідні морському праву дії РФ у Чорному та Азовському морях. Росія назвала позов безперспективним.

У Постійній палаті третейського суду (ППТС) в Гаазі в понеділок, 23 вересня, відкрилися слухання за позовом України проти Росії у сфері морського права. Вони присвячені суті справи і решті питань юрисдикції та прийнятності в ініційованій Києвом вісім років тому суперечці про права прибережних держав у Чорному та Азовському морях, а також у Керченській протоці.

Відкритими для широкого загалу були тільки вступна частина і заяви сторін. Першим виступав від імені України посол з особливих

доручень МЗС Антон Кориневич, який вказав на наміри Києва домогтися дотримання Росією закладених у Конвенції ООН з морського права принципів свободи судноплавства, права на транзитний прохід, захисту довкілля і підводної культурної спадщини. На думку позивача, Російська Федерація вирішила не дотримуватися цих основоположних принципів: "Україна тут для того, щоб довести численні порушення Росією морського права і продемонструвати, що Росія не вільна його переписувати".

Посилаючись на події останніх років, від незаконної анексії Криму до депортації понад тисяч українських дітей і масованих ударів по українських цивільних об'єктах після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Кориневич наголосив, що РФ у принципі "зневажає міжнародне право, намагаючись повернутися до часів СРСР, а до цього - Російської імперії".

"Чи може одна країна в односторонньому порядку вивести велику водойму, ціле море, з-під правового режиму, встановленого Морською конвенцією? Цього тижня Україна продемонструє, що відповідь на це питання може бути тільки негативною", - сказав він.

За словами Кориневича, Росія вважає Керченську протоку, Азовське море і, можливо, навіть частину Чорного моря своїми власними водами і "хоче, щоб ці води розглядалися як частина її імперії XXI століття". Арбітражний розгляд було порушено 16 вересня 2016 року, коли Україна надіслала РФ повідомлення про спір щодо прав прибережних держав у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці у зв'язку з імовірним порушенням Росією Конвенції ООН з морського права.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Антоні АБАТ Нінет, Данія

Професор, Університет Копенгагену, Центр порівняльних і Європейських досліджень

Барон Андре АЛЕН, Бельгія

Почесний професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду Бельгії, почесний Президент Конституційного Суду Бельгії, почесний професор конституційного права університеті KU Leuven, почесний секретар Ради Міністрів Бельгії, суддя ad hoc ЄСПЛ

Юрій БАРАБАШ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія"

Олена БОРИСЛАВСЬКА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Любомир БОРИСЛАВСЬКИЙ, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії

Мілош БЕК, Австрія

Професор історії європейського та конституційного права у Віденському університеті. Постійний науковий співробітник IWM

Оксана ГРИЩУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, суддя Конституційного Суду України

Петер Міхаель ГУБЕР, Німеччина

Професор, доктор юридичних наук, суддя Федерального Конституційного Суду

Павло ГУРАЛЬ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мирослав ГРАНАТ, Польща

професор, Університет кардинала Штефана Вишинського, Варшава, суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці

Дейнюс ЖАЛІМАС, Литва

Професор, Інститут міжнародного та європейського права, Вільнюський університет, суддя Конституційного Суду Литви, голова Конституційного Суду Литви

Гілберт Пол КАРРАСКО, США

Професор, Університет Уїллеміт (Орегон)

Микола КОЗЮБРА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, НУ "Кієво-Могилянська академія", член-кореспондент Національної Академії правових наук України, дійсний член Української Академії політичних наук, суддя Конституційного Суду України у відставці

Віктор КОЛІСНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія", суддя Конституційного Суду України

Анжеліка КРУСЯН, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Кшиштоф ЕКХАРДТ, Польща

Професор, доктор наук, Декан Іногороднього юридичного Факультету і Адміністрації у Жешуві, Вища школа права і адміністрації

Микола МЕЛЬНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Наталія МІШИНА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Екхарт ПАХЕ, Німеччина

Професор, Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана

Райнер АРНОЛЬД, Німеччина

Honoris causa доктор права, професор університету Регенсбургу (Німеччина), постійний член Міжнародної академії порівняльного правознавства, член-кореспондент Болонської академії наук

Сергій РІЗНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Ігор СЛІДЕНКО, Україна

Доцент, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Ольга СОВГИРЯ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Київський національний університет імені Т. Шевченка, суддя Конституційного Суду України

Петро СТЕЦЮК, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, доктор права, Київський національний університет імені Т. Шевченка

Іван ХАЛЯЖ, Угорщина

Професор, доктор юридичних наук, голова Інституту конституційного права

Станіслав ШЕВЧУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 22166-12066Р від 07.06.2016

Часопис включено до переліку наукових фахових видань України

ISSN 2519-2590

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Журнал, щоквартальник

Мета і тематика. Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

ЗАСНОВНИКИ:

Львівський національний університет
імені Івана Франка (Код ЄДРПОУ 02070987)
79000, Україна, м. Львів, вул. Університетська, 1

Громадська організація
«Центр конституційних ініціатив» (Код ЄДРПОУ 38763646)

ТОВ «Редакція журналу «Український часопис
конституційного права» (Код ЄДРПОУ 40252310)

Журнали українською та англійською мовами
доступні на сайті www.constjournal.com
або за зверненням на адресу:
editor@constjournal.com

ВИДАВЕЦЬ:

Редакція журналу «Український часопис
конституційного права»

Головні редактори: Олена Бориславська, Сергій Різник
Редактор електронної версії журналу: Євген Пілат
Випусковий редактор: Вікторія Дубас
Відповідальний секретар: Христина Слюсарчук
Асистент редактора: Ярина Нечипорук
Літературний редактор: Оксана Карнієнко
Перекладач: Христина Стягар

Місцезнаходження редакції:
79018, Львівська обл., м. Львів,
вул. Стороженка, буд. 12, кв. 501

e-mail: editor@constjournal.com www.constjournal.com

Підписано до друку 25.09.2024 р. Тираж 100 прим.
Друк: ТзОВ «Український часопис конституційного права»
Формат видання: 84×108/16